

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Telmanzadə Aygün Rövşən qızı

**“Dünya maliyyə resursları və onların yenidən
bölüşdürülməsi mexanizmi”**

Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 - “Dünya iqtisadiyyatı”

İxtisaslaşma: “Beynəlxalq maliyyə və valyuta-kredit münasibətləri”

Elmi rəhbər:

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent, Z.H.Zeynalov

Magistr proqramının rəhbəri:

İqtisad elmləri namizədi,
dosent, F.Ə.Rəhimli

Kafedra müdiri:

İqtisad elmləri doktoru,
professor, İ.A.Kərimli

Bakı - 2017

MAGİSTR DİSSERTASİYASININ İŞ PLANI

Magistr dissertasiyasının mövzusu: “Dünya maliyyə resursları və onların yenidən bölüşdürülməsi mexanizmləri”

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
FƏSİL 1. Dünya maliyyə resurslarının nəzəri və metodoloji əsasları.....	6
1.1 Maliyyə resursları anlayışı və onların əsas xarakteristikaları.....	6
1.2 Dünya maliyyə resurslarının tərkibi və quruluşu.....	13
1.3 Dünya maliyyə resurslarının təşkili və onun əsas prinsipləri.....	20
FƏSİL 2. Dünya maliyyə resurslarının strukturu və növləri.....	26
2.1 Maliyyə yardımı və onun əsas istiqamətləri.....	26
2.2 Maliyyə bazarlarının mahiyyəti, struktur və funksiyaları.....	34
2.3 Dünyanın qızıl valyuta ehtiyatları, onların bölgüsü və istifadəsi.....	49
FƏSİL 3. Dünya maliyyə resurslarının istifadəsi və onların yenidən bölüşdürülməsi mexanizmi.....	57
3.1 Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin maliyyə resurslarının istifadəsi.....	57
3.2 Dünya maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması üsulları.....	68
3.3 Dünya maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsi mexanizmi.....	78
Nəticə və Təkliflər.....	87
Ədəbiyyat siyahısı.....	90
Rezume.....	92
Summary.....	93

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: İqtisadi mənbələrdə resurs dedikdə, pul vəsaitləri, qiymətli metallar, ehtiyatlar, daxilolmalar, qiymətli kağızlar və s. nəzərdə tutulur. Daha geniş mənada resurs deyildikdə, tələbatların qarşılınması və fondların formalaşması məqsədi ilə istifadə edilən vəsaitlər başa düşülür. Buraya valyuta, kredit, bank, finans, büdcə və depozit resursları aiddir.

Maliyyə ehtiyatları dedikdə isə təsərrüfat subyektlərinin, dövlət orqanlarının mülkiyyətində və ya sərəncamında olan, onlar tərəfindən təkrar istehsalat məqsədlərinə, sosial ehtiyaclara, işçilərə maddi stimulun verilməsinə və digər tələbatların təmin edilməsinə yönləndirilən pul gəlirləri, yığımlar və daxilolmalar anlaşılır. Maliyyə resursları hər zaman geniş təkrar istehsalat məqsədlərinə, sosial ehtiyaclara, işçilərə maddi stimulun verilməsinə və digər tələbatların ödənilməsinə xidmət edir.

Məlumdur ki, maliyyə resurslarının formalaşması sferasında mövcud olan problemlərin böyük bir hissəsi obyektiv xarakter daşıyır və bu sfera üzrə elmi biliklərin azlıq təşkil etməsi qabaqcıl dünya təcrübəsinin ölkəmizə tətbiq edilməsi mexanizmlərinin sonadək yaradılmaması, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin fəaliyyət praktikasının yetərsizliyi ilə izah edilir. Lakin yeni iqtisadi sistemin inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi çərçivəsində finans potensialının formalaşmasında yaranan çətinliklər üzrə nəzəri araşdırmaların getdikcə çoxaldılması, elmi faktorlarla əsaslandırılmış təcrübi tövsiyələrin irəli sürülməsi keçid mərhələsinin makroiqtisadi vəzifəsini olduqca aktuallaşdırır.

Tədqiqatın predmet və obyekt: Tədqiqat işinin adından da bəlli olduğu kimi, maliyyə resurslarının formalaşdırılması, onların strukturu, istifadə imkanları və yenidən bölüşdürülmə mexanizmi ilə bağlı bir sıra sahələrin təhlili həyata keçirilmişdir. Məlum olduğu kimi, tədqiqat predmeti kimi maliyyə resursları, tədqiqat obyektii olaraq isə onunla əlaqəli birinci dərəcəli sahələr çıxış edir.

Maliyyə resurslarının düzgün idarə olunmasına, onların istifadəsi zamanı tarazlığa, zərurilik və əsaslılığa diqqət yetirilməsə digər sahələrin də inkişafına problem yarada bilər.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi finans ehtiyatlarının nəzəri-metodik aspektləri və konseptual əsasının tədqiqində maliyyə potensialının müəyyən edilməsi, istifadəsi və qiymətləndirilməsi üçün sistemli metodikanın hazırlanması, bölüşdürülmə və yenidən bölüşdürülmə mexanizminin araşdırılmasıdır. Dissertasiya işinin məqsədinə uyğun olaraq tədqiqatın konkret vəzifələrinin yerinə yetirilməsində aşağıdakı məsələlərin həlli zəruridir:

- Dünya maliyyə resurslarının nəzəri və metodoloji əsasları;
- Finans resurslarının formalaşma mənbələri və onun konseptual əsasının tədqiqi;
- Dünya maliyyə resurslarının tərkibi, quruluşu və onun təşkilinin əsas prinsipləri;
- Maliyyə yardımı, onun əsas forma və istiqamətləri;
- Maliyyə bazarlarının məzmunu, funksiyaları və strukturu;
- Dünyanın qızıl valyuta ehtiyatları, onun bölgüsü və istifadəsi;
- Beynəlxalq finans mərkəzlərinin maliyyə ehtiyatlarının istifadə mexanizmləri;
- Dünya maliyyə resurslarının bölüşdürülmə və yenidən bölüşdürülmə mexanizmi.

Bütün bunlar nəzərə alınaraq qeyd edilməlidir ki, tədqiqat işinin əsas məqsədi finans resurslarının, onların formalaşması, istifadə imkanları, Ümumi Daxili Məhsul və Milli Gəlirin yenidən bölgü prosesində meydana çıxan məsələlər, onların tənzimlənməsi barədə araşdırmalar aparmaq, təhlil və tədqiqatlar həyata keçirməkdir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları: Tədqiqatın informasiya bazası AR Statistika komitəsinin illik hesabatları, AR Maliyyə Nazirliyi və AR Vergilər Nazirliyinin məlumatları, qanunvericilik materialları, yerli və əcnəbi ədəbiyyat və dərslik, internet şəbəkəsində mövzuya uyğun olan mövcud informasiyalardan ibarətdir.

Qeyd edilməlidir ki, bu sahədə elmi araşdırmalar, məqalələr, təhlil və tədqiqatların miqyası olduqca azdır. Tədqiqat işini yazan zaman, dərslik və ədəbiyyatlardan istifadə edilmiş, eləcə də, hesabatlarda dərc edilən rəqəmlərə əsaslanaraq qrafik, diaqram və cədvəllər qurulmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Ümumiləşdirilmiş şəkildə qeyd edilməlidir ki, dissertasiya işində elmi yenilik kimi finansın qarşısında duran problemlərin doğru şəkildə həlli üçün maliyyə resurslarının və onun elementlərinin məzmunu, məqsədi və istifadə edilməsi, həmçinin yenidən bölüşdürülmə funksiyasına sistemli yanaşmanın zəruri olduğu şəraitdə əcnəbi ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsinin mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi çıxış edir. Müasir finans sisteminə elmi yanaşma iqtisadi tərəqqi qanunauyğunluqlarının əsas obyektidir.

- Maliyyə ehtiyatlarının nəzəri- metodoloji aspektləri, onun mahiyyəti və tərkibi müəyyən edilmiş, bu ehtiyatların idarə edilməsi və ondan səmərəli istifadə üsulları ümumi şəkildə tədqiq olunmuşdur;

- maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və onun sosial-iqtisadi tərəqqiyə təsiri imkanlarının mahiyyəti, məzmunu və prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir;

- maliyyə resurslarının strukturu və təşkili üzrə mütərəqqi dünya təcrübəsi öyrənilmişdir;

- dövlət, eləcə də, şirkətlər səviyyəsində fondların formalaşması, bölgüsü və yenidən bölgüsü prosesində meydana çıxan iqtisadi münasibətlər aşkarlanmışdır.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, işi yazan zaman aparılmış tədqiqat, təhlil, müqayisə və araşdırmalar finans resursları anlayışının nə dərəcədə geniş, başqa sferalarla əlaqəli və həmin sferalar üçün bazis rolunu oynadığı anlaşıldı. Aparılmış tədqiqatlar, qurulmuş diaqram, qrafik və cədvəl blokları bakalavr pilləsində təhsil alan tələbələr üçün yararlı və faydalı mənbə sayıla bilər.

FƏSİL 1. Dünya maliyyə resurslarının nəzəri və metodoloji əsasları

1.1 Maliyyə resursları anlayışı və onların əsas xarakteristikaları

Maliyyə resurslarını izah edərkən məsələyə müxtəlif aspektlərdən baxa bilərik. Rusiya Federasiyasında ilk dəfə tərkibinə “maliyyə resursları balansı” aid olan beşillik planın tərtib edilməsindən sonra maliyyə resursları anlayışından istifadə edilməyə başlanılmışdır. Maliyyə, pul vasitələri ilə əlaqədar olduğundan, maliyyə ehtiyatları maddi, əmək, təbii və başqa ehtiyatlardan fərqli olaraq ancaq pul formasında olan ehtiyatlardan təşkil olunmuşdur. Beləliklə, qətiyyətlə demək olar ki, maliyyə ehtiyatları ancaq pul formasından ibarət olur.

Maliyyə resursları olduqca qarışıq və mürəkkəb anlayışdır, lakin onu pul vəsaitləri ilə eyni qəbul etmək olmaz. Bundan başqa, finans resurslarının kəmiyyət sərhədini müəyyənləşdirmək və pul vəsaiti anlayışından fərqli olaraq onun spesifikasiyasını xarakterizə edən amilləri də aydınlaşdırmaq olduqca çətindir.

Maliyyə resursları pul vəsaitləri fondunun tərkib hissəsi kimi fond formasında meydana gəlir. Bundan əlavə, maliyyə resursları qeyri-fond şəklində də ola bilər. Lakin maliyyə resurslarının qeyri-fond formasında formalaşdırılmasından fərqli olaraq fond formasında meydana gəlməsinin bir sıra mühüm üstünlükləri vardır. Bu üstünlüklər aşağıdakıların olmasına gətirib çıxarır:

- əhalinin tələbatlarını ödəyərək dövlətin iqtisadi imkanlarını əlaqələndirir;
- resursları dünya təsərrüfatının aparıcı sahələrinə istiqamətləndirir;
- cəmiyyətdə fərd, kollektiv və ictimai mənafehlərin qarşılıqlı əlaqəsini təmin edir.

Maliyyə fondları iqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən bütün pul fondlarının tərkibinə aid olması ilə seçilir. Maliyyə ehtiyatlarının fondlar şəklində təşkili faktiki olaraq geniş təkrar istehsalatın tələbatları ilə müəyyənləşir. Bu bütün ehtiyacların qarşılınmasını toplumun iqtisadi gücü ilə əlaqələndirir. Ehtiyatların ictimai istehsalatın önəmli sektorlarının tərəqqisi üçün mərkəzləşməsinə şərait yaradır. İctimai, kollektiv və fərdi mənafehləri əlaqələndirərək istehsalata fəal müdaxilə edir.

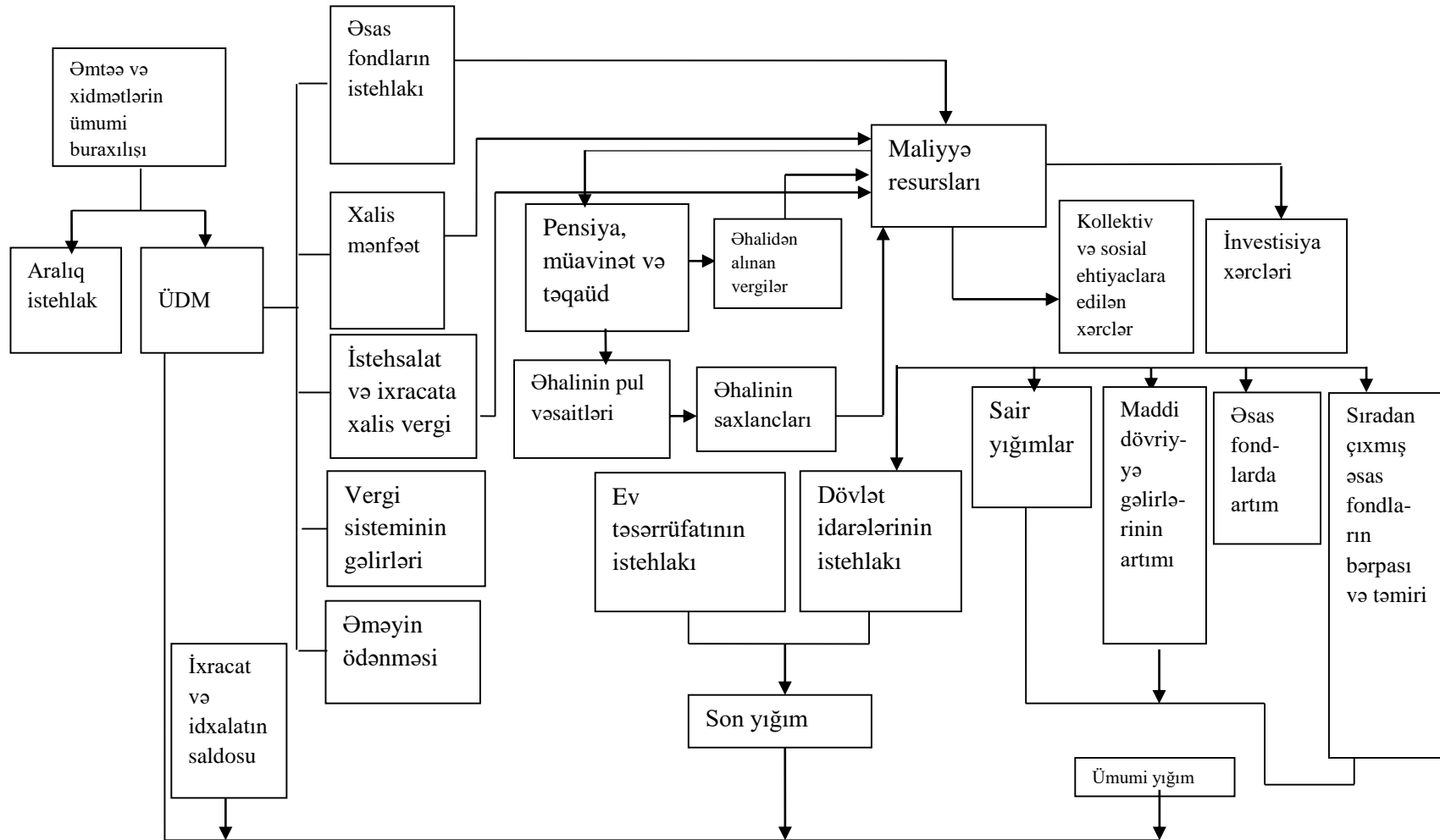
Maliyyə resurslarına təsərrüfatçılıqla məşğul olan şəxslərin pul vəsaitlərinin hamısı deyil, ancaq məhsul istehsalatı prosesi, müxtəlif xidmətlərin göstərilməsi ilə əlaqədar olan və ya dövlət və yerli özünüidarəetmə müəssisələrinin funksiyalarına əməl olunması üçün istifadə edilənləri daxil etmək gərəkdir.

Maliyyə resurslarının təsərrüfat subyektinə, dövlətə məxsus olması onu əhalinin pul vəsaitlərindən fərqləndirməyə, o cümlədən əmək haqqı ilə maliyyə arasındakı həddi müəyyən etməyə imkan verir (Quliyev N. R. "Beynəlxalq maliyyə münasibətləri").

Maliyyə ehtiyatları geniş təkrar istehsalat prosesinin finans təminatını meydana çıxarır, cəmiyyətin getdikcə çoxalan tələbatlarının ödənilməsinə istiqamətləndirilir, işçi qüvvəsinin təkrar istehsalatını təmin edir. Təkrar istehsalat prosesinin finans təminatı yəni istehsalat xərclərinin maliyyə resurslarının köməkliyi ilə təşkil olunmuşdur. Maliyyə resurslarının yardımı ilə əsas vəsaitlərin geniş təkrar istehsalat dövriyyəsi təşkil edilir, yəni ilkin fondların istifadə edilmiş dəyərinin geniş surətdə ödənilməsi baş verir. Belə ki bu da istismar prosesində əsas vəsaitlərin fiziki və mənəvi köhnəlməsinə gətirib çıxara bilər. Maliyyə resursları əsas fondların bərpası, həmçinin onların daha mütərəqqi texnika və texnologiyalarla, avadanlıqlarla əvəz edilməsi ilə mümkün olur.

Maliyyə resursları, həm də istehsalat prosesinin digər önəmli səbəbi olan işçi qüvvəsinin geniş təkrar istehsalatını həyata keçirir. Belə ki, yeni yaradılan dəyərin bölüşdürülməsi zamanı yaranan və maliyyə vəsaitləri kimi mövcud olan məqsədli pul fondlarının ehtiyatları işçilərə maddi stimulun verilməsi, onların mədəni və sosial şəraitinin maksimum yaxşılaşdırılması, işçilərin daha əlverişli əmək vərdişləri və metodlarına yiyələnməsi, müasir elmi-texniki biliklərə sahib olması məqsədiylə istifadə edilir. Bu da hər bir insanın sərf etdiyi iş qüvvəsinin daha keyfiyyətli bərpasını təmin edir.

Sxem 1. Maliyyə resurslarının məzmunu və təkrar istehsalat prosesində qarşılıqlı əlaqələri

Maliyyə resurslarının müəyyənləşdirilməsində diqqət əskikliyinə olmasa da maliyyənin istehsalatın nəticələrinə, əsas fondların təkrar istehsalatına təsirini azaldır. Finans resurslarının həcmi müəyyənləşdirilərkən onun azalması struktur tarazlığının pozulmasına, investisiya proqramının maliyyələşdirilməsinin aradan qaldırılmasına səbəb olmuşdur.

Hər hansı bir ciddi iqtisadi və ya siyasi qərar üçün lazım olan pul gəliri ilkin qiymətləndirmə məbləği olmadan həyata keçirilə bilməz. Pul gəlirlərinin akkumulyasiyası və paylanması məqsədyönlü xarakter daşıyır. Bu maliyyə resursları anlayışını təşkil edir. Pul gəlirlərinin toplanması və paylanması üçün maliyyə resursları bir sıra məqsədlərə görə istifadə olunur. Maliyyə resursları dedikdə, konkret ehtiyaclar üçün yığılmış vəsaitlər nəzərdə tutulur.

Pul gəlirlərinin bir hissəsi kimi maliyyə ehtiyatları müxtəlif formalarda təzahür edilir. İqtisadiyyatın real sektoruna (istehsal) bu mənfəətin bir hissəsi, dövlət büdcəsi üçün bütün mənfəətin gəlir hissəsi, ailə üçün isə bütün üzvlərin birgə gəliri aiddir. Maliyyə ehtiyatları- bu pul gəlirlərinin bir hissəsidir ki, hər hansı bir məqsəd üçün sahibi tərəfindən istifadə edilə bilər.

Pul gəlirləri onların sahibləri tərəfindən gələcək məsrəflər üçün toplanılır, eləcə də kreditlərin əhəmiyyətini artıran maliyyə ehtiyatları şəxsi və borc (kredit) formasında olmaqla iki hissəyə ayrılır. Büdcənin finans ehtiyatlarının bütün səviyyələrini səfərbər edilmiş gəlirlər və borc kreditləri təşkil edir. Firmaların şəxsi kapitalı, gəliri, alınan kreditləri qiymətli kağızlar bazarında yerləşdirilir. İşçilər üçün finans ehtiyatlarına əmək haqqı formasında gəlir, eləcə də kreditlər (məsələn, bank, istehlakçı və lombard kreditləri) aiddir. Şəxsi finans ehtiyatları öz sahiblərinin sərəncamında qalır, kredit dövründə cəlb olunur və onların istifadə etməsi üçün faiz ödənişləri ilə birlikdə qaytarılmalıdır.

Cəmiyyətin maliyyə resursları öz-özünə mövcud olmamışdır və onların sahibləri və mülkiyyətçilərin sərəncam hüququnu verdiyi insan vardır. Mülkiyyət münasibətlərinin olmadığı şəraitdə finans resurslarının olması mümkün deyildir. Ancaq təsərrüfatla məşğul olan subyektlərin, dövlət, hakimiyyət və özünü idarəetmə müəssisələrinin mülkiyyətində və sərəncamında olan təkrar istehsalata xidmət

göstərən pul vəsaitləri bu resurslara aid edilir. Onların təsərrüfat subyektlərinə, dövlət və yerli özünüidarətmə müəssisələrinə məxsusluğu əhalinin pul vəsaitlərinin və yığımlarının bir qismini ictimai təkrar istehsalata istiqamətləndirməsinə imkan verir.

Dünya maliyyə resurslarına – bütün ölkələrin, beynəlxalq təşkilat və beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin maliyyə resursları aiddir. Onlar beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə rezident və qeyri-rezidentlər arasındakı münasibətlərin təşkilində istifadə olunur.

Dünyanın maliyyə resursları əsasən inkişaf etmiş ölkələrdə cəmləşib. Bu ölkələrin fiziki şəxsləri, şirkət, təşkilat və hökumətləri dünya qızıl valyuta ehtiyatlarının böyük hissəsini özündə birləşdirir. Onların finans vəsaiti ilə dünya maliyyə bazarında əməliyyatlar həyata keçirilir və finans yardımının əsas mənbələrindən hesab olunur.

Geniş tərifinə görə dünya maliyyə resursları anlayışı - bütün ölkələrin, beynəlxalq təşkilatların və dünyanın maliyyə mərkəzlərinin finansı hesab edilir. Dar mənada isə maliyyə resursları beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə rezidentlər və qeyri-rezidentlər arasındakı əlaqələrdə istifadə olunur. Geniş və dar mənalar arasındakı sərhəd dünya maliyyə qloballaşması kimi getdikcə çoxalır. "Dünyanın maliyyə resursları" anlayışı əsasən öz dar mənasında istifadə olunur.

Dünya maliyyə ehtiyatlarının mənbələri:

- Dünya maliyyə resurslarının böyük həcmi donor ölkələrdə, inkişaf etmiş iqtisadiyyata malik ölkələrdə formalaşır;
- Beynəlxalq təşkilatların fondları maliyyə yardımı təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur və əsasən bu ölkələrin hökumətlərinin üzvlük haqları hesabına formalaşır;
- Dünyanın qızıl valyuta ehtiyatlarının ən böyük payı fiziki şəxslər, şirkətlər, təşkilatlar və inkişaf etmiş ölkələrin hökumətlərinə məxsusdur.

Dünya maliyyə bazarının inkişafının obyektiv əsasını kapitalın fəaliyyət qanunauyğunluqları təşkil edir. Kapitalın fəaliyyətsizliyi bazar iqtisadiyyatının

qanunlarına və xarakterinə ziddir. Dünya maliyyə bazarı dünya təsərrüfatının bütün səviyyələrindəki bu ziddiyyətləri həll edir.

Kapital iqtisadi resurs olmaqla real (istehsal vasitələri və əmtəə ehtiyatları) və pul formasına ayrılır. Pul kapitalı və ya kapitalda pul maliyyə resursu (maliyyə aktivi, maliyyə) kimi başa düşülür. Fiziki şəxslərin, şirkətlərin, milli və beynəlxalq təşkilatların, dövlətlərin maliyyə resursu ola bilər. Onlar ölkələr arasında daim hərəkət edir, buna görə də qeyri-bərabər bölüşdürülür.

Maliyyə aktivlərinin hərəkəti dedikdə, beynəlxalq kapitalın hərəkəti forması başa düşülür. Eyni zamanda maliyyə resurslarının bir hissəsi xidmət haqlarının ödənilməsi, malların və xidmətlərin beynəlxalq ticarəti, elm (texnologiya) transferi və beynəlxalq əmək miqراسiyasının, iş gücünün təmini ilə məşğuldur. Maliyyə aktivlərinin dünyada bu hərəkəti beynəlxalq valyuta-hesablaşma münasibətlərinin əsas formasını təşkil edir.

Pul kapitalı finans resursu hesab olunur. Dünya maliyyə resursları - bütün insanların, firmaların, təşkilatların və dünya ölkələrinin maliyyəsidir. Bu resursların daşıyıcıları milli valyutalar o cümlədən, müxtəlif qiymətli kağızlar ola bilər. Dünya maliyyəsinin əsas funksiyaları bunlardır:

1) Rezident və qeyri-rezidentlər arasında pul hesablaşmalarının aparılmasının təmini;

2) Bütün beynəlxalq əməliyyatların investisiya resursları ilə təmini.

Dünya iqtisadiyyatında pul (əsasən spekulativ) real olmayan kapitalın asılılığını artırır;

- Hökumətin milli maliyyəyə təsirinin zəifləməsi;
- Transmilli korporasiyaların milli maliyyə bazarlarda artan təsiri;
- Dövlət, hüquqi və fiziki subyektlər gələcək xərclərini maliyyələşdirmək üçün

özlərinin maliyyə resurslarının bir qismini istifadə edirlər. Dövlətin qızıl-valyuta ehtiyatlarını özünün bir sıra qızıl ehtiyatları və xarici valyuta təşkil edir. Qızıl valyuta ehtiyatlarının funksiyası olan beynəlxalq maliyyə öhdəlikləri ölkənin ödəmə qabiliyyətini təmin edir;

- Bazar tələbat və təklifini dəyişdirmək üçün daxildən və xaricdən valyuta müdaxiləsi ilə ölkədə valyuta kursunun sabit saxlanması makroiqtisadi vəziyyətə təsir göstərir.

Funksional baxımdan - bazar münasibətlərinin bu sistemi pul kapitalı əməliyyatlarının obyektı olaraq, dünyanın maliyyə axınlarının davamlılığı və rentabelliğini təmin etmək üçün onların toplanması və bölüşdürülməsini həyata keçirir.

Institusional baxımdan-bu bir sıra bankların, ixtisaslaşdırılmış maliyyə-kredit institutlarının, fond birjalarının, dünya maliyyə axınlarının hərəkəti vasitəsilə həyata keçirilir, maliyyə aktivlərinin kreditor və borcalanlar, alıcı və satıcılar arasında bölüşdürülməsinə vasitəçilik edir.

Təcrübədə, beynəlxalq ticarətin, kapitalın beynəlxalq hərəkətinin, texnika və texnologiyaların, beynəlxalq əmək miqراسiyasının işçi gücünün bir ölkədən digərinə köçürülməsinin müxtəlif yolları vardır: bank transferi, bank çeki, veksəl, sənədli layihələr, beynəlxalq faktoring və forfeyting. Əksər hallarda, bu hesablamalar başqa bir valyuta mübadiləsi ilə həyata keçirilir (bu səbəbdən valyuta-hesablaşma münasibətləri adlandırılır). Bu mübadilə adətən valyuta bazarında aparılır.

1.2 Dünya maliyyə resurslarının tərkibi və quruluşu

Maliyyə ehtiyatlarının tərkibi deyilərkən, onları təşkil edən elementlərin cəmi anlaşılır. Finans resurslarının strukturu isə müxtəlif elementlərin qarşılıqlı əlaqəsini nəzərdə tutur, yəni maliyyə ehtiyatlarının ümumi həcmi daxilində hər bir elementin xüsusi çəkisi müşahidə edilir.

Finans ehtiyatlarının tərkibi və quruluşu təsərrüfatın ayrı-ayrı sahə və alt sahələrində müxtəlif olur. Onlar istehsalat, iqtisadi və təşkilati strukturun çoxsaylı cəhətləri ilə müəyyənləşdirilir. Metallurgiya və maşınqayırma kimi fondutumlu sənaye sahələrində özəl finans ehtiyatlarının üstünlük təşkil etdiyi elementi amortizasiya ayrımaları hesab edilir. Yüngül sənaye və ticarətdə isə məcmu gəlir mühüm rol oynayır.

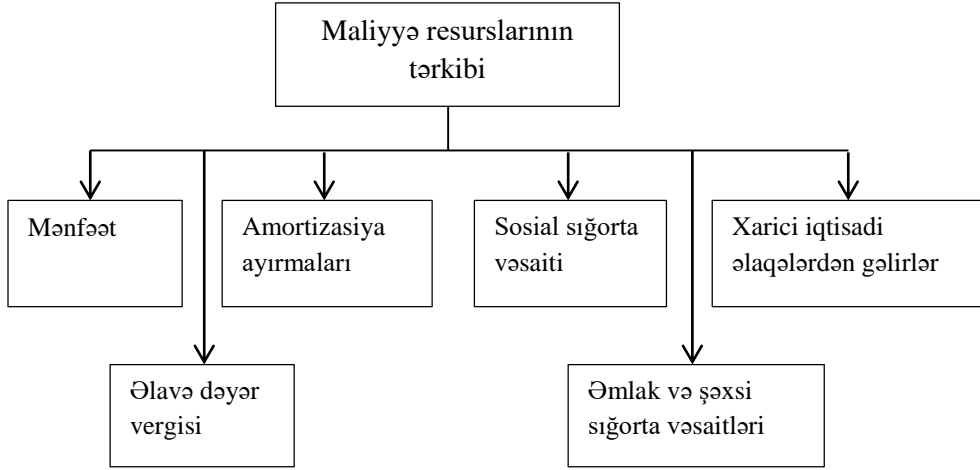
Milli təsərrüfatın, yəni maddi istehsalatın, sosial-mədəni hadisələrin, hərbi məsrəflərin, idarəetmənin öncədən qeydə alınmış məsrəflərinin maliyyələşməsi üçün finans resurslarının formalaşması ya mərkəzləşmiş finans həlqələri, ya da şirkət və təsisatların finansmanı ilə əlaqədar baş tutur.

Maliyyə resursları dövlət və yaxud firmanın gəlir və yığımlarının cəmini əks etdirir. Maliyyə resurslarının milli gəlirdən müqayisəli cəhəti onların tərkibinə milli sərvətin əmək haqqı fonduna istiqamətləndirilən qismi aid edilmir, əksinə məcmu ictimai malların istehlak edilmiş əsas istehsalat fondlarının dəyəri olaraq amortizasiya fondu çıxış edir. Bütövlükdə maliyyə resurslarının tərkibinə daxildir:

- Mənfəət (qazanc)
- ƏDV (Əlavə dəyər vergisi)
- Amortizasiya xərcləri
- Sosial sığorta gəlirləri
- Əmlak və sosial sığorta vəsaitləri
- Əhalidən əldə edilən vəsaitlər
- Əcnəbi iqtisadi münasibətlərdən əldə edilən gəlirlər.

Maliyyə resurslarının tərkibində qazanc, ƏDV və amortizasiya xərcləri xüsusi paya sahibdir.

Sxem 2. Maliyyə resurslarının tərkibi

Azərbaycan Respublikasında finans resurslarının böyük qismi təxminən 70%-dən artıq hissəsi dövlət büdcəsi hesabına səfərbərliyə alınır, yerdə qalan hissə isə firmaların sərəncamında qalır. Bu cür yüksək səviyyəli mərkəzləşmə inzibati amirlik formalarının geniş vüsət alması və bu formalardan hələ də istifadə olunması, dövlətin səbəbsiz olaraq iqtisadiyyatın idarə olunmasına qarışması nəticəsində meydana çıxmışdır. Bazar münasibətlərinə keçid dövründə bu mərkəzləşmənin tempi azaldılmalı və şirkətlərin sərəncamında qalan maliyyə resurslarının payının artmasına cəhd göstərilməlidir. Ayrı-ayrı dövrlərdə respublikamızda bu sahə ilə bağlı bir sıra qərarlar qəbul edilmiş və fərmanlar imzalanmışdır. Qəbul edilmiş qərarların çoxunda öncəki inzibati amirlik formalarını əsas götürərək şirkət və firmaların azadlığını məhdudlaşdırmağa istiqamətlənmişdir.

Maliyyə resurslarının xüsusi mənbəyi qismində xalis gəlir çıxış edir. Burada isə mənfəət mühüm paya sahibdir. Onun bir qismi mənfəətdən vergi ayırmaları şəklində dövlət büdcəsinə daxil olur və digər qismi sərəncamda qalaraq müxtəlif ehtiyacların ödənilməsinə sərf olunur.

Maliyyə resurslarının formalaşmasının ikinci mənbəyi olaraq əlavə dəyər vergisi göstərilir. ƏDV qiymətlərin tələbat və təklifi, zəruri əmək xərclərini qeydə alınmadan müəyyənləşdirilməsi ilə bağlıdır və bütövlükdə dövlət büdcəsinə aid edilir.

Maliyyə resurslarının mənbəyi qismində çıxış edən amortizasiya ayırmaları malların istehsalatı müddətində istehlak edilən xüsusi istehsalat fondlarının dəyərini göstərir və firmaların sərəncamında qalır. Bunlardan başqa, maliyyə resurslarının başqa forma və mənbələri də mövcuddur. Ancaq onların xüsusi çəkisi olmadığından önəmli paya sahib deyillər.

Maliyyə resurslarının mənbəyi olaraq çıxış edir:

- Əhali səviyyəsində - əmək haqqı, əmək haqqına edilmiş əlavə, mükafatlar, iş verənlər tərəfindən təşkil edilən sosial yönümlü ödənişlər, məzuniyyət xərcləri, sahibkarların fəaliyyətindən, mənfəətdə iştirak etməsindən, özəl əmlakla əməliyyatdan, maliyyə-kredit əməliyyatlarından gələn gəlir, sosial transfertlər, eyni zamanda pensiyalar, istehlak üçün verilmiş kreditlər, təqaüdlər, müavinətlər.

- Təsərrüfat subyektləri səviyyəsində - qiymətli kağızların satışından əldə edilən gəlir, mənfəət, amortizasiya xərcləri, bank kreditləri, faiz dərəcələri, digər emitentlərin buraxdığı qiymətli kağızlardan əldə edilən dividendlər.

- Hökumət və yerli özünü idarəetmə səviyyəsində - hökumət və bələdiyyə əmlaklarının özəlləşdirilməsindən qazanılan gəlir, dövlət və bələdiyyə orqanlarından əldə edilən gəlirlər, xarici iqtisadi fəaliyyətdən götürülən gəlirlər, vergi daxilolmaları, dövlət və bələdiyyə kreditləri, pul və qiymətli kağızların emissiyasından vəsaitlər.

Bəllidir ki, hökumət və özünüidarəetmə müəssisələrinin həmçinin, təsərrüfat subyektləri tərəfindən istifadə edilən pul vəsaitlərinin hamısı maliyyə resursları demək deyildir. Pul şəklində olan maliyyə resurslarından başqa, həm də kredit resursları formasında əhalinin özünün pul gəlirləri və digərləri də mövcuddur. Bu səbəbdən də pul vasitələrinin ümumi miqdarından maliyyə resurslarını ayırd etməyə imkan verən xüsusiyyətlərin seçilməsi çox önəmli hesab edilir.

Kredit resurslarının mənbələri firmaların, əhalinin və bəzi hallarda dövlətin müvəqqəti azad pul vəsaitləridir. Bu resursların alqı və satqısı maliyyə bazarında cəmlənmişdir. O, iki hissədən ibarətdir: ssuda kapital bazarı və qiymətli kağızlar bazarı. Onun əsas funksiyası-təsərrüfat subyektlərini müəyyən bir faiz altında əlavə pul vəsaiti ilə təmin etməkdir.

Kredit resurslarının mənbəyi olaraq, həmçinin kommertiya və qeyri-kommertiya şirkətləri, ev təsərrüfatları və dövlət orqanlarının müəyyən müddət üçün sərbəst pul axınları göstərilir. Bu sərbəst pul axınları kredit şirkətlərində ödəmə, hesablaşma, valyuta, depozit və cari formalarda saxlanılır.

Kreditin əsas prinsipləri olaraq geri qaytarılması, müddətliliyi, təminatlılığı və ödəniş haqqı bilinir. Bu prinsiplər də öz növbəsində finans resurslarının kredit şəklində hərəkətini təyin edir.

Kredit xüsusi maliyyə faktoru olmaqla maliyyə resurslarının kredit şəklində hərəkətinin, xüsusilə, kredit təsisatlarının faiz dərəcələrindən əldə etdiyi gəlirlərin, debitorun şəxsi gəlirlərinin müəyyən müddətə əvəzlənməsi və kreditora müvəqqəti olaraq borc kapitalını faizi ilə birlikdə geri qaytarılma prosesində meydana çıxan pul əlaqələrinin cəmini əks etdirir.

Kredit şəklində ictimai maliyyə ehtiyatlarının fəaliyyətinin spesifik cəhəti dövlət kreditinin maliyyə siyasətinin azad həlqəsinə çevrilməsini nəzərdə tutur. Kredit şəklində fəaliyyət göstərən ictimai maliyyə ehtiyatlarının mənbəyi kimi aşağıdakılar çıxış edir:

- Ölkənin büdcə vəsaiti
- Dövlət orqanları tərəfindən buraxılan istiqrazlarının köməkliyi ilə cəlb edilmiş fiziki və hüquqi şəxslərin gəlirləri
- əcnəbi ölkələrin vəsaitləri
- beynəlxalq maliyyə-kredit təsisatlarının gəlirləri

Maliyyə ehtiyatlarının cəlb edilməsi təsərrüfatçılıq subyektlərinin müəyyən müddətə azad pul axınlarının kredit təsisatları tərəfindən bu subyektlər üçün yaradılmış müxtəlif hesablara cəlb etmək yolu ilə kredit ehtiyatlarının əmələ gəlməsi nəticəsində formalaşır.

Sərbəst pul axınları resurslarının yerləşməsi funksiyasına əməl edilməsi kredit təsisatlarının təsərrüfatçılıq subyektlərinin borc ehtiyatlarına ehtiyacı olanlara kredit verilməsi üsulu ilə baş tutur və nəticədə, iqtisadiyyatın sektorlarına, yığıma, istehlaka və investisiya prosesinə yardım edir.

Şəxsi maliyyə resurslarının əvəzedici funksiyası tədavül məsrəflərinə qənaətdə və təsərrüfatda nağd valyuta ilə əvəzlənməsində, dövriyyə axınlarının və maliyyə ehtiyatlarının dövretmə sürətinin yüksəlməsində, maliyyə alətlərinin səmərəliliyi səbəbiylə və xərclərə qənaətin stimullaşmasında, kapitalın rentabellik səviyyəsinin artırılmasında əks olunur.

Pul əmanət sahibləri öz vəsaitləri ilə banklara və investisiya şirkətlərinə müraciət edərək, sənaye korporasiyalarından birbaşa səhm və istiqrazlar əldə edə bilirlər. İkinci halda isə onlar professional vasitəçilər- dilerlər, brokerlər ilə qarşı-qarşıya gəlir. Diler əməliyyatları müstəqil olaraq öz adından, broker isə müştərilərin aktı ilə onların adından həyata keçirir.

Maliyyə resursları nəzərdə tutur:

- Bankların, sığorta təşkilatlarının, material və malların təchizatçılarının büdcəyə olan maliyyə öhdəliklərini;
- genişləndirilmənin həyata keçirilməsi, yenidən qurulma xərcləri və istehsalın modernləşdirilməsi, yeni əsas vəsaitlərin əldə edilməsini;
- Müəssisənin işçilərinin əmək haqqını stimullaşdırılmasını;
- Digər xərclərin maliyyələşdirilməsini.

Maliyyə resursları ABŞ dolları və Avro ilə yığılır. Buna görə də bu vasitələr avrovalyuta və ya avrodollar adlanır. Avrodollar bazarının yaranması və sürətli artımının əsas səbəbləri: Birincisi, mənşəyi qanunsuz olan maliyyə vəsaitlərinin bəzi sahiblərinin ölkəsində hökm sürən siyasi, sosial, iqtisadi qeyri-sabitlik, yüksək milli vergilər onlarda ən etibarlı dünya valyutası ilə xaricdə pul saxlamaq arzusunu oyadır. İkincisi, beynəlxalq maliyyə mərkəzlərində böyük həcmdə maliyyə resurslarının konsentrasiyası əsas valyuta ilə dünyanın müxtəlif hissələrinə qorxusuz böyük vəsait köçürməklə həyata keçirilir.

Avro bazarının əsas maliyyə alətlərindən biri avroistiqrazlar beynəlxalq bank konsorsiumlarında (bank birliklərində) xarici borcalanların (emitentlərin) tələbi ilə buraxılır. Bunu etmək üçün borcalan ilk növbədə avrobanka müraciət etməlidir ki, bu zaman aparıcı bank (baş menecer) konsorsiumu olur. Bank borcalanının maliyyə

vəziyyəti və perspektivlərini araşdırır, gələcək istiqrazlar məsələsinin şərtlərini (emissiyasını) emitenti ilə müzakirə edir. Sonra bank emissiya yerləşdirilməsinə görə konsorsiumun digər üzvlərini seçir.

Avroistiqrazlardan fərqli olaraq avrokreditlərin üzən bank dərəcəsinin ölçüsü adətən hər altı aydan bir nəzərdən keçirilir və yalnız Libor deyil, həm də digər faiz dərəcələri məsələn, Frankfurt, Libor və ya Amerikanın baş dərəcəsi yaxud dünyanın digər maliyyə mərkəzlərinin dərəcəsinə əsaslanır. Uzunmüddətli qiymətli kağızlar olan avroistiqrazlar 5-15 il müddətinə verilsə, avrokreditlər-ortamüddətli olaraq adətən 10 aydan bir neçə ilə qədər verilir. Bundan əlavə, avroistiqrazların daha geniş yayılması onların verilməsinin daha sürətli həyata keçirilməsini tələb edir.

Müasir maliyyə bazarının potensial investorlarının geniş imkanları, təsərrüfat subyektlərinin geniş əhatəsi investisiya vəsaitlərinin, pul öhdəliklərinin əldə edilməsini təklif edir. Bu pul öhdəliklərinə maliyyə alətləri deyilir. Bunlara aiddir: səhmlər, istiqrazlar, veksellər, depozit sertifikatları, fyuçers müqavilələri və s. Müxtəlif maliyyə alətləri sahiblərinə öz investisiya portfeli vasitəsilə pul vəsaitlərinin diversifikasiyasına imkan verir, müxtəlif şirkətlərin və bankların öhdəliklərinə onların əmanətləri qoyulur. Bu öhdəliklər müxtəlif gəlirlər və müxtəlif dərəcəli risklərdən ibarət olur. Əgər hər hansı bir şirkət iflas edərsə, bu zaman həmin şirkətin investisiyaları digər şirkətdə saxlanılır.

Dünya maliyyə bazarının bütün segmentlərində fəaliyyət göstərən ən fəal iştirakçıları transmilli korporasiyalar hesab edilir. Belə ki, dünyada mal və xidmətlərin əsas ixracatçıları və idxalatçıları olan TMK-lar (dünya ticarətinin 1/3 hissəsi) dünya valyuta bazarının və derivativlər bazarının əsas müştəriləridir. Bu bazarlarda kommersiya bankları və bütün TMK-lar öz müştəriləri ilə onların maraqlarına uyğun şəkildə kütləvi valyuta əməliyyatları həyata keçirirlər.

TMK-ların ən böyük təsiri özünü dünya kredit bazarında və dünya səhmlər bazarında göstərir. Onlar borcalanlar kimi avrodollardan ancaq fəal istifadə etməklə yetinmir, həm də ehtiyatlarını artıraraq depozit və avrodollarların ən görkəmli sahibləri kimi çıxış edirlər. Dünya səhmlər bazarına gəldikdə isə faktiki olaraq fond birjasının aparıcı şirkətləri TMK-lar hesab olunur. Xarici fond birjasının səhmlərinin

satışı, TMK-lara avrobazara özünün avroistiqrazlarının buraxılması, avrokreditlər üçün müraciət və özünün maliyyə mənbələri hesabına investisiyaların əhəmiyyətli bir hissəsini maliyyələşdirmək imkanı yaratmışdır.

Transmilli korporasiyaların uzunmüddətli məqsədləri əsasən investisiyalarla fəaliyyətin həyata keçirilməsidir. Çoxillik layihələrə birbaşa investisiyaların qoyulması TMK-ların əsas xüsusiyyəti olaraq bilinir, baxmayaraq ki, onlar tez-tez dünyanın bir regionundan başqa regionuna böyük maliyyə resursları köçürürlər, bəzi regionların maliyyə bazarlarında isə qeyri-sabitliyə gətirib çıxara bilirlər. Buna görə də, TMK-nın üstünlüyü kimi qiymətləndirilir, həm də dünya kapital bazarlarının stabilləşməsinə köməklik kimi göstərilir. Böyük şirkətlərin fasiləsiz olaraq fəaliyyət göstərə bilməsi üçün sabit iqtisadi mühit, o cümlədən maliyyə ehtiyatlarına ehtiyacı vardır.

Transmilli korporasiyaların bir forması olan transmilli banklarda maliyyə ehtiyatlarının axını fəal rol oynayır. Faktiki olaraq dünyanın bütün aparıcı banklarının xarici filiallar şəbəkəsi mövcuddur. 1960-cı ildə ancaq 8 amerikan bankının xaricdə filialı vardısı, 90-cı illərin sonlarında bu rəqəm 100-dən artıq olmuşdur. Bundan başqa, bankın əsas müştəriləri olaraq ticarət və sənaye üzrə TMK-lar çıxış edir.

TMB öz fəaliyyətini tənzimləmək üçün çalışır. Belə ki, hətta 1974-cü ildə, inkişaf etmiş ölkələrin mərkəzi banklarının rəhbərlərinin qurduqları Bazel Komitəsində beynəlxalq bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələsi müzakirə edilmişdir. 1975-ci ildə komitə inkişaf etmiş və 1983-cü ildə yenilənərək Bazel müqaviləsi adlanmağa başlamışdır. TMB-nin nəzarət vəzifələri mənşə ölkəsi və filialların olduğu ölkələr arasında bölünür eləcə də, onların informasiya mübadiləsinin qaydasını müəyyənləşdirir. Daha sonra, Bazel Komitəsi bank qaydaları ilə bağlı beynəlxalq tövsiyələri, məsələn ödəmə qabiliyyətinin növlərini inkişaf etdirdi.

1.3 Dünya maliyyə resurslarının təşkili və onun əsas prinsipləri

İqtisadi əlaqələri əhatə edən və pul formasına sahib olan maliyyə məzmunu və funksiyalarına görə puldan seçilir. Məlum olduğu kimi hər bir iqtisadi anlayışın funksiyası onun ictimai təyinatını nəzərdə tutur. Bu funksiyaların köməkliyi ilə iqtisadi anlayışın mahiyyəti və məzmunu müəyyən edilir. Pulun olmadığı zaman finans münasibətlərinin də mümkünsüzlüyü, bu əlaqələrinin aşkar olunmaması, başqa cür ifadəsinin olmaması kimi izah edilir. Maliyyənin puldan müqayisəli cəhəti ekvivalent prinsipə əsaslanan iqtisadi əlaqələri nəzərdə tutmamasıdır.

Maliyyə siyasəti-iqtisadi subyektlərin pul gəlirlərinin əldə edilməsi və istifadəsi ilə bağlı bir sıra məsələləri həll edir. Bu siyasət bir çox səviyyədə aparılır: dövlət səviyyəsində, bələdiyyə və yerli hökumət orqanları səviyyəsində, təsərrüfat subyektləri səviyyəsində.

Maliyyə menecmenti maddi ehtiyatların idarə edilməsini nəzərdə tutur. Maliyyə siyasətini, onun metodlarını, növlərini, eləcə də maliyyə stabilliyinin və artımının təşkil edilməsində qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün idarəetmə sərəncamlarını və bu sərəncamları təcrübədə həyata keçirən şəxslərin maddi ehtiyatlarının idarəsini əhatə edir.

Beynəlxalq maliyyə münasibətləri bir sıra üsul və formalarda özünü əks etdirir. Bu üsul və formalara valyuta münasibətləri, kredit münasibətləri, investisiya münasibətləri aid edilir. Beynəlxalq maliyyə əlaqələrinin aparıcı formalarından olan beynəlxalq kredit və kredit münasibətləri geri qaytarılma və faiz dərəcələrinin ödənmə şərti ilə valyuta və məhsul resurslarının təqdim edilməsi ilə bağlı olaraq beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sektorunda borc kapitalının axınıdır. Bu münasibətlər sferasında kreditor və debitor olaraq özəl şirkətlər və banklar, hökumət və dövlət orqanları, beynəlxalq və regional valyuta-kredit və finans təsisatları fəaliyyət göstərir.

İqtisadi mənbələrdə gəlirlərlə yanaşı, maliyyə resursları mülahizəsindən də istifadə edilir. Buna baxmayaraq, finans resurslarını gəlirlərlə eyniləşdirmək olmaz. Bu anlayış, nəinki gəlirlərdən, həmçinin milli sərvət, xalis gəlir, qazanc və s. -dən də fərqlənir. Bunların hər birinin spesifik xüsusiyyətləri mövcuddur. Bu da nəzərə

alınmalıdır ki, finans ehtiyatları öncədən qeydi aparılmamış xərclərin finansmanı üçün nəzərə alınan rezerv fondları ilə qarşılaşdırılır. Dəyər qismində formalaşmış rezerv fondları gözlənilməz halların maliyyələşdirərək aradan qaldırılması üçün fəaliyyət göstərir. Rezerv fondlarının finans vəsaitləri bütün idarəçilik mərhələlərində (dövlət, firma, təşkilat və s.) formalaşır.

Finans resurslarının meydana çıxma mənbələrinə ÜDM, milli gəlir, milli varidatın bir qismi, xarici iqtisadi fəaliyyətdən daxilolmalar daxildir.

Dövlət və bələdiyyə maliyyə resurslarının əsas mənbəyi olaraq ümumi daxili məhsul çıxış edir. Lakin, iqtisadi böhran yaxud fəvqəladə hadisələr baş tutduqda hökumət və bələdiyyə finans resursları mənbəyi olaraq öncədən toplanmış milli sərvətdən istifadə olunur.

Maliyyə resurslarının formaları təsərrüfat və hökumət orqanlarının subyektlərində maliyyə bölüşdürülməsinin nəticəsi olaraq meydana çıxan gəlirlərin, daxilolma və yığımların xüsusi növüdür. Onlar amortizasiya xərcləri, mənfəət, vergi yığımları, sığorta ödəmələri və digərlərindən ibarətdir.

Təsərrüfatla məşğul olan şəxslərin finans resurslarının tərkibinə maddi istehsal və ya qeyri-istehsal sferası olmaqla fəaliyyət sferası, kommərsiya və qeyri-kommərsiya kimi təsərrüfatın aparılması metodları, təşkilati-hüquqi forma, sahə xüsusiyyətləri və s. təsir edir.

Dövlətin maliyyə resursları dedikdə, təsərrüfatçılıq subyektləri olaraq öz məsrəflərini ödəmək üçün ölkənin onun müəssisə və təşkilatlarının sahib olduqları pul fondları və daxilolmalarının cəmi başa düşülür.

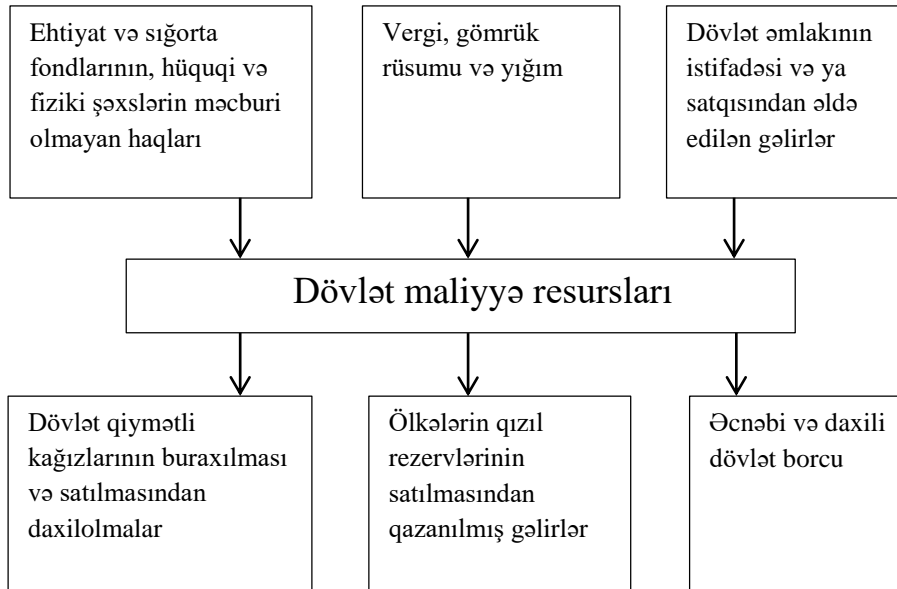
Dövlət maliyyə resurslarının meydana çıxmasının xüsusi mənbələrinə, şirkət və təşkilatların istehsalat sferasından əldə etdiyi pul formasındakı gəlirləri aiddir. Buna hər şeydən öncə izafi məhsulun bir növü kimi çıxış edən mənfəət daxildir.

Dövlət maliyyə resurslarının təşkili mənbələri:

- Ehtiyat və sığorta fondları, hüquqi və fiziki şəxslərin məcburi olmayan haqları;
- Vergi, gömrük rüsumu və yığım;

- Dövlət əmlakının istifadəsi və ya satqısından əldə edilən gəlirlər;
- Dövlət qiymətli kağızlarının buraxılması və satılmasından daxilolmalar;
- Ölkələrin qızıl rezervlərinin satılmasından qazanılmış gəlirlər;
- Əcnəbi və daxili dövlət borcu.

Sxem 3. Dövlətin maliyyə resurslarının təşkili mənbələri

Maliyyə resurslarının miqdarının müəyyənləşdirilməsinin xüsusiyyəti istehsalatın optimal strukturunun müəyyən olunması ilə, finans resurslarının kapital və maddi xərclərlə tarazlaşdırılması ilə əlaqəlidir. Dövlətin finans resurslarının miqdarı hər şeydən öncə formalaşma mənbələri ilə əlaqədardır.

Maliyyə resursları mərkəzləşdirilmiş fondlar və qeyri-mərkəzləşdirilmiş fond olaraq iki hissəyə ayrılmışdır. Mərkəzləşdirilmiş fondlara dövlət büdcəsi, büdcədən kənar fondlar daxildir. Qeyri-mərkəzləşdirilmiş maliyyə resurslarına isə firmaların pul vəsaiti fondları aiddir.

Maliyyə resursları ÜDM-in və milli gəlirin bölgü prosesində formalaşır. Makro səviyyədə yəni ümumi dövlət səviyyəsində mərkəzləşdirilmiş finans resurslarının yəni mərkəzləşdirilmiş fondların meydana çıxmasının ilkin və ən önəmli mənbəyi milli gəlirdir. Milli gəlirin bir qismi firmada yaranır və onun sərəncamında qalır, belə ki, mikro səviyyədə qeyri-mərkəzləşdirilmiş fondların formalaşması firmada istehsalat xərclərinin istifadə olunmasına səbəb olur.

Mərkəzləşdirilmiş maliyyə resursları dedikdə, xalis gəlirin vergi hesabına vergi olmayan ödənişlər və yığımlar vasitəsi ilə yenidən bölüşdürülməsinin nəticəsi başa düşülür. Bunlardan başqa mərkəzləşdirilmiş maliyyə resurslarının meydana çıxma mənbəyi kimi mərkəzləşdirilmiş dövlət sosial sığorta, özəl və əmlak sığorta fonduna, müxtəlif büdcədən kənar fondlara şirkətlərin ayırdığı vəsaitlər aid ola bilər.

Bundan əlavə, mərkəzləşdirilmiş fondlar təsərrüfat dövriyyəsinə istiqamətlənmiş milli sərvətin bir qismi, məsələn ölkənin qızıl rezervlərinin, enerji daşıyıcılarının satılmasından, xarici iqtisadi fəaliyyətdən daxil olan ayırmalar və s. əsasında, həmçinin dövlət qiymətli kağızlarının satın alınmasından daxilolmalar hesabına meydana çıxmışdır.

Mərkəzləşdirilmiş fondların olduqca az bir qismi əhalidən əldə edilən gəlirlər yəni vergi, rüsum, istiqraz və lotoreya hesabına yaranmışdır. Bazar münasibətlərinə keçid ilə maliyyə resurslarının bu mənbəyi getdikcə çoxalmağa davam edir.

Mərkəzləşdirilmiş fondlara dövlət büdcəsinin, büdcədən kənar fondların, özəl və əmlak sığorta şirkətlərinin vəsaitləri aiddir.

Maliyyə resurslarına dövlətin pul ehtiyatları olaraq nizamnamə fondu, resurs və digər fondlar formasında Milli banka həvalə edilmiş, həmçinin Mərkəzi bankın kredit ehtiyatlarını da aid etmək mümkündür.

Beləliklə, dövlət maliyyə resursları deyildiyi zaman dövlətin, əhalinin, firma və təşkilatların sərəncamında qalan geniş təkrar istehsalat üçün nəzərdə tutulmuş pul fondları və daxil olan gəlirlər aiddir. Maliyyə resurslarının əsas mənbəyi kimi milli gəlir, mülkiyyətin növündən asılı olmayaraq müəssisələrin əldə etdiyi mənfəət, amortizasiya və sığorta fondları çıxış edir.

Milli sərvətin bir qismi təsərrüfat dövriyyəsinə büdcə gəlirlərinin qalığı formasında, ölkənin qızıl rezervlərinin satışından əldə edilən gəlirlər, özəlləşdirmədən daxilolmalar və s. şəkildə öz əksini tapır. Xarici iqtisadi fəaliyyətin maliyyə resursları əcnəbi iqtisadi əməliyyatlardan daxilolmalar, xarici borc, xarici investisiya və s. formasında olur.

Demək olar ki, maliyyə resurslarının həcmi həmişə milli gəlirdən artıq olur. Bunun əsas səbəbi finans resurslarının izafi əmtəənin dəyəri və olduqca önəmli məhsulun bir qismindən başqa amortizasiya xərclərini də öz tərkibinə aid edir.

Finans ehtiyatlarının təşkil olunması səmərəliliyin artırılması problemlərinin ümumi tendensiyasında mühüm rol oynayır. Maliyyə ehtiyatlarının təşkilinin əsas xarakterik cəhətləri:

- Finans ehtiyatlarının tərkibi və quruluşu;
- Finans ehtiyatlarının formalaşma mənbəyinin təşkil edilməsi;
- Maliyyə ehtiyatlarına olan ehtiyacın müəyyənləşdirilməsi;
- Maliyyə ehtiyatlarının müdafiəsi;
- Finans ehtiyatlarının öz təyinatlarına uyğun dərəcədə səmərəli istifadəsi.

Qısamüddətli dövrdə xarici pul vəsaitləri tez-tez bir ölkədən digər ölkəyə hərəkət edir. Burada maksimum mənfəət əldə etmək üçün pul bazarı əməliyyatlarının ən spekulyativ xarakterini nəzərə almaq lazımdır. Dünya maliyyə bazarının müxtəlif sektorları arasındakı sərhədləri aradan qaldırmaq maliyyəyə sürətlə hərəkət etmək üçün imkan verir.

Maliyyə resursları – dünyanın ən çox qloballaşan iqtisadi resursları hesab edilir. Bu dünya maliyyə bazarının bəzi segmentlərinin xüsusilə valyuta bazarı və derivativlər bazarının böyük dövryyəsi, eləcə də kredit və səhmlər bazarında qeyri-rezidentlərin artan iştirakı ilə əlaqələndirilir.

Dünya maliyyəsinin qlobalizasiya dərəcəsi bu anlayışlar arasındakı fərqləri aradan qaldırır. Bu prinsipdə, maliyyə resursları kapital və pul formasında başa düşülür. Finans resursları müxtəlif dövlətlər, xüsusi və hüquqi şəxslər, milli və beynəlxalq təşkilatlar arasında qeyri-bərabər bölüşdürülür. Bunun nəticəsində onlar daima ölkələr arasında hərəkət edirlər.

Qloballaşan maliyyə resursları müsbət və mənfi təsirlər yaradır: dünyada kifayət qədər maliyyə vəsaitinin olmaması, milli maliyyə bazarlarında artan rəqabət, milli maliyyə bazarlarının artan qeyri-sabitliyi, dünya iqtisadiyyatının puldan asılılığı artır, real kapitalla möhtaclığı azalır. Müasir şəraitdə dünya maliyyə resurslarının kifayət

qədər olmaması prosesinin yumşaldılması nəticəsində xüsusilə inkişaf etmiş və bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə kapital (əsasən pul şəklində) üzrə resurs profisiti müşahidə olunmur.

Qloballaşma daxili maliyyə bazarlarında rəqabəti artırır və bununla da maliyyə-kredit vasitəçiliyinin (maliyyə xidmətlərinin) dəyərini azaldır. Dünya maliyyə resurslarının qloballaşmasının mənfi təsirləri sırasında ilk növbədə milli maliyyə bazarlarının artan qeyri-sabitliyini qeyd etmək lazımdır, birincisi müəyyən regionda (xüsusilə böyük maliyyə mərkəzlərində) maliyyə böhranı baş verir ki, onun güclü təsirləri digər ölkələrdə və regionlarda özünü göstərir, ikincisi, "qaynar pul" siyasətinin daha əlçatan edilməsi məqsədiylə milli maliyyə bazarları liberallaşdırılır. Qloballaşmanın digər mənfi nəticəsi dünya iqtisadiyyatının maliyyə (pul) fəaliyyətindən daha çox asılılığıdır, nəinki real kapitaldan (real iqtisadiyyat sahəsindən). Bu proses İnkişaf etmiş ölkələrdə daha erkən başlamış daha sonra bütövlükdə dünya iqtisadiyyatına yayılmışdır. Bunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, pul və real kapitalın qarşılıqlı əlaqəsində birinci ikincidən daha az asılı olur və hətta onu özünə tabe etməyə başlayır. Nəticədə, milli iqtisadiyyatın vəziyyəti maliyyə vəziyyətindən daha çox asılı olur.

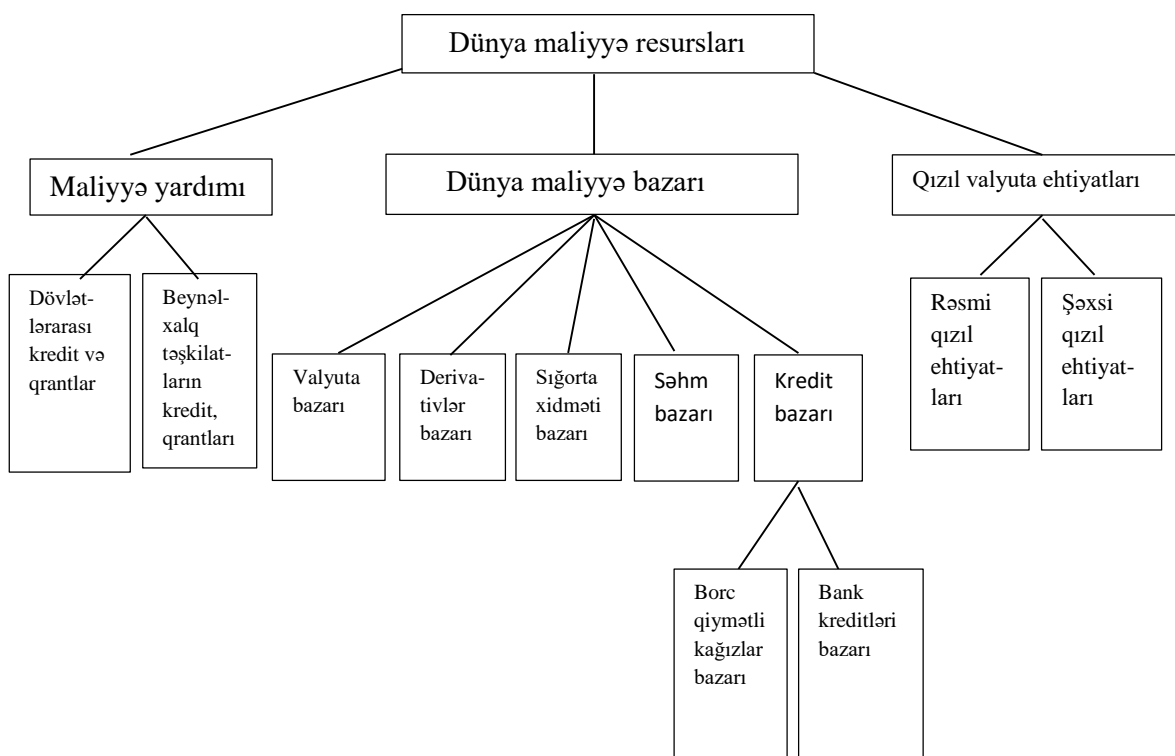
Son dövrlərdə ölkələrin ticarət və finans hərəkətlərinin qloballaşması getdikcə güclənir. Qloballaşmış dünyada bir ölkənin xarici iqtisadi və finans hərəkətlərinin araşdırılması olduqca önəmlidir. Qloballaşmış dünyamızda beynəlxalq valyuta-kredit sferası və əcnəbi ölkələrin pul kredit hesabları istər investorların, istərsə də maliyyə resurslarına ehtiyacı olan fiziki şəxs, özəl və dövlət orqanlarının maraq dairəsindədir. Həmçinin dünya ticarətində mühüm rol oynayan ölkələrin milli valyuta vahidlərinin dəyərindəki dəyişmələr birbaşa onunla iqtisadi əlaqədə olan ölkənin tədiyyə balansına, valyuta kursuna, faiz normalarına və digər iqtisadi göstəricilərinə bilavasitə təsir göstərir və iqtisadi parametrlərin dəyişilməsinə gətirib çıxarır. Bu baxımdan da günümüzdə ölkələrarası valyuta-kredit münasibətlərini dərinlən mənimsəmək aktual və mühüm məsələlərdəndir. Lakin beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlərinin getdikcə qloballaşmasını da diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır.

FƏSİL 2. Dünya maliyyə resurslarının strukturu və növləri

2.1 Maliyyə yardımı və onun əsas istiqamətləri

Dünya maliyyə resursları beynəlxalq iqtisadi təşkilatların müxtəlif iştirakçıları arasında yenidən bölüşdürülərək hərəkət edir. Maliyyə resurslarının böyük hissəsi İnkişaf etmiş ölkələrdə - ABŞ, Böyük-Britaniya, Almaniya, Fransa və Yaponiyada yerləşir, hansı ki dünyanın əsas qızıl valyuta ehtiyatlarına malikdirlər. Onlar finans resursları ilə dünya maliyyə bazarında fəaliyyət göstərir və digər ölkələrə maliyyə yardımı edirlər. Qızıl valyuta ehtiyatlarının bir hissəsi güzəştli şərtlərlə yardım formasında xaricə ötürülür, lakin əsas hissəsi dünya maliyyə bazarında alınır və satılır.

Sxem 4. Dünya maliyyə resurslarının strukturu

Mənbə: А. С. Булатов “Мировая экономика”

Dünyanın hər bir ölkəsinin iqtisadi tərəqqisinin təmin edilməsində sərmayə yığılımı önəmli paya malikdir. Bu yığımların daxili mənbələrinə şirkətlərin gəlirləri, dövlət büdcə mədəxilləri, cəmiyyətin yığımları və s. aiddir. Bundan başqa, daxil mənbələrə investisiyalar və ölkənin iqtisadi tərəqqisinə birbaşa təsir kimi əcnəbi

ölkələrdən cəlb olunmuş dövlət və şəxsi vəsaitlər vasitəsilə həyata keçirilir ki, burada da əcnəbi kreditlərin çəkisi çoxluq təşkil edir. Beləliklə, əcnəbi pul vasitələrinin böyük miqyaslı axınına çoxalan ehtiyac beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sektorunda ssuda kapitalının axınından, ölkələr, banklar, beynəlxalq valyuta-finans qurumları, həmçinin bir ölkənin müxtəlif firmaları, müəssisələri, korporasiyaları tərəfindən başqa ölkənin bank kreditlərinin prinsipləri əsasında ssudaların təqdim edilməsindən təşkil olunmuş beynəlxalq kreditin formalaşmasına şərait yaradır.

Müasir dövrdə elə bir ölkə yoxdur ki, o digər ölkələrin, beynəlxalq finans qurumlarının və bankların kredit xidmətinə müraciət etməsin. Əcnəbi kredit müasir texnikanın, texnologiyanın, məhsul və xidmətlərin idxalatının artımını səciyyələndirir.

Maliyyə yardımı deyilərkən güzəştli şərtlərlə kredit ayrılması və ya qrantlar verilməsi nəzərdə tutulur. Finans yardımı dövlətlərarası kredit və qrantlar, eləcə də beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən verilən kredit və qrantlar formasında təzahür edir. Maliyyə yardımı istiqrazların, kredit və ssudaların ən azı 25%-ni təşkil edir. Maliyyə yardımı ola bilər:

- Texniki yardım- xidmətlər şəklində təqdim edilən yardımlar.
- Humanitar yardım- qida məhsulları, tibbi və digər ilkin zəruri vasitələr.
- Hərbi yardım- silah satışı şəklində.

Büdcə sisteminin digər səviyyələrində finans yardımına dotasiya, subvensiya və subsidiya həmçinin, qarşılıqsız və ya geri qaytarılmamaq şərtiylə verilən vəsaitlər aiddir. Maliyyə yardımına, həmçinin kommərsiya borcları, kreditlər, ssudalar və qrant-elementi anlayışı daxildir. Geri qaytarılmamaq şərti ilə verilən kreditlər qrant adlanır.

Qrant elementi anlayışından müxtəlif kreditlərin güzəşt səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün istifadə edilir: o, gəlirlərin hansı hissəsinin təqdim olunmuş kommərsiya borclarını (kredit, ssuda) daha əlverişli şərtlərlə kreditora geri qaytarılmasını təmin etmək üçün yaradılmışdır. Belə hesab edilir ki, finans yardımı

məqsədi ilə təqdim olunmuş borcların (kreditlərin) o cümlədən, kredit və ssudaların 25%-ni grantlar təşkil edir.

Yardımanın səviyyəsi grant-elementinin göstəricisi ilə təyin edilir, hansı ki, kreditor güzəştli kredit nəticəsində əlverişli istiqrazlarla müqayisədə illik 10% dərəcəli kommersiya şərtləri ilə bəzi ödənişləri itirir.

Dövlət, maliyyə resurslarının çatışmazlığı zamanı özünün qızıl valyuta resurslarından kommersiya məqsədləri üçün istifadə edir. Təqdim olunmuş xarici istiqrazlar, kreditlər və avanslar şəklində edilən maddi köməklik maliyyə yardımı və ya xarici yardım adlandırılır.

Kredit münasibətlərində dövlət bir qayda olaraq debitor (borcalan) funksiyasını yerinə yetirir. Öz vəzifələrinə əməl etmək üçün dövlət əhalinin maliyyə ehtiyatlarının bir qismini öz əlində səfərbər edir. Buna baxmayaraq, ənənəvi metodlarla ehtiyac duyulan miqdarda finans ehtiyatlarının yığılımı mümkünsüz olur. Dövlət başqa dövlətlərlə və əcnəbi fiziki və hüquqi şəxslərlə də kredit əlaqələri apara bilər. Belə olduğu zaman dövlət krediti beynəlxalq kredit adını alır.

Dövlət krediti borc verilən məbləğin müddətli, qaytarılan və ödənişli olması ilə xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Dövlətin əlavə maliyyə ehtiyatları əldə etmək və büdcə defisitinin qarşılınması üçün monetar üsullara deyil, dövlət kreditlərinə müraciət edilir. Dövlət krediti əlaqələrində borc alınan pul məbləğləri dövlətin sərəncamına daxil olaraq onun əlavə finans ehtiyatı hesab olunur. Dövlət kreditləri daha az mənfi nəticələr yaradır ki, bu zaman da tədavüldə olan pulun həcmi və son tələbini çoxaltmadan tələbatın fiziki və hüquqi şəxslərdən hökumət orqanlarına istiqamətlənməsi həyata keçirilir.

Maliyyə yardımı əsasən keçid iqtisadiyyatlı və inkişaf etməkdə olan ölkələrə edilir. Ehtiyac sahibi ölkələrə maliyyə yardımı bir qayda olaraq əcnəbi ölkələr (əsasən İEÖ) və beynəlxalq təşkilatlar (BVF və BYİB) tərəfindən ayrılır.

Beynəlxalq maliyyə yardımı- inkişaf etməkdə olan ölkələrə inkişaf etmiş ölkələr və beynəlxalq maliyyə təşkilatları tərəfindən ayrılan vəsaitlərdir. Xüsusi resurslar dövlətin zəruri islahatlarının həyata keçirilməsi və əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Beynəlxalq maliyyə təsisatlarının əməliyyatları bir-birindən fərqli olması ilə seçilir. Bu da kredit növlərinin çoxluğundan irəli gəlir. Qısamüddətli və orta müddətli valyuta krediti verən qurumlar borc verərkən iki məsələni araşdırırlar. Bunlardan birincisi kredit almaq arzusunda olan iştirakçı ölkənin valyuta rezervlərindəki çatışmazlıq halıdır belə ki, BVF-a üzv ölkə yetərsiz valyuta rezervlərinə sahib olarsa borc verər. İkinci şərt kimi kredit almaq arzusunda olan ölkənin geri qaytarılma tələbinin isbatlanmasıdır. Uzun müddətə borc verən beynəlxalq maliyyə təsisatları bir sıra fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyətlər aşağıdakılardır: mənfəət (qazanc) məqsədlərinin olmaması, yardım prinsiplərinin mövcudluğu, hissəvi finansman əsasının varlığı, layihə finansman əsasının olması və beynəlxalq iştirakın əsaslığı.

Qazanc məqsədləri. Avropa İnvestisiya Bankının müqaviləsinin 130-cu maddəsində bankın maliyyə fəaliyyətinin məqsədi müəyyənləşdirilmiş və mənfəət qazanılmadan fəaliyyət göstərilməsi qeyd edilmişdir. Lakin bankın mənfəət məqsədinin olmaması, onların qazanc əldə etmələrinə əngəl deyildir. Bu qurum kredit təklif etdiyi zaman faiz müəyyənləşdirərək mənfəət əldə edirlər. Bu qazanc bölüşdürülmədiyindən ehtiyat fondunda saxlanılır.

Yardım prinsipləri. Uzun müddətə borc verən beynəlxalq maliyyə təsisatlarının hamısının maliyyə fəaliyyətinin əsasını məhz bu prinsip təşkil edir.

Uzun müddətə investisiya krediti təklif edən beynəlxalq maliyyə təsisatlarının əksəriyyəti hissəvi finansman əsasında mövcuddur. Yəni kredit almaq arzusu ilə çıxış edərək başqa mənbələrdən kreditin təmin olunmasını irəli sürürlər.

Uzun müddətə investisiya krediti təklif edən qurumlar. Gələcək planları kimi geniş əhatəli investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi çıxış edir.

Beynəlxalq iştirakın əsaslığı. Beynəlxalq maliyyə təsisatlarının geniş miqyaslı layihələrinin maliyyələşdirilməsində iştirak etmək hüququnun əldə edilməsini əks etdirir.

Beynəlxalq finansmanın anlamı olaraq həm xarici borclar, həm də beynəlxalq yardımları əhatə edən geniş bir mənaya malikdir (Fərrux Zahid "Maliyyə, pul tədavülü, kredit"). İlanələr yardım xüsusiyyəti şəklində olan beynəlxalq finansman növüdür. O, tələb olunan maddələrin, ehtiyac çox olan ölkələrə istiqamətlənməsi ilə

baş tutur. Çox az hallarda pul ianələrinə də rast gəlinir. Texniki köməkliklər də ianəyə daxil olan yardımlar sırasındadır. Beynəlxalq maliyyə təsisatlarının fondlarından zəif inkişaf etmiş ölkələr ianə şəklində istifadə edə bilərlər. Beynəlxalq maliyyənin önəmli bir hissəsi rəsmi yardımlardan ibarətdir. Bunlar ölkədən ölkəyə yönləndirilən borc əməliyyatlarıdır ki, uzunvədəli və aşağı faiz dərəcəli olurlar. Bir başqa finansman növü də ölkələrarası təsisatlar tərəfindən təşkil olunan maliyyələşdirilmədir. Dünya Bankı və onunla əlaqədar olan təsisatlar bu təsisatların ən önəmlisi hesab olunur. Beynəlxalq kreditləşmənin başqa bir növü olaraq özəl satıcı kreditləri göstərilir. Özəl istehsalatçı və yaxud satıcı təsisatlar digər yöndəki ölkənin rəsmi və yaxud özəl sektor təsisatlarına kreditlər ayırır. Xaricdən cəlb edilən özəl investisiyalar da ölkələrarası maliyyə mənbələrində xüsusi paya sahibdir. Xarici investisiyalı firmaların İEOÖ-ə sərmayə köməkliliyinin məqsədi qazanc əldə etməkdir.

Klassik iqtisadçı alimlərin fikirlərinə görə, ölkələrarası kredit İEOÖ-in maliyyə mənbələrinə olan tələbatların ödənilməsinə xidmət edir. İEOÖ-də rastlanan mühüm problemlərdən biri olaraq yığım yetərsizliyidir. Beynəlxalq kreditə olan tələbatın səbəblərini aşağıdakı düsturla ifadə etmək olar:

$$S - \dot{I} = XM$$

S- ölkə daxilindəki yığım;

\dot{I} -ölkə daxilində yatırılan investisiyalar;

X-məhsul və xidmətlərin ixracatı;

M-məhsul və xidmətlərin idxalatıdır.

$S < \dot{I}$ olarsa, ölkə daxilindəki yatırılan investisiyaların həcmi ölkədəki yığımlara nəzərən çox olduğu anlaşılır. Bu zaman investisiyaların ölkələrarası kredit hesabına qarşılınması əsas götürülür. Beynəlxalq mənbələr idxalın artırılmasına istiqamətlənmişdir. Ölkələrin beynəlxalq kreditə olan ehtiyacına dair müxtəlif fikirlər irəli sürülür: ilk düşüncəyə görə, idxal və ixrac dərəcəsi və yaxud beynəlxalq gəlir və məsrəflər arasındakı mövcud fərq beynəlxalq yardımın həcmi müəyyən edir. İkinci düşüncəyə görə, ölkədə iqtisadi artımı müəyyən tempdə saxlamaq üçün gəlir göstəricisi baxımından milli gəlirin hansı hissəsinin investisiyaya ayrılacağını hesablamasını və zəif İEOÖ-də yığımın payının az olması səbəbiylə yığımla

investisiyanın fərqi beynəlxalq kreditə olan tələbatı nəzərdə tutur. Üçüncü düşüncəyə görə, yığım, sərmayə və tədiyyə balansından hansının kəsiri daha çoxdursa, beynəlxalq finansmanı ona görə formalaşdırmaq məqsədəuyğun hesab edilir.

Beynəlxalq kreditin mənbələrinə şirkətlərin kapital axını prosesində pul şəklində müəyyən müddət üçün sərbəstləşdirilmiş kapital, dövlətin və özəl sektorun banklara cəlb edilmiş pul gəlirlərinin sərbərliliyi və s. aiddir. Bu mənbələrlə yanaşı bir neçə vəsait mənbələri də beynəlxalq kreditin münasibətlərinin önəmli faktorudur.

Beynəlxalq kredit bir sıra prinsiplərlə əlaqədardır. Bu prinsiplərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Geri qaytarılma-alınmış borcların xüsusilə beynəlxalq borcların mütləq geri qaytarılmasıdır. Başqa sözlə desək, sızlşmədə göstərilən bütün öhdəliklərə əməl olunmalıdır.

- Ödənilmə. Bu dəyər qanunundan və kredit şərtlərinin həyata keçirilmə metodlarından asılıdır. Burada ilk öncə kreditlərə görə faiz dərəcələrinin ödənilməsi baş verir.

- Maddi təminatlılıq. Kreditlərin maddi təminatlılığı deyilərkən onun ödənilməsinə zəmanət nəzərdə tutulur. Yəni kreditorun maddi imkanları tam qarşılmalı və bu imkanlar krediti ödəyə biləcəklə tempdə olduğu zaman kreditlərin verilməsi mümkün olur.

- Məqsədli xarakter. Beynəlxalq kreditlərin ehtiyacı olan hər kəsə verilmədiyini məlumdur. Bu kreditlər konkret məqsədlər və layihələr üçün təqdim edilir və məqsədli xarakter daşması ilə fərqlənir.

Beynəlxalq yardımlar ödəmə şərti qoşulmadan ayrılır. Onu bu qruplara ayırmaq olar: ikitərəfli və çoxtərəfli köməkliklər; maliyyə köməkliliyi, texnika və yaxud qida maddələri köməkliliyi; hədiyyə formasında köməkliklər; layihə və proqramlı köməkliklər; gizli və azad yardımlar. İEÖ zəif İEÖ-ə aşağıda göstərilən səbəblərlə yardım edir:

1. Siyasi səbəblər-dövlətlər ölkələrarası yardımları öz siyasətlərinə uyğun şəkildə istifadə edir.

2. İqtisadi səbəblər-zəif İEÖ-in malik olduqları məhdud mənbələrlə irəli getmək çətin olduğundan, İEÖ zəif İEÖ-ə iqtisadi dirçəliş üçün müxtəlif dəstək və köməkliklər edirlər. Buna səbəb zəif İEÖ-də bazarların böyüməsi və milli gəlirin çoxalması baxımından beynəlxalq ticarətin genişlənməsi ilə nəticələnir.
3. İnsani və əxlaqi fikirlər-varlıların kasıblara köməklik göstərməsi əxlaqi bir davranış hesab edilir. Bütün dünya dinlərində bu fikirlər öz əksini tapmışdır. Lakin uzun vədədə qarşılıq gözləmədən təşkil edilən yardımlara çox az hallarda rast gəlinir.

Zəif inkişaf etmiş ölkələr üçün tətbiq edilən finans köməliyi maliyyə resurslarının əsas mənbələrindən biri olmuşdur. Hindistan, Çin və Rusiya kimi inkişaf etmiş və post-sosialist ölkələri üçün edilən xarici yardım adətən onların ÜDM-in 1-2%-dən az hissəsini təşkil edir. Bu nəhənglər üçün, həmçinin orta səviyyəli ölkələr ilə dünya standartlarına görə inkişaf tempi daha yüksək olan ölkələr üçün kommersiya əsaslı (dünya maliyyə bazarında) əcnəbi borc, birbaşa əcnəbi və portfel investisiyaların axını səciyyəvidir.

Təqdim edilən yardım əsasən (lakin hər zaman deyil) müxtəlif şərtlərlə əlaqədardır. Belə ki, BVF və BYİB-in yardımına ehtiyacı olan ölkələr bu təşkilatların tövsiyələri ilə öz iqtisadi siyasətlərini koordinasiya etməlidir.

Hər hansı bir ölkənin tədiyyə balansında defisit yarandığı və ya gəlirləri xərclərini ödəmək iqtidarında olmadığı zaman, həmin ölkənin bu vəziyyətdən çıxması üçün xaricdən borc (xarici yardım) alması qaçılmaz olur. Xaricdən alınan borcun təsiri milli iqtisadiyyat üçün aşağıdakı göstəriciləri ilə müəyyən edilir:

- borclu ölkənin xarici dövlətlərdən alınmış borcunun ÜDM-ə nisbəti;
- borclu ölkənin xarici dövlətlərdən alınmış borcunun ixrac həcminə nisbəti;
- borclu ölkələrin xarici borc xidmətlərinin ölkənin ixracat miqdarına nisbəti;
- Ən əhəmiyyətli göstəricisi rəsmi xarici borcun xidməti üçün lazım olan ixrac mənfəətinin payını əks etdirir. Əgər bu rəqəm 20%-dən artıq olarsa təhlükəli vəziyyət hesab olunur. Argentina - 44%, Hindistan - 24%, Türkiyə - 22%, Çin - 9%, Rusiyada – 20%-dən çox, Braziliya-41% təşkil edir.

Xarici borcu olan hökumət aktiv fəaliyyət göstərərək bu problemi həll etməyə çalışmalıdır. Borc böhranını azaltmaq üçün bir sıra tədbirlərə əl atmalıdır. Bu tədbirlər aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- İqtisadi tədbirlər-xarici borcların azaldılması və restrukturizasiyası, finans resurslarının istifadəsinin səmərəliliyinin artırılması;
- Siyasi tədbirlər-ölkədə siyasi sabilliyin və xarici kreditorlarla normal münasibətin yaradılması
- Sosial tədbirlər-ölkədə sosial sabilliyin təmin edilməsi;
- Ölkədə xarici və daxili siyasət zamanı milli təhlükəsizliyin təmin olunması;
- Müasir maliyyənin əsas problemi maliyyə böhranı və inflyasiyadır. Bu maliyyə böhranının əsas xarakteri daxili səbəblərdən başqa-dünya təsərrüfatının regionlaşması və qloballaşması hesab edilir.

Maliyyə böhranının növləri:

- Bankların bu vəziyyətdən çıxması üçün dövlətin kommersiya banklarına köməyi lazımdır;
- Milli valyutanın devalvasiyaya uğraması ilə müşahidə olunur;
- Borc böhranı- daxili və xarici borc probleminin yaranması ilə əlaqədardır;
- Ölkənin maliyyə sisteminə bir sıra təsirlər.

Ölkənin finans yardımını almasına səbəb olan bir digər hadisə də inflyasiya hesab olunur. Inflyasiya dedikdə pulun dəyərdən düşməsi nəzərdə tutulur. Bütün dünyada inflyasiyanın yaranma səbəbi kimi büdcə çatışmazlığı göstərilir. İEÖ-də inflyasiya ildə 1-6% arası dəyişir. Ancaq son illərdə bu ölkələrin hakimiyyəti maliyyəni effektiv idarə etməyə çalışır

2.2 Maliyyə bazarlarının mahiyyəti, struktur və funksiyaları

Maliyyə bazarının məqsədlərini ətraflı araşdırmadan onu başa düşmək qeyri-mümkündür. Məsələn burasındadır ki, maliyyə bazarı olmasa debitorlar kreditorların axtarılmasında çətinliklərə məruz qala bilərlər.

Maliyyə bazarı maliyyə aktivlərinin yaranması və mübadiləsi ilə əlaqədar formalaşan institusional strukturdur. Maliyyə bazarları kapitalın cəlb edilməsi, kredit verilməsi, pul əməliyyatları mübadiləsinin təşkili və məhsul istehsalatında maliyyə vəsaitlərinin əlverişli yerləşdirilməsini həyat keçirir. Finans bazarının alqı-satqı obyektinə müxtəlif maliyyə alətləri və xidmətlərini aid etmək olar.

Məlumdur ki, bazar münasibətlərinin hökm sürdüyü bir dövrdə maliyyə resurslarının davamlı olaraq milli iqtisadiyyata səfərbər edilməsi mühüm xarakter daşıyır. Azərbaycanda təşkil edilən iqtisadi islahatlar və ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının dərinləşməsi milli iqtisadiyyatın sürətli inkişafına gətirib çıxarır. Daxili və əcnəbi resursların iqtisadi inkişafa səfərbər edilməsini həyata keçirən maliyyə bazarlarının mövcudluğu zərurət halını almışdır. Müasir dövrdə maliyyə bazarları mülkiyyət formasından asılı olmadan həm dövlət, həm də makroiqtisadi səviyyədə finans ehtiyatları ilə təmin edilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bazar iqtisadiyyatının dinamik inkişafı maliyyə bazarları olmadığı şəraitdə qeyri-mümkündür. Belə ki, maliyyə bazarları pul gəlirlərinin hərəkətinin təşkilinin xüsusi forması olub, maliyyə sferasında alqı-satqı münasibətlərinin məcmusunu əks etdirir.

Finans bazarlarının formalaşması obyektiv xarakter daşımaqla, dövlətin və müxtəlif təşkilati - hüquqi formalı şirkətlərin fəaliyyəti ilə bağlı olaraq inkişafı daha da sürətlənmişdir. Bazar münasibətləri şəraitində dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi, dövlətlərlə şirkətlərin qarşılıqlı əlaqəsi də finans bazarına öz təsirini bilavasitə göstərmişdir.

Maliyyə bazarlarının yerinə yetirdiyi funksiyalar onun nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Müasir dövrdə maliyyə bazarı bu funksiyaları yerinə yetirməyə çalışır:

▪ Maliyyə bazarının ən önəmli funksiyası fəaliyyətdə olmayan pul gəlirlərini borc kapitalına çevirməkdən ibarətdir. O, bazar münasibətləri şəraitində əhəmiyyətli paya malikdir. Onun yardımı ilə pul sövdələşmələrinin və şirkətlərin, təsisatların və əhalinin ödəmələrinin böyük qismini qarşılıyır.

▪ Pul gəlirlərinin kreditordan debitora ötürülməsini yəni pulları toplayanlardan ehtiyac sahiblərinə istiqamətlənməsini nəzərdə tutur. Praktikada bu, daimi olmayan azad pul gəlirləri və qiymətli kağızların alınib-satılması finans ehtiyatlarının bölüşdürülməsi ilə əlaqədar ekonomik əlaqələri özündə əks etdirir. İndiki dövrdə dünya iqtisadiyyatında finans vəsaitlərinin böyük qismi finans bazarının köməkliyi ilə bölünür.

▪ Bazarda müştəri və satıcıların razılaşması nəticəsində satışa çıxacaq aktivlərin real satış qiymətləri təyin edilir, həmçinin onların geri ödəniş mərhələsi və müddəti müəyyənləşdirilir.

▪ Finans bazarı investirlərə pullarını ən sərfəli şəkildə yerləşdirmə imkanı yaradır. Nəticədə, bütün dünyada seçim imkanları mövcud olur və firmalara əlverişli maddi mənbə yaradır.

▪ Finans bazarı maliyyə resurslarının köçürülmə xərclərini azaldaraq minimum səviyyəyə endirilməsinə də yardımçı olur.

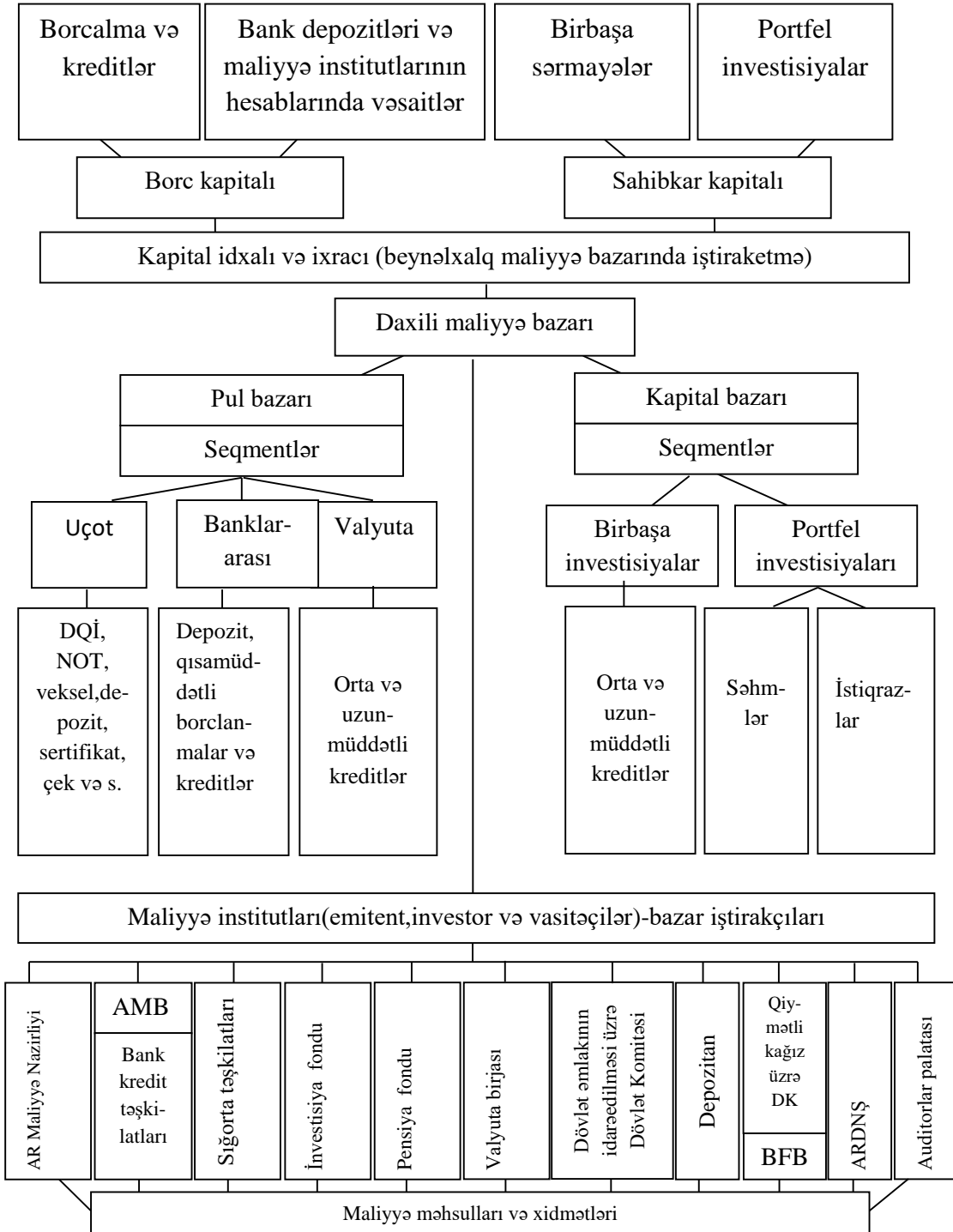
Maliyyə resurslarının ilk satıcıları və son istehsalçıları 3 qrupa ayrılır: təsərrüfatçılıq subyektləri olaraq firma və təsisatlar, fiziki şəxslər və dövlətlər. Maliyyə resurslarının alınib satılması iki cür həyata keçirilir: maliyyə vasitəçiləri olmadan birbaşa satıcıdan istehlakçılara yönləndirilir, ikincisi bir və yaxud bir neçə vasitəçinin yardımı ilə baş tutur.

Maliyyə vasitəçiləri olaraq pul gəlirlərinin idarə edilməsi ilə məşğul olan kredit təsisatları, qiymətli kağızlar bazarının peşəkar nümayəndələri, investisiya fondları və sığorta firmaları fəaliyyət göstərir.

Buradan da anlaşılır ki, maliyyə bazarının tərkib hissələri bir-biri ilə qarşılıqlı, sıx əlaqədədir və ayrılıqda fəaliyyət göstərmələri mümkün deyildir. Maliyyə bazarları vasitəçilərin yardımı ilə kapitalın tələb və təklifinə uyğun olaraq kreditör və debitorlar arasında yenidən bölüşdürülmə prosesini əks etdirir. Təcrübə göstərir ki, o,

pul axınlarını mülkiyyətçilərdən debitorlara və əksinə yönləndirən maliyyə-kredit təsisatlarının toplusudur.

Sxem 5. Maliyyə bazarlarının strukturu

Mənbə: Bəyali Ataşovun "Maliyyə bazarları" kitabından istifadə edərək qurulmuşdur

Ölkəmizin maliyyə bazarının uçot seqmentində əsas maliyyə aləti dövlət qısamüddətli istiqrazları (DQİ) və AMB-nin notlarıdır ki, bunların emissiya və

yerləşdirilməsi son vaxtlar təsadüfi xarakter daşıyır. (Bəyali Ataşov “Maliyyə bazarları”)

Bazar münasibətləri şəraitində maliyyə vasitəçiləri mühüm rol oynayır. Təsərrüfatçılıq subyektləri və əhali arasında maliyyə münasibətlərinin formalaşması, sosial-iqtisadi inkişafın təmini üçün maliyyə vasitəçilərinin yardımını olduqca zəruridir. Maliyyə vasitəçiləri pul alqı-satqı əməliyyatlarında iştirak edərək, onun həyata keçirilməsinə yardımcı olur.

Maliyyə vasitəçilərinin tiplərinin çox olmasına baxmayaraq, onları ümumi funksiyaları yerinə yetirmələri birləşdirir. Onlar maliyyə ehtiyatlarının səmərəli şəkildə yerləşdirilməsini təşkil edərək maliyyə məhsullarının alqı-satqısını həyata keçirir.

Maliyyə bazarlarının başlıca vəzifəsi yığının maliyyə ehtiyatlarının son istehlakçıları arasında əlverişli bölgüsünü həyata keçirməkdir. Bu vəzifənin həlli obyektiv və subyektiv səbəblər baxımından olduqca mürəkkəbdir, çünki maliyyə bazarının nümayəndələrinin maraqları və maliyyə öhdəliklərinin qarşılınmasının riskli olması səbəbindən çətinliklər çoxalır.

Maliyyə bazarları vəsait mənbələrinin olduğu məkan baxımından 2 qrupa ayrılır:

1. Daxili və yaxud milli maliyyə bazarları – bu bazarların ehtiyatları ölkələrin daxili mənbəyi əsasında müəyyənləşir. Bu zaman başqa ölkələrin resursları cəlb edilsə belə, onların çəkisi çox az paya malik olur.
2. Dünya maliyyə bazarları - bu bazarların resursları müxtəlif ölkələrin rezidentlərinin vəsaitləri əsasında formalaşır.

Maliyyə sisteminin köməkliyi ilə baş tutan maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi və yerləşdirilməsi maliyyə institutları və maliyyə bazarının fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Maliyyə institutlarının funksiyası vəsaitlərin mülkiyyətçilərdən debitorlara daha səmərəli yönləndirilməsidirsə, maliyyə bazarının funksiyası isə maliyyə aktivləri ilə ticarətin təşkil edilməsi və müştəri ilə satıcılar arasında finans ehtiyatlarının öhdəliklərinin qarşılınmasıdır.

Maliyyə bazarlarının müştəri və satıcısı olaraq iqtisadi subyektlər üç qrupa ayrılır: ev təsərrüfatları, şirkətlər və dövlətlər. Bu subyektlərin konkret zaman ərzində öz büdcələrini balanslaşdıraraq, onun defisit və ya profisit formasında ola bilərlər. Sonuncu iki vəziyyətdə iqtisadi subyektlərin ya maliyyə ehtiyatlarının borclanma tələbi, ya da müəyyən dövr üçün sərbəst pul vəsaitlərini səmərəli üsullarla yerləşdirmə imkanı yaradır. Bu zaman satıcı və alıcılar arasındakı əlaqələr vasitəçilərin yardımı ilə və ya bilavasitə baş tutur.

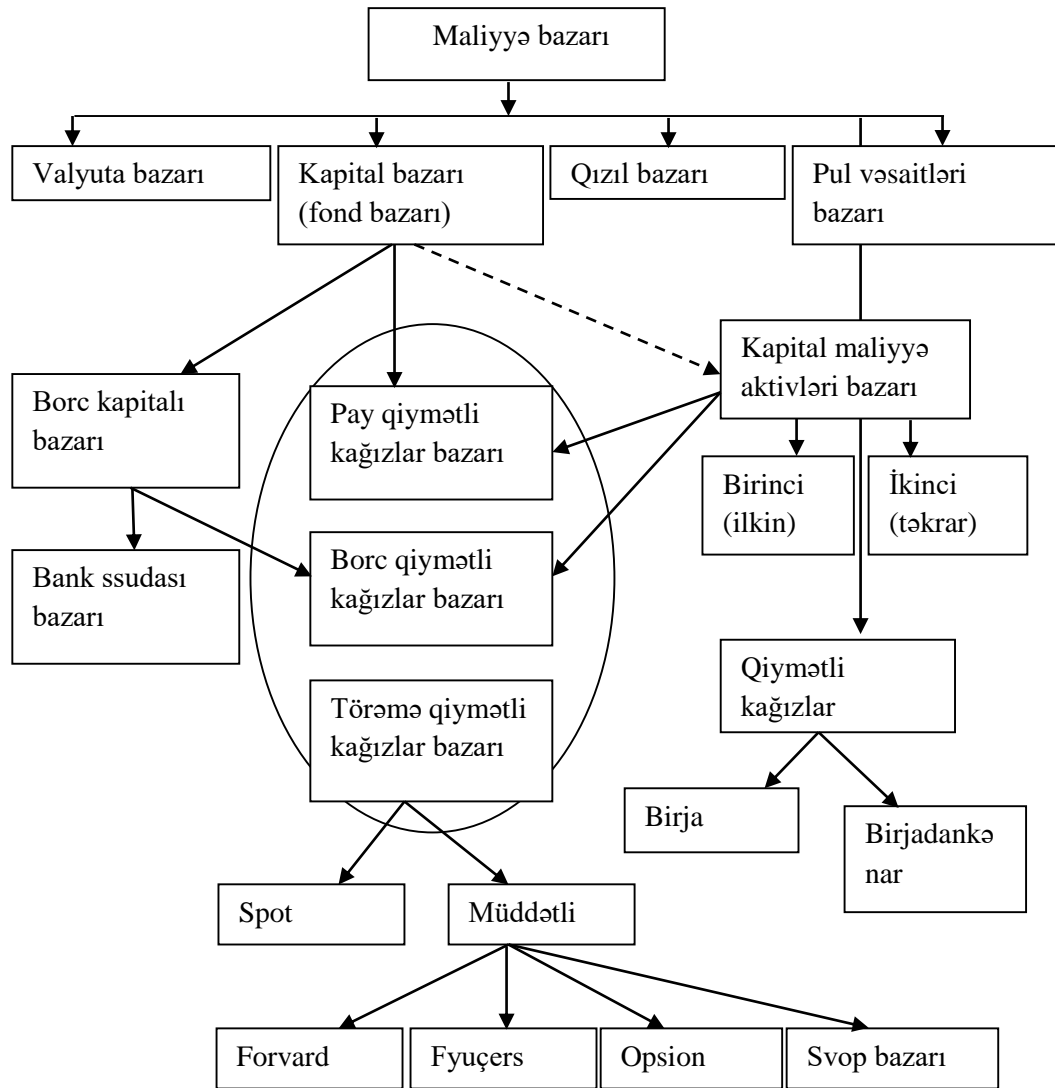
Maliyyə bazarları kapitalın tələb və təklif əsasında vasitəçilərin yardımı ilə kreditor və debitorlar arasında yenidən bölüşdürülmə prosesini əks etdirir. Təcrübə göstərir ki, o, pul axınlarını mülkiyyətçilərdən debitorlara və əksinə yönləndirən maliyyə-kredit təsisatlarının toplusudur.

Maliyyə bazarında cəlb edilmiş vəsaitlərə özəl səhm, istiqraz və digər qiymətli kağızların satqısından əldə edilən gəlirlər aiddir. Dünya maliyyə bazarı özünün bir sıra maliyyə-kredit institutlarının finans vəsaitlərini alıcı və satıcılar, kreditor və borcalanlar arasında yenidən bölüşdürür.

Maliyyə bazarları milli və beynəlxalq olaraq 2 yerə ayrılır. Maliyyə bazarının tərkib hissəsi olan kapital bazarı aşağıdakıları özündə əks etdirir:

- səhm bazarı-adi səhm buraxılışı ilə firmanın layihələrinin maliyyələşdirilməsini təşkil edir və onunla ticarət etməyə şərait yaradır.
- əmtəə bazarı-əmtəələrlə ticarəti həyata keçirir.
- derivativlər bazarı-maliyyə risklərinin idarə edilməsi alətlərini əks etdirir.
- istiqraz bazarı-istiqraz buraxılışı ilə firmanın layihələrinin maliyyələşdirilməsini təşkil edir və onunla ticarət etməyə şərait yaradır.
- pul bazarı-qısamüddətli borc öhdəliklərini və investisiyanı əhatə edir.
- valyuta bazarı-əcnəbi valyutalarla ticarəti həyata keçirir.
- sığorta bazarı-müxtəlif risklərin yenidən bölgüsünü özündə əks etdirir.
- fyuçers bazarı-gələcəkdəki əmtəə ticarəti ilə əlaqədar standartlaşdırılmış forvard müqavilələrini təşkil edir.

Sxem 6. Maliyyə bazarlarının təsnifatı

Mənbə: Bəyali Ataşovun “Maliyyə bazarları” kitabı əsasında qurulmuşdur.

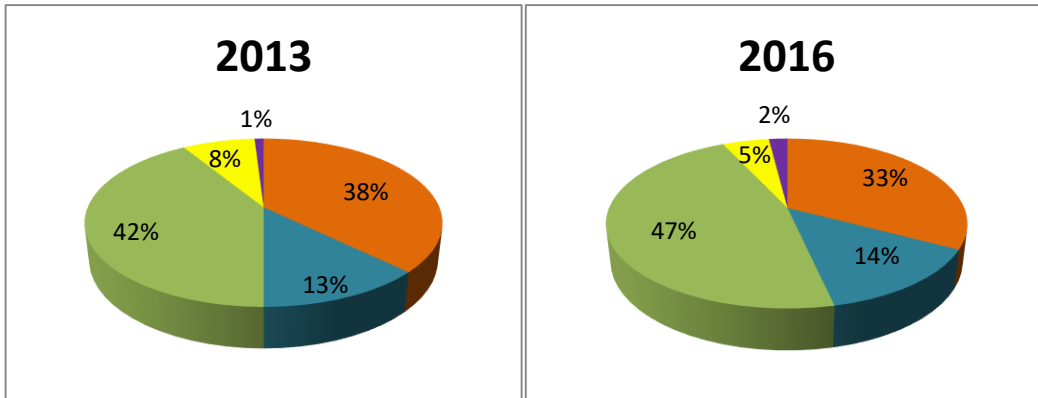
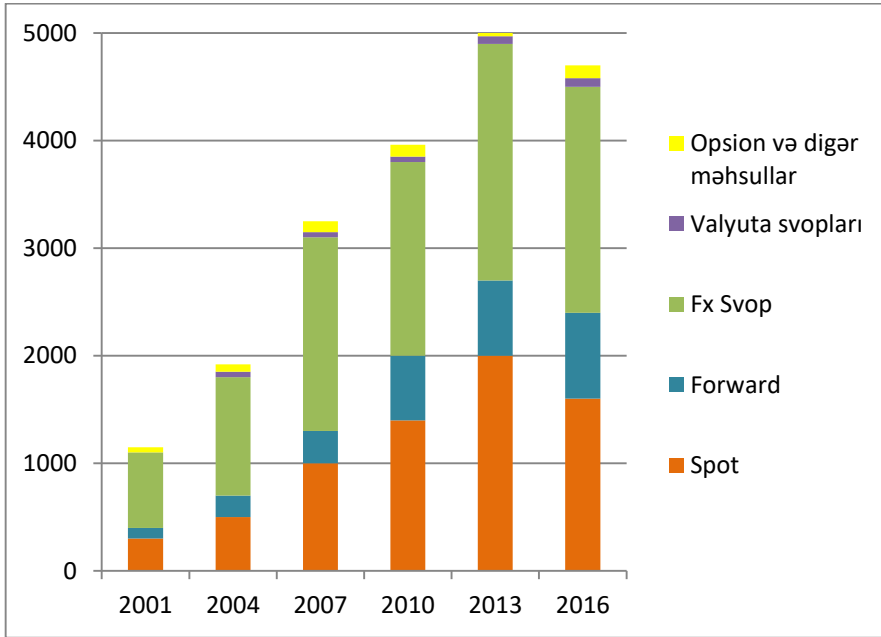
Valyuta bazarı valyuta alqı-satqı əməliyyatlarının məcmusu kimi təzahür olunur. İnstitusional baxımdan valyuta bazarı valyuta əməliyyatlarının aparılmasında iştirak edən institusional nümayəndələrin məcmusudur. Təşkilati-texniki baxımdan valyuta bazarı öz iştirakçıları arasında kommunikasiya sistemlərinin toplusudur.

Valyuta bazarının əsas funksiyaları bunlardır:

- Beynəlxalq ödəmələrin təyin olunmuş müddət ərzində həyata keçirilməsi;
- Valyuta risklərindən müdafiə;
- Valyuta rezervlərinin diversifikasiyası;
- Milli valyutanın stabilliyinin təmin edilməsi;
- Valyuta əməliyyatlarından mənfəət qazanılmasına nail olmaq.

Valyuta bazarındaki əməliyyatlara spot, forvard, svop və arbitraj kimi geniş miqyaslı müqavilələr aiddir. Spot əməliyyatı əcnəbi valyutanın verilməsi və onun bu valyuta ilə ekvivalentinin ödənilməsini dərhal təmin edir. Müddətli və yaxud forvard əməliyyatları tərəflərin razılaşmasına əsasən əcnəbi valyuta vahidinin verilməsi və bu vahidin ekvivalentinin ödənilməsi 1-3 ay müddətində və ya daha artıq zamandan sonra müqavilənin bağlanması zamanı razılığa gəlmiş məzənnəylə ödənilə bilər. Svop əməliyyatları spot və müddətli yəni forvard sövdələşmələrinin məcmusunu təşkil edir. Arbitraja isə müqavilə tərəfdaşlarından biri müxtəlif valyuta bazarlarında razılaşdırılmış müddətdə valyuta məzənnəsindəki və faiz dərəcələrindəki fərqdən qazanc əldə etmək məqsədilə müraciət edir.

Cədvəl 1 Xarici valyuta bazarlarının dövriyyə alətləri

Mənbə: <http://www.bis.org/publ/rpfx16fx.pdf>

Valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası - valyuta ehtiyatlarının bir neçə valyutada saxlanılmasını, həmçinin risklərin azaldılması məqsədiylə valyutaların dəyişdirilməsini nəzərdə tutur.

Milli valyutanın stabilliyinin təmin edilməsi üçün Milli bank valyuta müdaxiləsi tətbiq edir, onun yardımı ilə artıb-azalmanı yüngülləşdirir və bu da mübadilə kursunun hərəkətinə nəzarət ilə əlaqədardır.

Valyuta bazarında alış-satış obyektı olaraq valyuta qiymətliləri çıxış edir. Valyuta deyərkən beynəlxalq hesablaşmaların iştirakçısı olan pul nəzərdə tutulur. Milli valyutadan başqa kollektiv valyuta da mövcuddur ki, bunun emitenti də beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar hesab olunur.

Valyuta bazarının iştirakçıları öz məqsədləri baxımından iki yerə ayrılır: aktiv iştirakçılar və passiv iştirakçılar. Valyuta bazarının passiv iştirakçıları- bu iştirakçıların valyuta əməliyyatları müvəqqəti xarakter daşıyır. Bu halda valyuta əməliyyatları müstəqil və ya peşəkar vasitəçilərin yardımı ilə baş tutur. Valyuta bazarının aktiv iştirakçıları- alqı və satqı qiymətini kotirovkaya görə onlara müraciət etmiş banklara elan edir və bu məqsədlə sövdələşməni özləri həyata keçirir.

20-ci əsrin sonları və 90-cı illərin əvvəllərində dünya maliyyə bazarının böhranı normal kapital hərəkətinin pozulması yaxud dünya təsərrüfatı və maliyyə siyasətinin stabilliyinə təhlükə baş verdiyi zamanlarda maliyyə transaksiyasının ləğv edilməsi mexanizminin yaranmasının vacibliyini irəli sürdü. Maliyyə vəziyyətinin dəyişikliyi rəqabət qabiliyyətini artırılması və bazar riskindən sığortalanaraq onun mənfi təsirlərinin minimuma endirmək üçün yeni yanaşma tipinə tələbi artırırdı. Bu yeni yanaşma dövründə derivativ yaxud əlavə maliyyə alətləri geniş vüsət almışdır. Bunun nəticəsində də səhm, valyuta və istiqraz kimi digər sadə maliyyə alətləri meydana çıxır.

Törəmə maliyyə alətləri dedikdə, qiymətli kağızların alqı-satqı sövdələşmələri nəzərdə tutulur. Bu kağızların qiymətli kağızlardan fərqi ondan ibarətdir ki, bu kağızların sahibləri qiymətli kağızların sahiblərinin qazandıqları hüquqlara malik olurlar. Belə ki, bu alətlər öz sahibinə mülkiyyət hüququ vermir, mütəmadi gəlir gətirmir, həmçinin onlar firmanın idarə edilməsində də iştirak edə bilmirlər. Törəmə

maliyyə alətlərinin mənfi cəhətləri ilə yanaşı müsbət cəhətləri də vardır. Onun müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, müəyyən şəraitdə və hər hansı bir müddətdə razılaşıdırılmış şərtlərlə qiymətli kağızların alınib-satılmasında iştirak edə bilər.

Dünya törəmələr bazarı valyuta bazarı ilə sıx əlaqədədir. Bu əlaqə özünü bir valyutanın başqa valyutaya və ya bir valyutada qiymətli kağızların başqa valyutada qiymətli kağızlara mübadiləsində göstərir. Son 20 il müddətində derivativlərin miqdarında 30 dəfədən çox artım qeydə alınmışdır. Bu bazarların 67%-dən artıq hissəsi opsiyon, fyuçers və svopların payına düşmüşdür.

Ötən əsrin 80-90-cı illərində maliyyə bazarının törəmə maliyyə alətlərinin (derivativlərin) ticarəti sektoru sürətlə inkişaf etmişdir. Derivativlər maliyyə sövdələşmələrinin icrasının nəticəsi olaraq müəyyən dövr müddətində aktivlərlə əməliyyatların səmərəliliyinin, faiz dərəcələrinin, valyuta kursunun və indeksinin dəyişməsi ilə bilavasitə əlaqədardır. Bu nəticə həm ödəmə məbləği, həm də ödəmə müddəti kimi müəyyənləşdirilir.

Geniş vüsət almış derivativlərə opsiyonlar, fyuçerslər və svoplar aid edilir. Opsion deyilərkən sahibinə xüsusi aktivləri satmaq və almaq hüququnu verən müqavilə nəzərdə tutulur. Fyuçers müqavilələri gələcəkdə razılaşıdırılmış qiymətə göndərilməni əks etdirir. Svopa isə müəyyən müddətə pul ödəmələri ilə mübadilə üzrə razılaşma aiddir. Bazarda maliyyə alətlərinin qiyməti bazis aktivlərinin dəyəri əsasında təyin edilir.

Dünya törəmələr bazarının əsas funksiyası olaraq maliyyə risklərindən sığortalanmaq və möhtəkirlik əməliyyatlarını hedcirləşdirmək, istiqrazlara opsiyonların yardımı ilə müəssisənin investisiyasına gəlirlərin çoxaldılması və digər finans bazarlarına daxil ola bilməkdən ibarətdir.

Derivativlər bazarı bir qayda olaraq birja və birjadankənar bazara ayrılır. Birja sektorunda aparıcı rol Çikaqo əmtəə birjası oynayır.

Kredit bazarı pul bazarının bir növü olaraq kreditlərin alış-satış müqavilələrini əhatə edir. Bu bazar özündə ssudanın alış-satış üsulunu, forma və metodlarının cəmini birləşdirir. Kredit bazarı bazar təsərrüfatı mexanizminin tərkibinə daxildir.

Kredit bazarına ancaq banklar daxil olur və müəyyən dövrlər üzrə bankların passiv və aktiv əməliyyatların gündəlik balanslaşdırılması həyata keçirilir. Bankların ehtiyatlarının qarşılıqlı alınıb-satılması hüququ bazar iqtisadiyyatında özünəməxsus horizontal mövcud olduğunu göstərir.

Kredit bazarının əsas xarakterik cəhəti olaraq ticarətin obyektini kimi pulun qəbul edilməsi, yəni pulun alınıb-satılması göstərilir. Bu bazarda ssudaya verilən pul kreditordan debitora keçir, daha sonra isə faizlə birgə debitorun kreditora geri döndür. Kreditin verilmə müddəti nə qədər çox olarsa, alınmış faiz dərəcələri bir o qədər yüksək qiymətləndirilir.

Kredit bazarında müəyyən dövr üçün sərbəst pul vəsaitlərinin yenidən bölgü prosesi özünü büruzə verir ki, bu da iqtisadiyyatın əlavə pul vəsaiti olan bölməsindən onların çatışmazlıq təşkil etdiyi bölməyə ötürülməsi ilə müşayiət olunur. Kredit resursları cəmiyyətin və firmaların müəyyən dövr üçün sərbəst pul vəsaitləri hesabına mövcuddur. Bu zaman cəmiyyət və firmalar özləri kreditləri cəlb edə bilirlər.

Kredit bazarının əsas xarakterik xüsusiyyəti istehsalat prosesinin daimiliyini təmin edərək yetərli miqdarda pul ehtiyatlarının yaradılmasıdır. Digər əsas funksiyası isə kredit resurslarının qiymətləndirilməsidir. Belə ki, kreditin qiyməti borc faizi əsasında müəyyənləşdirilir.

Bu bazar kreditör ilə debitor arasındakı kredit münasibətlərinə, yəni borc kapitalının hərəkəti prosesində yaranan pul münasibətlərinə, pul vəsaitlərinin geri qaytarılmasına və hərəkətinə əsaslanır. Burada kredit və ya kredit resursları şəklində maliyyə resurslarının əmələ gəlməsi və istifadəsi meydana çıxır. Kredit resurslarının qiyməti borc kapitalının tələb və təklifi, digər iqtisadi faktorların və Mərkəzi bankın yeritdiyi tənzimləyici siyasət altında təyin olunur.

Kreditin mahiyyəti onun aşağıdakı funksiyalarından asılıdır:

- İqtisadiyyatın müəyyən müddətə sərbəst pul axınlarının cəlb edilməsi
- İqtisadiyyatın müəyyən müddətə sərbəst pul axınlarının yerləşdirilməsi
- Debitorun şəxsi maliyyə ehtiyatlarının əvəzlənməsi

Dünya kredit bazarı şərti olaraq borc qiymətli kağızlarının dünya bazarına və bank kreditlərinin dünya bazarına bölünür. Dünya qiymətli kağızlar bazarına dövlət və şəxsi veksellər və istiqrazlar aiddir. Veksellərin böyük bir hissəsi qeyri-dövlət şirkətlərinin payına düşür. Bazarda ən önəmli yeri dövlət qiymətli kağızları tutur ki, onlardan daha önəmlisi ABŞ-ın (dünya qiymətli kağızlar bazarının 50%-ini təşkil edir ki, bu da təxminən 18 trln ABŞ dollarıdır) və bəzi Avropa ölkələrinin qiymətli kağızlarıdır.

Kredit resurslarının əmələ gəlməsi və istifadə edilməsinin ikitərəfli prosesinə yardım edən kredit bazarı struktur cəhətdən özünə depozit bazarı və kredit bazarını aid edir.

Dünya kredit bazarı dünya borc qiymətli kağızlar bazarına və dünya bank kreditləri bazarına bölünür. Dünya borc qiymətli kağızlar bazarında ilk növbədə veksellər və istiqrazlar (özəl və dövlət) satılır. Həmçinin dövlət qiymətli kağızları da mühüm yer tutur. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələr və inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksinə, inkişaf etmiş ölkələrin dövlət qiymətli kağızlar bazarı bu ölkələrin iqtisadiyyatının davamlı stabilliyi, onların büdcəsi və valyuta ehtiyatlarının həcmi ilə xarakterizə olunur. Dünya bazarında borc qiymətli kağızları üzrə istənilən xarici ölkədə özünün milli valyutası ilə böyük həcmdə xarici istiqrazlar buraxılır, məsələn bunu Fransada Çar hökuməti etmişdir. Belə xarici istiqrazlar ABŞ-da Yankee istiqrazları, Yaponiyada - Samourai istiqrazlar, Böyük Britaniyada - Bulldog istiqrazlar, İsveçrədə - Chocolate istiqrazlar adlanır.

Bank kreditləri üzrə dünya bazarı müxtəlif maliyyə ssudaları, istiqraz və kredit üzrə ixtisaslaşmışdır. Borcalanlara aiddir: şirkətlər, banklar və müxtəlif ölkələrin hökumətləri (yalnız mərkəzi və regional deyil, həmçinin bələdiyyələr). Kreditorlara aiddir: kredit təşkilatları (banklar, trastlar, fondlar). Bank kreditləri bazarından tez-tez banklararası bazar təcrid edilir, belə ki müxtəlif ölkələrin kredit təşkilatları bir-birinə müvəqqəti olaraq əsasən qısamüddətli depozitlər, eləcə də cari hesabları və kreditlər şəklində sərbəst resurslarından yerləşdirirlər. Bu bazarın dəyəri 40 trln dollar olaraq qiymətləndirilir.

Bank kreditləri bazarının seqmentlərinə, avrodolların fəaliyyət göstərdiyi avrobazar (avrodollar bazarı), bu bazarın aktiv kreditorları- avrobank, alınan kreditlər-avrokreditlər, bu bazardan buraxılan qiymətli kağızlar-avrokağızlar (avroistiqrazlar,avroqeydlər) və s. aiddir.

Sığorta bazarı dedikdə sığorta əlaqələrinin xüsusi sistemi olaraq əmtəə qismində sığorta xidmətlərinin tələb və təklif əsasında alınıb-satılması prosesinin aparılması başa düşülür. Bu bazarda dəyən ziyanın qarşılınması üçün sığorta fondunun yaranması və istifadəsi baş verir ki, bu da sığorta şirkətlərinin kommersiya maraqlarına cavab verir.

Sığorta bazarı sığortaçı ilə sığorta ödənişi edən tərəf arasındakı münasibətləri əhatə edir. Bu bazarın mövcud olması üçün dəyər qanunu,tələb və təklif qanununa riayət edilməsi zəruridir. Burada subyektlərin azadlığı, onların sığorta xidmətlərinin alınıb-satılma prosesində bərabər hüquqlu olması, üfiqi və şaquli münasibətlərin dinamik inkişafını şərtləndirir. Subyekt olaraq sığortaçı, sığorta ödəmələri edən şəxslər və vasitəçilər çıxış edir.

Sığortaçı olaraq dövlət lisenziyasına sahib olan, sığorta fəaliyyətində fəal iştirak edərək sığorta fondunun formalaşması və istifadəsini həyata keçirən hüquqi şəxslər çıxış edir. Sığorta bazarının digər subyektivi olan sığortalı öz maraqları çərçivəsində qanuni və müqavilə əsasında sığortaçı ilə əlaqələr yaradan şəxslərdir. Sığorta vasitəçiləri kimi sığortaçı və sığortalılar arasında əlaqələr yaradan sığorta agentiv və sığorta akvizitorları fəaliyyət göstərir.

Sığorta bazarı təsərrüfat subyektlərini riskdən müdafiə edir. Bu bazar subyektlərin təsadüfi baş verən qeyri-əlverişli hallarda maddi yardımını təşkil edir. Bu zaman yaranan zərərlərin sığorta ödəmələri yolu ilə qarşılınması üçün lazım olan vəsaitlər də daxil olmaqla sığorta təsisatlarına məxsus maliyyə resurslarının formalaşması və istifadəsi həyata keçirilir.

Sığorta maliyyə ehtiyatları fond və qeyri-fond üsullarında dövr edir. Fond üsuluna dövlət sığortasına daxil olan tibbi, icbari pensiya, sosial və digərləri aid edilir. Qeyri-fond üsuluna isə korporativ sığortalama üçün zəruri olan maddi baxımdan ixtisaslaşdırılmış təsisatların sığortası daxildir.

Sığorta obyektı subyektin iş qabiliyyəti, həyatı və səhhəti, hüquqi və fiziki subyektlərin mülkləri, istehsalat riski və s. -dən asılı olmadan dəymiş ziyanı maddi olaraq qarşılamaı ilə bağıdır.

Təşkilati xüsusiyyəti baxımından sığorta icbari və könüllü olaraq təsnifatlaşdırılır. İcbari sığorta deyilərkən qanunvericiliklə müəyyənlişdirilmiş sığorta əlaqələri başa düşülür. Könüllü sığorta isə sığortaçı və sığortalının sövdələşmə ilə qərarlarını bildirməsi ilə müəyyən olunur.

Sığorta bazarında alış-satış obyektı qismində sığorta müdafiəsi çıxış edir. Bu bazarın inkişafını ölkənin iqtisadi situasıyası, cəmiyyətin gəlirləri, sığorta firmalarının maliyyə stabilliyi və ödəniş qabiliyyəti, sığorta xidmətlərinin səviyyəsi və forması, sığorta əlaqələrinin qanunvericiliklə müəyyənlişdirilməsi, sığorta sektorunda təcrübəli ölkələrin təcrübəsindən istifadə, bazarın dövlət tənzimlənməsi, inhisarçılığa son qoyulması və təkmil rəqabət şəraitinin formalaşmasının təmini zəruridir. Qeyd edilməlidir ki, bazarın dinamik inkişafı sığorta firmalarının sayından asılı deyildir. Bunun əksinə iqtisadiyyatın digər sektorlarının inkişafı ilə birbaşa əlaqədardır.

Sığorta bazarının inkişafını şərtləndirən amillərdən biri də əhalinin gəlirləridir. Əgər əhali qazandığı gəlirlərlə maddi və sosial tələbatlarını tam qarşılarsa, bu zaman əhali özünü müdafiə məqsədilə əmlakının sığortalanmasını təşkil edəcək və qazandığı gəlirdən müəyyən miqdarda ödəniş etməklə sığorta sövdələşməsi imzalayacaqdır.

Müəyyən zamanda sığorta bazarında xidmətin satış vəziyyəti onun konyukturunu formalaşdırır. O, sığorta xidmətinə olan tələbat və təklif arasındakı nisbətə müəyyənlişdirilir. Sığorta bazarının konyuktur qiyməti xidmətin keyfiyyətindən və sığortalının mövcud ödəmə qabiliyyətindən asılıdır.

Kapital bazarı kapitəla tələbatın və təklifin yarandığı, pul məbləğlərini yığan, yenidən bölgüsünü təmin edən, əsas kapitalın hərəkətini həyata keçirən, qazancı maksimum həddə çatdıran iqtisadi göstəriciləri əhatə edir. Bu bazarın başqa bazarlardan fərqi, əmtəə formasında fəaliyyət göstərən pul vəsaitləri sahibini tam dəyişə bilməyərək, müəyyən müddətə onun mülkiyyəti olmayaraq kredit şəklində formalaşmasından ibarətdir.

Sərmayə bazarı borc kapitalının hərəkətinin təşkil edilməsi prosesində formalaşan əlaqələri və ya dövriyyənin təmin edilməsini əhatə edir. Borc sərmayə bazarının əsas mənbəyi olaraq təkrar istehsalat prosesində iştirak edən sərbəst pul vəsaitləri çıxış edir. Bunlara daxildir:

- İstehsalat fondlarını təzələmək miqyasını artırmaq və bərpası üçün şərtlənmiş firmanın amortizasiya fondu;
- Əmtənin formalaşmasında və maddi xərclərinin təşkil edilməsi prosesində sərbəst buraxılmış pul şəklində dövriyyə sərmayəsinin bir qismi;
- Məhsulların formalaşmasında qazanılan pul vasitələri ilə əmək haqqının qarşılınması arasındakı fərq nəticəsində yaranan gəlirlər;
- Cəmiyyətin bütün qruplarının gəlir və məsrəfləri;
- Dövlətin mülkiyyətçidən vəsait formasında pul toplanması, hökumətin istehsalat, kommersiya və finans fəaliyyətindən vəsaitləri, dövlət və yerli büdcənin müsbət nəticəsi.

Kapital bazarında firma və dövlətlər uzunmüddətli dövrdə resursların cəlb edilməsini həyata keçirir. Kapital bazarına ilkin və ikinci bazarlar aiddir. İlk dəfə buraxılan yeni qiymətli kağızların alışı və satışı ilkin bazarda baş tutur. İkinci bazar isə qiymətli kağızlarla əlaqədar investisiyalara onların satılmasına və yaxud keçmişdə buraxılan qiymətli kağızların alınmasına şərait yaradır.

Səhmlərin emissiyası maliyyə bazarında vəsaitin artırılmasının əsas mənbəyidir ki, bu da bütün inkişaf etmiş ölkələr üçün xarakterik deyil. Məsələn, Almaniya, Fransa və İtaliya şirkətləri bu məqsədlə ənənəvi olaraq bank kreditlərini istifadə etməyə üstünlük verirlər. Müasir qiymətli kağızlar bazarında (yəni, geniş mənada fond bazarında) yalnız səhmlər və borc qiymətli kağızları, həmçinin qiymətli kağızların yeni növləri satılır. Əsasən maliyyə derivativləri depozitar daxilolmaları kimi bu və ya digər şirkətin səhmlərinin mülkiyyət sənədi olaraq ona görə buraxılır ki, öz səhmləri sərəhədi keçmir və onunla əlaqədar olaraq məhdudiyyətlər altına düşmür.

Qeyri-sabit fond bazarı bütün ölkələrin iqtisadiyyatı üçün olduğu kimi, inkişaf etməkdə olan bazarlar üçün də xarakterikdir. Dünyanın bütün ölkələrinin fond birjalrı vardır. Bəzi ölkələrdə (bu Rusiyaya aiddir) qiymətli kağızların ticarəti ancaq birja ilə əlaqədar deyildir məsələn, elektron ticarət sistemi (ABŞ-da bu, ilk növbədə NASDAO sistemi ilə) ilə həyata keçirilir. Fəal təhlükəsizləşdirmə prosesi (ABŞ-da yenidən) gedir belə ki, qiymətli kağızlar mülkiyyət hüquqları və ya gələcək gəlirlərə nəzərən yeni yüksək gəlirli lakin yüksək riskli şirkətlərə verilir. Fond bazarının bütün görkəmli iştirakçılardan olan və bu proseslərdə iştirak edən institusional investordlardır.

Qiymətli kağızların növü kimi maliyyə aktivlərinin əməliyyatlarını fond bazarında birləşdirir ki, bunların ən təkmilləşmiş səhm bazarıdır. Dünya maliyyə bazarının qısamüddətli xarakteri maliyyə vəsaitlərinin artması və azalmasına meyillidir. Bundan başqa məqsədi ancaq pul bazarında qalmaq olan maliyyə aktivləri də var- pul bazarında məqsədli spekulativ əməliyyatlar da daxil olmaqla maksimum mənfəət əldə etmək üçün çalışır. Bu vəsait tez-tez "qaynar pul" adlanır. İnstitusional investordlar pensiya fondları və sığorta şirkətləri (müvəqqəti sərbəst vəsaitlərin çox hissəsi qiymətli kağızların alınmasına sərf olunur) kimi maliyyə institutlarına daxildir, eləcə də investisiya fondları xüsusilə qarşılıqlı fondlar. İnstitusional investordların aktivlərinin dəyəri faktı, ABŞ-da ÜDM-in dəyərinin çox yüksək olduğunu, Avropa İttifaqında isə ÜDM-nin dəyərinin ona yaxınlaşdığını göstərir. Bu aktivlərin böyük əksəriyyəti xarici mənşəli, o cümlədən müxtəlif qiymətli kağızlara investisiyalardır.

2.3 Dünyanın qızıl valyuta ehtiyatları, onların bölgüsü və istifadəsi

Qızıl ənənəvi olaraq ehtiyat valyuta, banka və ya əmanət kassasına qoyulmadan evdə saxlama obyektı olaraq başa düşülən qiymətli metaldır. Qızıl sarı rəngli, yüngül metal olaraq bilinir. İnsanlar tərəfindən qızıl qədim dövrlərdən bəri hasil edilərək istifadə olunur.

İqtisadi mənasına görə ümumi ekvivalenti qızıl olaraq qəbul edilmiş pul sistemi, hüquqi qanunauyğunluqlarla təsbitlənmiş pul dövriyyəsinin təşkil olunma forması qızıl standartı adlanır. Qızıl standartı sisteminin müsbət cəhətlərinə valyuta kursunun stabilliyi, xarici ticarətə yardım göstərməsi, riski sığortalaması, sərt mexanizmlə idarə edilməsi aiddir. Mənfi cəhətlərə isə qızılın hasilatından asılılığın artması, ölkənin maliyyə-pul siyasətinin ləğv edilməsi daxildir.

Qızıl ehtiyatı Mərkəzi bankın və ya ölkənin maliyyə orqanlarının və ölkələrarası valyuta-kredit təsisatlarının sərəncamında qalan külçə və sikkə şəklində olan mərkəzləşdirilmiş qızıl valyuta ehtiyatlarından ibarətdir. 1929-1933-cü illərə qədərki dövrdə sərbəst qızıl dövriyyəsi zamanı qızıl ehtiyatı metal tədavülünə, yığımlar üzrə tədiyyələr və banknotlar üçün ehtiyat fonduna, dünya pul fonduna yardım etmişdir. Qiymətli metallarla tədavülün kağız əskinazlarla dəyişdirilməsi və banknotların qızılla mübadiləsinin ləğv edilməsi ilə əlaqədar olaraq qızıl ehtiyatı ancaq beynəlxalq ödəniş vasitəsi olaraq qaldı. 2-ci Dünya müharibəsi bitdikdən dərhal sonra qızılın bu funksiyası tədiyyə balansındakı pozuntular, valyutanın dəyərinin aşağı enməsi və inflyasiya dərəcəsi nəticəsində xeyli çoxaldı. Hərbi maliyyə ehtiyatları kimi də qızıldan istifadə olunurdu. Getdikcə İEÖ-in Mərkəzi banklarının və xəzinədarlıqlarının qızıl ehtiyatının böyük qismi toplanaraq onun milliləşdirilməsi baş verir. Sosialist ölkələrində eləcə də, SSRİ-də qızıl valyuta rezervləri beynəlxalq ödənişlərin ehtiyatı olaraq və sabit valyutanın təşkil edilməsi vasitəsi kimi bilinirdi. 1913-cü ildə bəşəriyyətin bütövlükdə qızıl sikkə rezervlərinin 59%-i mərkəzləşdirilmiş fondlarda toplanmış, qalan 41%-lik hissə isə dövriyyədə qalmışdır. Kağız əskinazların pul tədavülünə başlanılması və banknotların qızılla mübadiləsinin ləğv edilməsi ilə qızıl fəaliyyət sferası daralmışdır. Qızıl ancaq xarici iqtisadi

fəaliyyətdə istifadə olunmağa başlanmış, yəni beynəlxalq hesablaşmaların ehtiyat vəsaiti kimi öz dəyərini qorumuşdur. 2-ci Dünya müharibəsi dövründə valyuta böhranının təsirinin kəskin artması qızılın həm bu rolunun, həm də hərbi maliyyə ehtiyatı funksiyasını olduqca çoxaltmışdır. 1976-cı ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarının 11,6 mlrd. dollar, İsveçrənin 11,6 mlrd. frank, Fransanın 63,7 mlrd. frank qızıl resurslarının olduğu qeydə alınmışdır. Ötən əsrin 20-ci illərindən etibarən SSRİ-də qızılın ehtiyatı, istifadəsi və hasil edilməsi haqqındakı informasiyaların məxfiliyi qorunurdu. SSRİ-nin qızıl resursları haqqındakı ilkin rəsmi məlumatlar 1953-cü ildə bəyan edilmişdir ki, bu zaman da qızılın həcmi 2050 ton olmuşdur.

Qızıl-valyuta rezervlərinə standart külçə formasında olan qızıl rezervi, həmçinin sərbəst mübadilə edilə bilən valyutada yüksək likvidli əcnəbi aktivlər və yaxud valyuta ehtiyatları daxildir. Bundan başqa, qızıl valyuta rezervlərinə qızılla yanaşı platin və gümüş kimi digər qiymətli metallar da daxil edilə bilər. Bu, o zaman mümkün olur ki, beynəlxalq swap əməliyyatlarında istifadə edilsin və onların girov qoyulması ilə valyuta almaq olsun.

Qızıl ölkələrarası valyuta likvidliyində mühüm rola malikdir və beynəlxalq öhdəliklərin qarşılınması məqsədiylə istifadə olunur. Belə ki qiymətli metal olaraq qızıl ya bazarda satılır və lazım olan əcnəbi valyuta alınır, ya da xaricdən borc almaq üçün kreditora girov olaraq verilir.

Son dövrlər beynəlxalq likvid aktivlərin ümumi həcmində valyuta rezervlərinin artmasına sabit bir meyl olaraq diqqət yetirilir. Qızıl isə 1 troya unsiyasına görə hələ də 35 XİH fiksə edilmiş qiymət ilə müəyyən olunur ki, bu da bazar dəyərlərindən xeyli azlıq təşkil edir. Qızıl ehtiyatlarının önəmli payı-təqribən 80%-ə qədəri sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin ərazisində cəmləşmişdir.

Müasir dövrdə də qızıl sənaye cəhətdən cəmiyyətin ən çox ehtiyac duyduğu qiymətli metal olaraq qalır. Son illərdə isə qızıla olan tələbat daha çox artmışdır. Bir sıra ölkələrdə qızıl rezervlərinin ildən-ilə artması onun həcmünün tədaviyə alınmayan pulun miqdarına nisbətində də dəyişikliklərə səbəb olur. Ölkələrarası araşdırmalar zamanı qızıl paritet kateqoriyasına müraciət edilir. Qızıl pariteti deyildiyi zaman

müxtəlif ölkələrin valyuta vahidlərinin onların rəsmi qızıl məzmununa nisbəti anlaşılır.

Cədvəl 2. Dünyanın ən çox qızıl valyuta ehtiyatlarına sahib 20 ölkəsi (2017)

Ölkə/Təşkilat	(tonla)	(%- lə)
ABŞ	8133.5	75.4%
Almaniya	3377.9	69.6%
BVF	2814.0	-
İtaliya	2451.8	68.5%
Fransa	2435.8	64.0%
Çin	1842.6	2.4%
Rusiya	1655.4	16.8%
İsveçrə	1040.0	6.0%
Yaponiya	765.2	2.5%
Niderland	612.5	64.9%
Hindistan	557.8	6.1%
Avropa Mərkəzi Bankı	504.8	27.2%
Tayvan	423.6	3.8%
Türkiyə	413.0	15.5%
Portuqaliya	382.5	58.1%
Səudiyyə Ərəbistanı	322.9	2.4%
Böyük Britaniya	310.3	8.9%
Livan	286.8	21.0%
İspaniya	281.6	17.6%
Avstriya	280.0	46.5%

Mənbə: www.gold.org

Azərbaycan isə bu siyahıda 20 ton qızıl və 12,1% qızıl valyuta ehtiyatı ilə 62-ci sırada qərarlaşmışdır. Respublikamızın qızıl rezervləri affinaj edilmiş qızıl külçələri şəklindədir, dövlətin mülkiyyətindədir və onun qızıl ehtiyatlarına aiddir. Qızıl rezervi

ölkənin maliyyə siyasətini həyata keçirmək və Azərbaycan Respublikasının fəvqəladə hallar zamanı yaranan tələblərini qarşılamaq üçün istifadə olunur.

Müasir dövrdə dünyada qızıl belə bölüşdürülmüşdür: təqribən 10%-i sənaye xammalı kimi, yerdə qalanları isə mərkəzləşdirilmiş ehtiyatlar, külçə formasında olan fiziki şəxslərin mülkiyyəti və zərgərlik məhsulları arasında demək olar ki, eyni paylanmışdır. Mərkəzi banklarda yerləşən rəsmi qızıl rezervləri dünyanın bütün qızıl rezervlərinin təqribən 18%-ni əhatə edir.

Mərkəzi banklar qızılı aşağıdakı səbəblərdən ehtiyat kimi saxlamağı məqsədəuyğun görürlər:

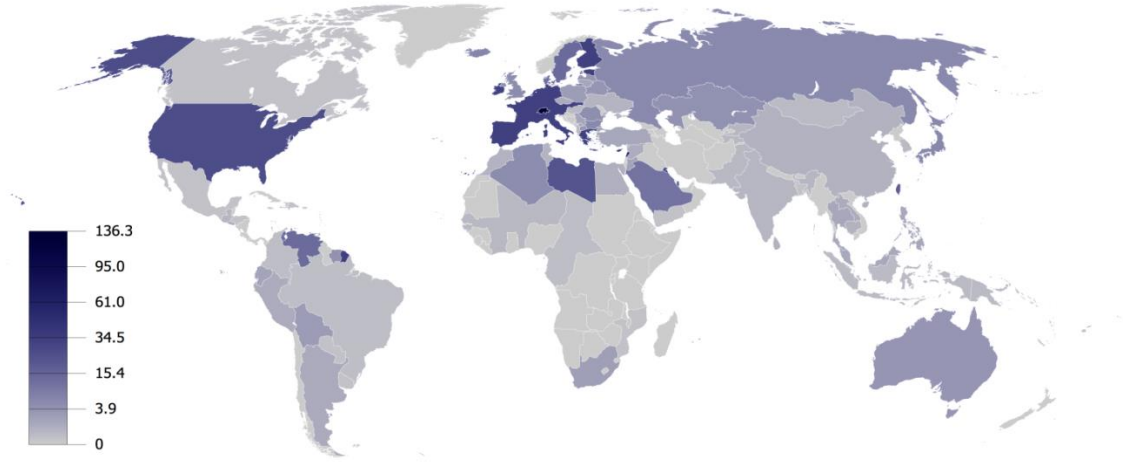
- Qızılın qiymətindəki dəyişikliklərə baxmayaraq, güvənliliyi emitentin iqtisadi situasiyası müəyyənləşdirilərək rəsmi ehtiyatların digər maddələri ilə müqayisədə daha yaxşı sığorta olunmuşdur.

- Dünyada ənənəvi olaraq qızıl ehtiyatlarını müəyyən həddə saxlayan ölkələrə böyük ehtiram bəslənir.

- Dünya ölkələrinin beynəlxalq likvid aktivlərinin çəkisində müşahidə edilən artım beynəlxalq reyting və konsaltinq şirkətlərinin verdiyi qərarlara bilavasitə təsir göstərməsinə gətirib çıxarır.

Bu gün bir çox mərkəzi banklar rəsmi ehtiyatlarının önəmli bir qismini qızıl ehtiyatları təşkil edir. Dövlət mülkiyyətində olan QVE rəsmi qızıl valyuta ehtiyatları, hüquqi və fiziki şəxslərə məxsus olanlar isə şəxsi qızıl valyuta rezervləri adlanır. Rəsmi QVE beynəlxalq maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirmək, valyuta hesablaşma sahəsində tədiyyə qabiliyyətinin təmin edilməsi məqsədi daşıyır. QVE-nin bir başqa önəmli funksiyası ölkənin makroiqtisadi situasiyasına təsir göstərərək, daxili valyuta bazarında əcnəbi valyutanın alqı-satqı əməliyyatlarını həyata keçirir. Buna valyuta intervensiyası deyilir, milli və əcnəbi valyutaya bazar tələbatının və təklifinin dəyişməsi, onun mübadilə kursununun dəyişilməsini nəzarətdə saxlamağa imkan verir. Bu əməliyyatlar valyuta ixtiraları adlanır və onun məzənnəsi üzrə milli və əcnəbi valyutada dəyişikliklər bazar tələb, təkliflərini dəyişmək üçün nəzərdə tutulur.

Cədvəl 3. Adambaşına düşən qızıl ehtiyatına görə dünya ölkələri (2016)

Mənbə: www.gold.org

Qızıl valyuta rezervlərinin pul şəklində olan qızıldan ibarət qismi, yəni dövlətin xəzinəsindəki qızıl xalis qızılın təqribən 31 min ton miqdarından ibarətdir. Bu rəsmi qızıl rezervləri son onillik dövr müddətində qismən azaldılmışdır, belə ki qızılın beynəlxalq valyuta-hesablaşma əməliyyatlarındakı rolu getdikcə sıxışdırılmışdır. Bütün bunlara baxmayaraq, qızıl yüksək likvidliliyə malik məhsul olaraq qalır və tez zamanda istənilən digər valyutaya mübadilə edilə və ya dəyişdirilə bilər.

Qızıl valyuta resurslarının kifayətediciliyinin monetar, volatillik, Qvidotti, Reddi kimi bir neçə meyarı vardır. Həmin meyarlar ölkəni beynəlxalq likvidlik riskindən sığortalanmaq məqsədiylə əmələ gəlmişdir. Bu meyarların ən çox müşahidə ediləni və daha çox tətbiq ediləni volatillik meyarıdır.

Fiziki şəxslər, kompaniyalar, təşkilatlar və dövlətlər finans resurslarının bir qismini ehtiyat olaraq saxlayır, yəni gələcəkdəki xərclər üçün yığım mövqeyini əks etdirir. Dünya maliyyə kateqoriyası araşdırılarkən hər şeydən öncə bütünlükdə ehtiyatlara nəzər yetirilir ki, bu da əcnəbi valyutalardan və qızıldan, xüsusilə də dövlətə məxsus olan, yəni rəsmi qızıl valyuta ehtiyatları adlandırılan ehtiyatlardan təşkil olunmuşdur. Onlar ölkələrin mərkəzi bankında, digər finans qurumlarında və BVF-də üzvlük haqqı olaraq yerləşdirilir. Qızılın əsas rol oynadığı pul sisteminin mövcud olduğu bütün dövr ərzində qızılın monetar istehlakı hökmranlıq etmişdir. Monetar sahədə hər il sərf edilən qızılın davamlı, bəzən ani dəyişikliklərinə

baxmayaraq, metal hasilatının yarıdan artıq hissəsi pul rolunu yerinə yetirmək üçün özəl olaraq ayrılmış fondlarda mərkəzləşmişdir.

Cədvəl 4. Dünya ölkələri arasında adambaşına düşən qızıl valyuta ehtiyatlarına görə ilk 20-lik (2016)

Ölkə	Əhali	Adambaşına düşən (qram)
İsveçrə	7,633,271	136,3
Livan	4,140,243	69,3
Niderland	229,645	57,0
Avrozona	322,669,491	33,4
Aruba	105,484	29,4
Küveyt	2,846,367	27,8
Sinqapur	4,724,773	27,0
ABŞ	311,997,196	26,1
Liviya	6,541,767	22,0
Tayvan	23,053,305	18,4
Qatar	845,215	14,7
İsveç	9,082,567	13,8
Venesuela	27,465,835	13,3
Danimarka	5,524,306	12,0
Səudiyyə Ərəbis	29,506,952	10,9
İslandiya	310,178	6,4
Bəhreyn	743,369	6,3
Yaponiya	126,626,004	6,0
Rusiya	139,006,099	5,6
Bolqarıstan	7,116,512	5,6

Mənbə: www.gold.org

QVE-nin dövlət mühafizəsində olan monetar qızıl hissəsi 31 ton olaraq bilinir. 20-ci əsrin əvvəllərində dünyada qızıl valyuta resurslarına ancaq qızıl daxil idisə,

hazırda isə o, rəsmi QVE-nin həcmində böyük çəkiyə malik deyil. Dünyada ən çox qızıl ehtiyatına sahib olaraq ABŞ bilinir.

Dünya qızıl ehtiyatı fondu 1,7 trln ABŞ dollarıdır ki, bunun da 50%-i İnkişaf etmiş ölkələrin payına düşür: Yaponiyada-225, ABŞda-70, Almaniyada-80 mlrd, Çində-220 (140-ı özünün əlavə olaraq 80 mlrd dollar Honkonqun), Tayvan-90, Sinqapur-80, Braziliya-50, Meksikada-25 mlrd dollardır. Dünya qızıl ehtiyatı (dövlət xəzinəsindəki qızıl) təxminən 30 min ton təmiz qızılı təşkil edir.

Ümumi qəbul edilmiş rəsmi qızıl valyuta resursu minimum olaraq malların və xidmətlərin 3 aylıq idxal həcmi təşkil edə bilər. Dünyanın rəsmi QVE-nin $\frac{3}{4}$ hissəsi əcnəbi valyutalardan təşkil olunmuşdur. Bu valyutaların bir qismi hərəkətsiz mövqedə qalır, digər qismi yüksək likvidliyə malik əcnəbi dövlət qiymətli kağızlarına yatırılır və ya əcnəbi kommertiya təşkilatlarında depozitlərdə yerləşir ki, bu da onun sahibinin, mərkəzi bank və maliyyə nazirliyinin əlavə qazanc əldə etməsinə səbəb olur.

Qızıl valyuta rezervlərinin az bir qismi SDR və Beynəlxalq Valyuta Fondundakı ehtiyatlardan təşkil olunmuşdur. SDR Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən iştirakçı ölkələr arasında xüsusi beynəlxalq ödəmə - hesablaşma vasitəsi olaraq istifadə edilir. Buna baxmayaraq, SDR dolları və digər aparıcı valyutaları beynəlxalq valyuta ödəmə - hesablaşma əlaqələrindən və rəsmi rezervlərdən təcrid edə bilmədi, nəticədə 1970-1980-ci illər ərzində 30 milyard dollar buraxılsa da, daha sonralar onların buraxılışı tədricən aradan qaldırılmışdır. BVF-də ehtiyat mövqeyinin əhatəsinin dar olduğu məlumdur, belə ki, onun ümumi məbləği 70 milyard dollardır.

Ölkənin maliyyə ehtiyatlarında çatışmazlıq olduğu hallarda, ölkələr öz qızıl resurslarına müraciət etməkdənsə xaricdən borc formasında istiqraz, kredit və qrantlar almağı daha məqsədəuyğun görürlər. Belə xarici borclar da kapitalın beynəlxalq axınının əsası olaraq tanınır. Onlar kommertiya məqsədiylə və güzəştli formalarda təşkil edilir.

Müasir şəraitdə dünyanın maliyyə ehtiyatlarının bir hissəsi qızıl valyuta ehtiyatlarından və xarici valyuta ehtiyatlarından ibarətdir. Dünyanın finans ehtiyatlarının bir qismi, kommertiya və ya güzəştli şərtlərlə əcnəbi ölkələrə təqdim

olunur. Xüsusilə Zəif İnkişaf Etmiş Ölkələr maliyyə resurslarını əsasən xaricdən kommersiya şərtləri ilə alırlar ki, bu da xarici borcu artırır və ciddi problemə səbəb olur. XX əsr sistemli inflyasiya ilə xarakterizə olunur. Onun əsas səbəbi büdcə kəsinin olmasıdır. 90-cı illərin axırları büdcə kəsinin və inflyasiyanın azaldılması ilə müşahidə olunurdu.

Beynəlxalq rəsmi ehtiyatlar ilk öncə qızıl və qeyri-qızıl olaraq iki cür qruplaşdırılır. Qızıl olmayan ehtiyatlar da qızıl rezervlər kimi valyuta və BVF mənbələrindən təşkil olunub. 1944-cü il Bretton-Vuds sistemi də həmçinin qızılın mühüm rol oynadığı bir sistem olmuşdur. Lakin qızıl istehsalının artırılmasının xeyli çətin olması, baha başa gəlməsi və bir özəl spekulyasiyaya sahib olması onun mükəmməl bir ehtiyat pul rolunu oynaya bilməyəcəyini göstərmişdir. Hazırkı dövrdə qızılı beynəlxalq ödəniş vasitəsindən çıxardıb sənaye xam məhsulu funksiyasına geri qaytarmaq istiqamətində fikirlər irəli sürülür. Buna görə də uzun müddətdir ki, qızılın rəsmi qiyməti müəyyənləşdirilmir. Bundan əlavə Beynəlxalq Valyuta Fondu üzvlərinin ehtiyat vəsaitlərini qızıl ilə ödəmə məcburiyyətini ləğv etmiş və özünə məxsus qızıl ehtiyatlarının bir qismini əlindən çıxarmışdır. Belə ki, 1976-cı ildə qızıl rezervlərinin 1/6 hissəsini sataraq gəlirlərini ən yoxsul səviyyədə olan zəif inkişaf etmiş ölkələrə borc vermək üçün istifadə etmiş və digər 1/6 hissəsini isə üzv dövlətlərə geri qaytarmışdır.

FƏSİL 3. Dünya maliyyə resurslarının istifadəsi və onların yenidən bölüşdürülməsi mexanizmi

3.1. Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin maliyyə resurslarının istifadəsi

Cəmiyyətin, təsərrüfat subyektlərinin, ölkənin və özünü idarəetmə orqanlarının sərəncamında olan pul məbləğlərinin məcmusu finans resurslarını təşkil edir. Maliyyə resurslarından ən fəal olaraq istifadə edənlərin dünya maliyyə mərkəzləri olduğu hesab edilir. Həmin yerlərdə müxtəlif ölkələrin rezidentləri arasında finans aktivlərinin ticarəti xüsusilə böyük miqyasa sahibdir. Bu mərkəzlər beynəlxalq valyuta, maliyyə-kredit hesablaşmalarının, qızıl ilə müqavilələr bağlayan bank və maliyyə təşkilatlarının məcmusudur. Deməli, dünya finans mərkəzləri beynəlxalq maliyyə axınlarının hərəkətini və miqyaslı sövdələşmələrini özündə birləşdirir.

Beynəlxalq maliyyə mərkəzinin inkişaf mərhələləri:

- yerli bazarın inkişafı;
- regional maliyyə mərkəzinə çevrilməsi;
- beynəlxalq bazarın mərhələlərini inkişaf etdirmək

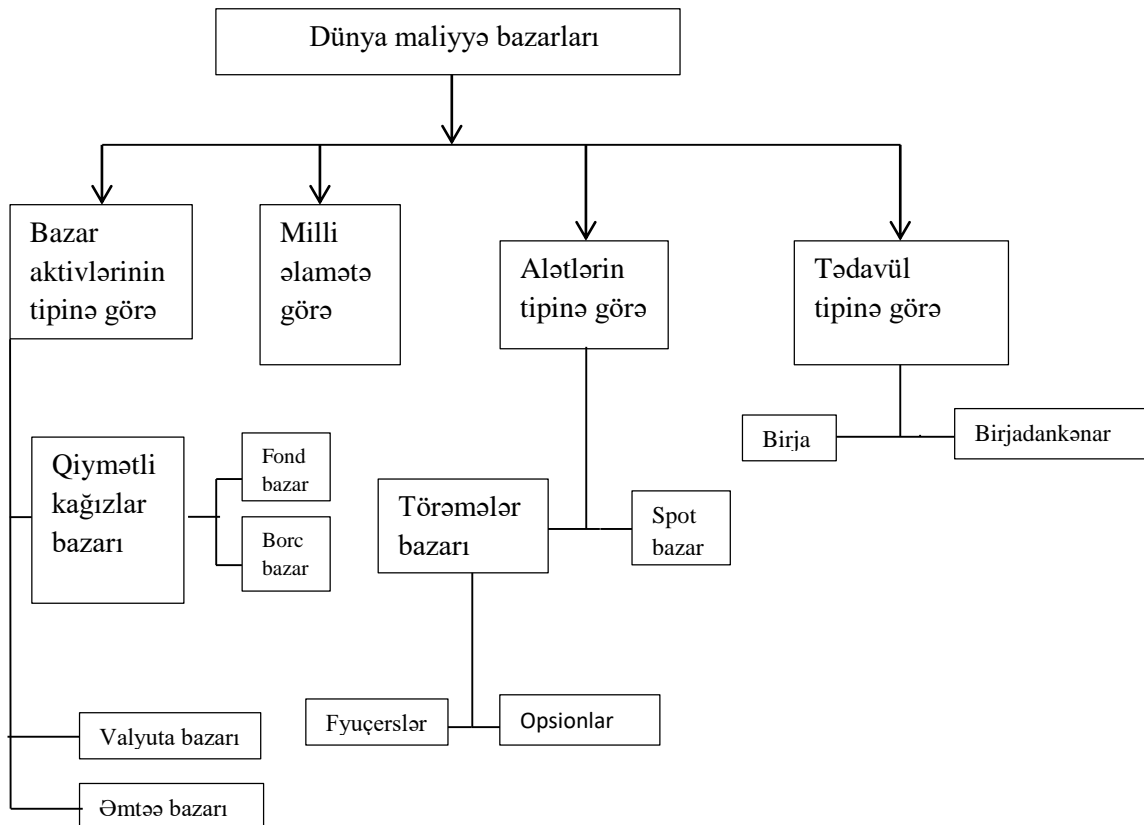
Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafı, xammalın, satış bazarlarının, investisiya qoyulması üzrə rəqabət nəticəsində maliyyə axınlarının bir ölkədən digər ölkəyə hərəkətini təmin edir. Milli maliyyə bazarları stabilliyi qorumaq üçün dünya bazarları ilə uyğunlaşır. Dünya finans bazarı dinamik inkişafı, geniş imkanları və mobilliyi səbəbindən beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

Dünya maliyyə bazarı milli bazarlar əsasında formalaşmışdır, onlarla sıx əməkdaşlıq halındadır və bir sıra xüsusi fərqləri də vardır. Dünya maliyyə bazarının milli bazarlardan fərqləri:

- böyük miqyaslılığı (dünya valyuta və maliyyə bazarlarında illik əməliyyatlar əmtəə ticarəti əməliyyatlarından 50 dəfə çoxdur) ;
- coğrafi sərhədlərin olmaması;

- Fasiləsiz olaraq əməliyyatların həyata keçirilməsi;
- Qabaqcıl ölkələrin valyutasından, eləcə də Ekyü, Eurob, qismən SDR-dan istifadə edilməsi;
- İştirakçıları əsasən birinci sinif banklar, yüksək reytingli maliyyə-kredit institutları olur;
- Bu bazarlara giriş ilk növbədə birinci səviyyəli borcalanlara və ya güclü zəmanət vəd edənlərə açıqdır;
- Maliyyə xidmətləri sahəsində inqilab şəraitində bazar seqmentləri və alətlərinin diversifikasiyası ilə məşğuldur;
- Xüsusi - beynəlxalq - faiz dərəcələri;
- Standartlaşdırma və yüksək dərəcəli informasiya texnologiyalarının kağızsız əməliyyatlarından kompüter əsasında istifadə olunur;
- Beynəlxalq maliyyə axınları üzrə beynəlxalq finans mərkəzlərində status almaq üçün, hər bir maliyyə mərkəzi müvafiq olaraq təkamül prosesi keçməlidir.

Sxem 7. Dünya maliyyə bazarları

Dünya maliyyə bazarı maliyyə aktivlərinin ödəmə müddəti baxımından iki hissəyə bölmək olar: pul bazarı (qısamüddətli) və kapital bazarı (uzunmüddətli). Dünya bazarının qısamüddətli xarakterinin əhəmiyyətli hissəsi maliyyə vəsaitlərinin mədaxil və məxaricindən asılıdır. Bundan başqa, maliyyə aktivləri pul bazarında ünvanlı spekulyativ əməliyyatlar da daxil olmaqla maksimum mənfəət əldə etmək üçün istifadə edilir. Bu maliyyə vəsaitləri “qaynar pul” adlanır.

Əsas dünya maliyyə bazarı iştirakçıları – transmilli bank, TMK, institusional investor, dövlət orqanları və beynəlxalq təşkilatlar, xarici kapitalın yerləşdirilməsi və xarici kreditlərin verilməsidir. Institusional investorların aktivlərinə əsasən pensiya fondları, sığorta şirkətləri, investisiya fondları və xüsusilə birgə (qarşılıqlı) fondları (qarşılıqlı fondlar) dəyəri aiddir ki, bu, ABŞ-da 1998-ci ildə 4 trln dollar təşkil etmişdir. Dünyanın ən böyük maliyyə mərkəzlərinin maliyyə aktivlərinin böyük toplusu Amerikada-Nyu-york, Çikaqo, Avropada-London, Paris, Frankfurt, Lüksemburq, Asiyada-Tokio, Sinqapur, Honkonq, Bəhreində yerləşir. Maliyyə aktivləri maliyyə mərkəzlərində yerləşməklə yanaşı, həm də bütün dünya kapitalını cəlb edir.

Beynəlxalq maliyyə aktivlərinin köməyi ilə ölkələrin və onların subyektlərinin maliyyə resursları köçürülür ki, bunun üçün həmin ölkələrə və onların rezidentlərinə əlavə vəsait – investisiya lazım olur.

Mühasibat uçotunun əsasnaməsinə görə maliyyə aktivlərinin maliyyə alətləri bunlardır:

1. pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri;
2. digər müəssisənin pul vəsaitləri və digər maliyyə aktivlərini almaq hüququnun verilmə müqaviləsi;
3. potensial olaraq əlverişli şərtlər əsasında digər müəssisə ilə maliyyə alətlərini mübadilə etmək hüququnun verilmə müqaviləsi;
4. başqa müəssisələrin səhm alətləri.

Maliyyə alətləri bölünür:

- Maliyyə aktivləri (pul vəsaitlərinin istifadəsi və ekvivalentləri məhdud deyil; debitor borcları təkrar satış üçün nəzərdə tutulmayıb maliyyə investisiyaları

ödəməsini təşkil edəcək; təkrar satış üçün saxlanılan maliyyə aktivləri, digər maliyyə aktivləri)

- Maliyyə öhdəlikləri (keçiriləcək satış üçün maliyyə öhdəlikləri və digər maliyyə öhdəlikləri);

- Müasir kapital alətləri (adi səhmlər, səhmlərin və müvafiq kapitalın digər növləri);

- Maliyyə alətlərinin törəmələri (fyuçers, forvard müqavilələri və maliyyə alətlərinin digər törəmələri) –maliyyə alətləri maliyyə aktivlərinin müəyyən alqı-satqı münasibətlərində verilməsi və dövriyyəsi mexanizmidir. Törəmə maliyyə alətlərinin qiymətləri əsas aktivlərin qiymətindən asılı olaraq müəyyən edilir.

Gəlir hesablama mexanizmi əsasında dünya bazarının maliyyə alətləri bölünür:

1. Sabit gəlir alətlərinə - istiqrazlar, sabit faiz ödənişləri ilə digər borc öhdəlikləri,eləcə də imtiyazlı səhmlər, ödənilmiş sabit dividendlər aiddir.
2. Üzən gəlir alətləri – dəyişkən faiz ödənişləri ilə borc öhdəlikləri və adi səhmlərin dividend ödənişləri əvvəlcədən bilinmir və mənfəət ölçüsü hesabat dövründə firma tərəfindən müəyyən edilir.

Dünya finans bazarının müxtəlif seqmentləri arasındakı sərhədlər aradan qaldırılmışdır ki, bu səbəbdən də, dünyanın maliyyə ehtiyatlarının bir sahədən başqasına ötürülməsi mümkündür. Buna görə də, dünyanın müxtəlif ölkələrində valyuta məzənnələri, bank faiz dərəcələri və qiymətli kağızların məzənnələri arasındakı qarşılıqlı asılılıq müəyyənləşdirilir. Bu da dünyanın maliyyə resurslarının qloballaşmasına gətirib çıxarır. Belə ki, Cənub-Şərqi Asiyada və ABŞ-da müvafiq olaraq 1997 və 2008-ci ildə yaşanan maliyyə böhranı dünya təsərrüfatının sarsılmasına səbəb olmuşdur.

Qlobal maliyyə mərkəzləri dünya finans bazarının əsas hissələrində cəmlənmişdir. Hər hansı bir ölkə maliyyə mərkəzi olmaq üçün kapital ölkəsi olmaqla yanaşı, həm də xarici ölkələrdən kapital cəlb etməlidir.Bu kiçik ölkələrdə yerləşən maliyyə mərkəzləri üçün xarakterikdir. Beləliklə, dünya təsərrüfatında bu mərkəzlər yalnız əsaslı ölkələrə deyil, həm də dünya maliyyə bazarına istiqamətlənir. Bu

istiqamətlənmə keçid iqtisadiyyatlı ölkələrə, inkişaf etməkdə olan ölkələr aid ola bilər.

Səhm kapitalizasiyasının ən böyük hissəsi inkişaf etməkdə olan kapital bazarlarının payına düşür. Avropa bazarlarında – Polşa, Çexiya, Macarıstan və Rusiya, Asiyada – Hindistan, İndoneziya, Cənubi Koreya, Malayziya, Tayland, Filippin və xüsusilə Çin və Honkonq, Latin Amerikasında – Argentina, Braziliya, Venesuela, Meksika, Çili bu ölkələrə aiddir. Bu bazarların həcmi çox deyildir, lakin digər risklərin dəyişilməsi şəraitində daha əhəmiyyətli ola bilər. Bir çox bazarlarda yüksək gəlir səviyyəsi və sürətli artım tempi xarici investorları bu bazarlara cəlb edir. 1996-cı ildə maliyyə böhranı səbəbiylə buraya edilən xalis kapital axını 200 mlrd dollardan artıq olmuşdur, lakin 1997-1999-cu illərdə inkişaf etməkdə olan bazarlarda bu təsir maliyyə böhranı səbəbiylə azalmışdır.

Dünya maliyyə bazarında son illər ərzində İEOÖ-in fond birjaları sürətlə çoxalmış və getdikcə genişlənmişdir. İEOÖ-də yaradılan fond birjaları Ümumdünya Bankı və Beynəlxalq maliyyə təsisatının dəstəyi və nəzarəti altında genişlənir. Bu birjaların müsbət cəhətlərindən biri onların hər birinin qapısının əcnəbi investorlara açıq olmasıdır. Sənayeləşmiş ölkə birjalarının əməliyyat apararı qıymətli kağız, səhm və istiqrazları ilə artıq İEOÖ-in birjalarında alqı-satqı prosesi həyata keçirilməyə başlanmışdır. İnkişaf etməkdə olan ölkə birjalarına Meksika, Malayziya, Türkiyə, Tayvan və Braziliya birjalrı aiddir.

“The Economist” jurnalının araşdırmalarına görə qlobal maliyyə mərkəzi aşağıdakı şərtlərə əsaslanmalıdır:

1. Maliyyə bazarlarının daxili miqdarı. Bu göstərici Nyu-York maliyyə mərkəzində ən yüksək həddindədir.
2. Birja kapitalı qiymətinin ÜDM-ə nisbəti. Bu göstəriciyə əsasən London maliyyə mərkəzi ilk sıradadır. Burada bazar kapital qiyməti ÜDM-nin 160%-ni, ikinci sırada olan Nyu-york mərkəzi 120%, üçüncü sırada olan Tokio isə 55%-ni təşkil edir.
3. Xarici ölkələrin banklarının iştirakı. Burada isə ilk üç sıra ardıcıl olaraq London, Tokio və Nyu-yorka aiddir.

4. Maliyyə xidmətlərinin ixrac miqdarına görə London 8 mlrd. ABŞ dolları ilə ilk sırada, Almaniya 2,7 mlrd. ABŞ dolları ilə ikinci, Yaponiya isə 1,6 mlrd. ABŞ dolları ilə üçüncü sırada qərarlaşmışdır.

Cədvəl 5. Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin sıra və reytingləri (2016)

Mərkəzlər	GFCI 21		GFCI 20		DƏYİŞİM	
	Sıra	Reyting	Sıra	Reyting	Sıra	Reyting
London	1	782	1	795	0	▼ 13
Nyu-york	2	780	2	794	0	▼ 14
Sinqapur	3	760	3	752	0	▲ 8
Hong-kong	4	755	4	748	0	▲ 7
Tokyo	5	740	5	734	0	▲ 6
San-fransisko	6	724	6	720	0	▲ 4
Çikaqo	7	723	8	718	▲ 1	▲ 5
Sidney	8	721	11	712	▲ 3	▲ 9
Boston	9	720	7	719	▼ 2	▲ 1
Toronto	10	719	13	710	▲ 3	▲ 9
Sürix	11	718	9	716	▼ 2	▲ 2
Vaşinqton	12	716	10	713	▼ 2	▼ 3
Şanxay	13	715	16	700	▲ 3	▲ 15
Monreal	14	713	15	703	▲ 1	▲ 10
Osaka	15	712	17	699	▲ 2	▲ 13
Pekin	16	710	26	683	▲ 10	▲ 27
Vankuver	17	709	20	694	▲ 3	▲ 15
Lüksemburq	18	708	12	711	▼ 6	▲ 3
Los-anjeles	19	705	25	685	▲ 6	▲ 20
Geneva	20	704	23	689	▲ 3	▲ 15

Mənbə: www.finance-montreal.com

Hər bir ölkədə finans mərkəzləri müvafiq şəhərlərdə formalaşdırılır. Həmin mərkəzlər yerləşdiyi ölkə üçün daxili maliyyə bazarı hesab edilir. Onların əsas vəzifələri finans fondlarını təklif edənlərdən tələbatı olanlara əlverişli formada

verilməsinin təmin edilməsidir. Müvafiq ölkənin valyuta, finans və kredit bazarlarında həyata keçirilən əməliyyatların önəmli qismi əsasən milli əməliyyatların payına düşür. Lakin onların az bir qismi beynəlxalq xarakter daşıyır.

Beynəlxalq maliyyə mərkəzi statusu üçün aşağıdakı şərtlərin olması zəruridir:

- İqtisadi azadlıq – maliyyə bazarlarının tərəqqisi üçün gərəksiz əngəllərin olmaması, yığım və yaxud investisiya qərarları mövzusunun sərbəstliyi;
- Daxili təsərrüfatın güc elementi hesab edilən milli valyuta vahidinin stabilliyi, həmçinin əcnəbi investorların etibarlığını təşkil edən maliyyə sisteminin təminatlılığı;
- Maliyyə alətlərinin səmərəli təşkili;
- Aktiv, çoxtərəfli və hərəkətli maliyyə bazarı olmaqla kreditor və borcalanlara əlverişli şəraitin yaradılması;
- Yüksək texnika və texnologiyadan istifadə edilməsi;
- Maliyyə sistemində təhsil və iş gücünün dərəcəsi;
- Əcnəbi investorların cəlb edilməsində lazımı hüquqi və sosial imkanın yaradılması şərtləri.

Bunlardan başqa beynəlxalq maliyyə mərkəzinin aşağıdakı şərtləri də vardır:

- sabit valyuta və davamlı maliyyə sistemi;
- Effektiv maliyyə institutları və alətləri;
- Aktiv və mobil bazarlar – kompleks bazarlar;
- müasir texnologiya və vəsaitlərin əlaqələri;
- Xüsusi maliyyə bilikləri və insan kapitalı;
- müvafiq hüquqi və sosial mühiti dəstəkləməklə, beynəlxalq kapital üçün əlverişli şəraitin yaradılması.

Beynəlxalq finans mərkəzlərində baş tutan əməliyyatlar dörd qrupda təsnifatlaşdırılır. İlk qrupa yerli investor və yaxud depozit sahibinin daxili debitorlara vəsait ötürülməsi aiddir. İkinci qrup əməliyyatlara daxili investorların xarici debitorlara vəsait köçürməsi daxildir. Üçüncü qrup xarici kapital yatırımını və yaxud depozit sahibinin milli debitorlara vəsait verməsini əks etdirir. Dördüncü qrupda isə hər iki iştirakçı da xarici ölkə nümayəndəsi olur.

Beynəlxalq mahiyyət kəsb edən finans mərkəzlərində bu əməliyyatların önəmli qismi yerli əhali arasında aparılır. London, Nyu-york və Tokio kimi dünyanın ən nəhəng finans mərkəzlərində yuxarıda qeyd edilən dörd qrup əməliyyatların hər birindən geniş istifadə edilir. Paris, Sürix, Amsterdam, Sinqapur, Frankfurt və Cenevrə isə bu əməliyyatların ikisi və yaxud üçünü yerinə yetirməklə regional maliyyə mərkəzləri adını almışlar.

Daxili və əcnəbi fəaliyyətləri bir-birindən fərqləndirərək, daha çox xaricilər arasındakı finans əməliyyatlarını aparan mərkəzlərə Lüksemburq, Kayman adaları, Baham adaları və Bəhreyni aid etmək olar.

İnkişaf tempi üzrə beynəlxalq fond bazarları aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- Super fond birjalrı – buraya London, Parij və Tokio birjalrı aid edilir;
- Böyük ölçülü fond birjalrına – Honkonq, Milan, Frankfurt və Parij birjalrı daxildir;
- Orta ölçülü fond birjalrına – Amerika Birləşmiş Ştatlarında-Boston, Filadelfia, Avropa qitəsində - Kopenhagen, Brüksel, Barcelona və Madrid, Uzaq Şərq regionunda – Sidney, Taivan, Bombay və Seul, Latın Amerikasrı bölgəsində - Buenos-Ayres, Toronto və Monreal aiddir
- Kiçik ölçülü birjalrına – İsrambul, Afina, Nigeria və Helsinki birjalrı daxil edilir.

Super birjalrı adını alan Nyu-york, London və Tokio birjalrına yerinə yetirilən qiymətli kağızlarla əməliyyatların həcmnin bütün dünya üzrə birjalrı içərisindəki çəkisi 60% təşkil etmişdir.

Birjalrı haqqındakı qanunvericilik norma və qaydaları aşağıdakıları müəyyənləşdirir: birja əməliyyatları kimi məşğul ola bilməsi; fiziki şəxslər, yaxud vətəndaşlar, yoxsa təşkilatlar və ya hüquqi şəxslər; əsas və ya dövriyyə kapitalının ölçüsü; fond qiymətlərinin ticarətində xarici ölkə subyektlərinin, kommertiya banklarının fəaliyyətinin tənziqləmə imkanları və s. (Məmmədov Saleh Məmmədəli oğlu “Maliyyə”)

Nyu-york fond birjası ABŞ-da yerləşən yeddi birja içərisində ən irisidir. Bu birja “Fond birjalari haqqında” qanun əsasında fəaliyyətini təşkil edir. Nyu-york fond bazarı gündəlik əməliyyat miqdarına və bazarda əməliyyat aparən qiymətli kağızların məcmu dəyərində görə dünyanın ən nəhəng birjası hesab edilir. Burada 1600-ə qədər səhm, 3700-dən artıq istiqraz əməliyyatı həyata keçirilir və bunların məcmu dəyəri 3100 mlrd. ABŞ dolları olaraq müəyyən edilmişdir.

Nyu-york fond bazarında aksiyalarla əməliyyatların 70%-i həyata keçirilir. Onun tərkibinə daxil olan 1226 ölkənin 523-ü özəl korporasiyaların mənafeyini müdafiə edir. Bu üzv ölkələrdən 140-ı öz adlarından fəaliyyət göstərirlər. Birjada üzvlük haqqı 35 min ABŞ dolları ilə 500-700 min ABŞ dolları arası dəyişir.

London fond birjası həm Avropanın, həm də bütün dünyanın ən böyük maliyyə mərkəzlərindən biri olmaq statusunu hələ də qoruyub saxlayır. London, maliyyə bazarları və maliyyə təsisatlarının yerinə yetirdiyi əməliyyat miqdarına görə beynəlxalq maliyyə mərkəzi adını almışdır. Londonda yerləşən “Siti” adlı bölgədə başda Bank of England olmaqla minlərcə daxili və əcnəbi banklar, sığorta təsisatları və digər maliyyə təşkilatları yerləşmişdir. London fond birjası da məhz bu bölgədə fəaliyyət göstərir.

London fond birjası milli səhm bazarı, beynəlxalq səhm bazarı, dövlət istiqrazları və sabit faiz dərəcəli qiymətli kağızlar bazarı, yeni firma səhmləri bazarı olmaqla dörd əsas bazardan ibarətdir. Bu fond birjası əməliyyat aparılan səhm həcmində ilk sıradadır. Birjada səhmləri ilə əməliyyat aparılan 1646 firma mövcuddur. Bundan başqa burada əcnəbi səhmlərin ticarət həcmi 688 mlrd. funt-sterlinq olmuşdur.

Tokio Fond birjası “Birja haqqında” qanun əsasında 1878-ci ildə yaradılmışdır. Burada səhmlər, istiqrazlar, birja indeksi ilə əməliyyatlar, 1989-cu ildən etibarən opsiyonlar, 1990-cı ildən sonra isə istiqrazlar üzrə opsiyonlar əməliyyat aparılan qiymətli kağızlara aiddir.

Tokio Fond birjası Maliyyə nazirliyinin razılığı ilə formalaşdırılmış, qazanc məqsədi güdməyən bir təsisatdır. 1990-cı ilin axırına görə birjanın 124 üzvü olduğu qeydə alınmışdır. Bunların da 25-i əcnəbi firmaların iştirakçılarıdır.

Frankfurt fond birjası. Almaniyada birjalar ölkə təsərrüfatının başqa sektorlarına paralel şəkildə inkişaf etmişdir. Alman birjalarında qiymətli kağızlarla keçirilən əməliyyatların həcmi dünyada əməliyyat aparılan qiymətli kağızların məcmu miqdarının 4%-ə bərabərdir. Buna səbəb isə Almaniyada 1930-1945-ci illərdə nasional-sosializm ideologiyasının hakim mövqe tutması idi. Almaniyanın ən iri fond birjası Frankfurt şəhərində yerləşir. Frankfurt birjası Almaniyanın maliyyə mərkəzi və Avropanın Londondan sonra ən iri fonda birjasıdır.

Paris fond birjasında qiymətli kağızlarla əməliyyatların dövlət tərəfindən tənzimlənməsi və nəzarəti həyata keçirilir. 19-cu əsrin əvvəllərində bu birjada 10 firmanın qiymətli kağızları ilə əməliyyatlar aparılır. Paris fond birjasının idarə heyəti 12 nəfərdən ibarətdir ki, bunların da 10-u vasitəçi təsisat nümayəndəsi, biri birjada qeydiyyatdan keçən firmanın iştirakçısı, digəri isə vasitəçi təsisatlarda işləyənlərin nümayəndəsidir.

Milan Fond birjası İtaliyanın mülkiyyətindədir və Maliyyə Nazirliyi tərəfindən fəaliyyətinə nəzarət həyata keçirilir. Burada qiymətli kağızlarla əməliyyat keçirən 130-a qədər broker dövlət məmuru vəzifəsinə malikdir. Milan fond birjasında 500-ə qədər firmanın qiymətli kağızları əməliyyatda çıxış etmiş və bunların da 1/3 hissəsini aksiyalar təşkil etmişdir.

Eyronext birjası. Avropanın ən iri birjası olaraq bilinən Amsterdam, Belçika və Paris birjalari 2000-ci ildə Eyronext adını verdikləri ortaqların birliyi qərara aldılar. Nəticədə, Avrobazar dəyəri 2,3 trilyon olan bir birja meydana gəlmişdir. Eyronext birjası fəaliyyətə başladığında Avropanın ən iri 25 firması burada əməliyyat aparacaqdır. Bu birjanın sədrinin dörd il müddətinə birjanı idarə etməsi qərara alınmışdır.

Nordquote birjası Skandinaviya ölkələri olaraq bilinən Finlandiya, Norveç, Danimarka ölkələrarası ortaqların əməkdaşlığı üçün birja yaratmağa qərar vermişlər. Bu sistem nəticəsində Kopenhagen Oslo Stokholm və Helsinki birjalarında Skandinaviya ölkələrinə məxsus aksiyaların alqı-satqısı asanlıqla həyata keçiriləcəkdir. 1994-cü ildə yaradılan Nordquote birjasında əməliyyat keçirən 83 firmaya məxsus 105 aksiya

mövcuddür. Bu Skandinaviya ölkələri arasındakı aksiya ticarətini çoxaltmaqla yanaşı əcnəbi investorlara bu ölkələrin bazarını tanıtmaya imkan yaradır.

Honkonq birjalrı. Honkonqda ilk birjanın qurulması 1891-ci ilə təsadüf edir. 1950-ci illərdə bu birja sürətlə sənayeləşmiş və Çindən buraya xeyli miqdarda əmək və kapital axını olmuşdur. 1987-ci ildə dünya birjalarına təsir göstərən maliyyə böhranının əsas faktorlarından biri Honkonq birjasında az saylı firmaların böyük paya sahibliyidir. Belə ki 1991-ci ilin sonlarında bu birjada firmaların məcmu kapitalının 9,5%-ni yalnız bir firma hesabına formalaşmışdır. Birjanın ən iri 20 şirkətinin məcmu kapitalı isə birjada əməliyyat keçirən səhm dəyərinin 66%-ni təşkil etmişdir.

Hər bir fond bazarı qiymətli kağızların satışı çıxarılmasının mühüm qaydalarına malikdir və alıcılara zəmanət verilməsini təşkil edir. Siyahıya daxil olmanın xüsusiyyətlərinə emitentin xalis sərvəti, aktivlərin qiymətləri, qiymətli kağızların satışı çıxarılma miqdarı aid ola bilər. Nyu-york birjasının emitent firmalara qarşı irəli sürdüyü minimal tələbatlara daxildir: aksiya sahiblərinin sayı – 2200, aktivlərin qiyməti-18 milyon ABŞ dolları olaraq bilinir. Bundan başqa firma son 3 ildə qazancla çalışmalı, ilin balans qazancının miqdarı 2 milyon ABŞ dolları, buraxılmış aksiyaların həcmi 1100 min olmalı, son yarım ilin göstəricilərinə görə firmanın 100 min aksiyası satışı çıxarılmalıdır. Məlum olduğu kimi Nyu-york fond bazarı ancaq iri və finans baxımından sabit emitentlərin qiymətli kağızları ilə çalışır.

3.2 Dünya maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması üsulları

Maliyyə dedikdə pul vəsaiti fondlarının bölüşdürülməsi, yenidən bölüşdürülməsi və səmərəli istifadəsi məqsədiylə meydana çıxan münasibətlər başa düşülür. Bu münasibətlər dövlətlər arasında həmçinin, dövlətlərlə fiziki və hüquqi şəxslər arasında dövr edir.

Maliyyə anlayışı bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyətlərinin ilkin və ən önəmlisi pul formasında olan maliyyə münasibətləridir. Cəmiyyətdə meydana gələn pul münasibətlərinin tərkib hissəsi olan maliyyə münasibətlərinə pul vəsaitlərinin hərəkəti formasında nəzər yetirilir. Bu hərəkətlərin mövcud olmadığı zaman finans münasibətlərindən söhbət belə gedə bilməz.

Maliyyənin kəmiyyət və keyfiyyət təsirləri mövcuddur. Kəmiyyət təsiri dedikdə bölüşdürülmə funksiyası və finans resursları ilə milli təsərrüfatın pul ehtiyatlarına olan ehtiyacının necə qarşılandığı başa düşülür. Maliyyənin bu təsirinin əhatə dairəsi getdikcə çoxalmaqdadır.

Maliyyənin keyfiyyət funksiyası bölüşdürülmə və nəzarət funksiyası ilə bağlıdır və bölüşdürülmə nisbətlərinin nə qədər optimal olduğunu, finans alətlərinin nə cür formalaşdığı və nəzarətin hansı dərəcədə aparıldığı ilə əlaqədardır. Maliyyənin bu təsiri kəmiyyət təsirinə uyğundur. Keyfiyyət münasibətləri kəmiyyət parametrlərinə çevrilərsə maliyyənin keyfiyyət təsiri artar, finans alətlərinin və tənzimləmələrinin payının çoxalması, bölüşdürülmənin səmərəliliyinə, həmçinin nəzarətin mükəmməlləşdirilməsinə səbəb olar. Hökumətin təsərrüfata müdaxiləsində maliyyədən xüsusi bir alət kimi istifadə edilir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə maliyyənin kəmiyyət və keyfiyyət təsirinin çoxalması ilə əlaqədar bir çox tədbirlər həyata keçirilir: finans resurslarının xərclənməsi ilə bağlı səmərəli mənbələrin seçilməsi üzrə cəhd edilir, vergilər, resurslar və s. finans tənzimləmələrindən istifadə edilir. Buna baxmayaraq, hələ də mühüm dəyişikliklər nəzərə çarpmır.

Maliyyənin meydana gəlməsinin və öz vəzifələrini yerinə yetirməsinin təkrar istehsalatın ikinci fazası ilə əlaqədar olmasından bəhs edərkən finans

münasibətlərinin yerini və əhatə dairəsini, onların iqtisadi əlaqələr sferasında özünəməxsusluğu və təsir obyektlərinin qeyd edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Finans münasibətləri istehsalat münasibətlərinin tərkibinə daxil edilir.

Maliyyə münasibətlərinin fəaliyyət sferası yalnız ayrı-ayrı ölkələrin sərhədləri ilə yetinmir. Bu əlaqələr beynəlxalq təsərrüfatın və beynəlxalq münasibətlərin əsasıdır. Bir çox hallarda finans beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə əsas əlaqələr sistemi kimi özünü biruzə verir.

Maliyyə münasibətlərinin maddi daşıyıcısı kimi maliyyə resursları bərpa prosesinin bütün mərhələlərində ictimai tələblərin istehsala nisbətində əhəmiyyətli təsir göstərir. Onların səmərəli formalaşması və istifadəsi ölkənin iqtisadi artım tempinə təsir edir. Maliyyə pul gəlirlərinin hərəkətinə səbəb olduğundan, onların qanunauyğunluqları finansa təsir edir.

İqtisadi anlayış olaraq finans Ümumi Daxili Məhsulun və milli gəlirin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi prosesində pul fondlarının yaranması və istifadəsini əhatə edən iqtisadi münasibətlər toplusudur.

Finans münasibətlərinin formalaşması pul vasitələrinin hərəkəti formasında özünü biruzə verir. İstehsalat və istehlak prosesində pul vasitələrinin hərəkətsizliyi finans münasibətlərinin olmamasını nəzərdə tutur. Pul vasitələrinin hərəkəti istehsalat tsiklinin bölüşdürülmə və mübadilə mərhələsində baş tutur. Bu zaman pul vasitələrinin hərəkəti də müxtəlifliyi ilə seçilir.

Pul vəsaitlərinin hərəkətinin bölüşdürülmə mərhələsində pul şəklində dəyərin hərəkəti malların hərəkətindən asılı olmadan həyata keçirilir, özgəninkiləşdirmə və ya məqsədli pul fondlarına yığılma ilə müəyyən edilir.

Pul vəsaitlərinin hərəkətinin mübadilə mərhələsində pul şəklində bölünən dəyərin əmtəə ilə dəyişdirilməsi nəticəsində alqı-satqı prosesi baş tutur. Burada isə özgəninkiləşdirmə baş vermir, lakin pul şəklindən əmtəə şəklinə keçid həyata keçirilir.

Resursların bu növləri üçün mənfəət və maliyyə axınlarının hərəkətinin əsasını istehsal amillərinin qruplaşdırılması və yenidən qruplaşdırılması təşkil edir. Maliyyə şirkətləri sahəsində milli gəlir yaranır ki, bu da digər təsərrüfat subyektlərinin

maliyyə resurslarının formalaşması mənbəyidir. Müasir iqtisadi şəraitdə dövlətlər tanınmış klassik funksiyalardan əlavə (müdafiə, nəzarət, və s.), uyğun şəraitdə müəssisənin mövcud resurslarından effektiv istifadəsi səbəbiylə iqtisadi artımı stimullaşdırır, sabit şəraiti, müstəqil və iqtisadi cəhətdən zəngin cəmiyyəti təmin edir.

Maliyyə resurslarının əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də onun vasitəsiylə iqtisadiyyatın bütün maliyyə münasibətlərinin nəzərdən keçirilərək, maliyyə vəsaitlərinin iqtisadi və sosial inkişafa təsirini və bu təsirin gücləndirilməsi metodlarını əks etdirməsidir. Finans resursları anlayışının köməkliyi ilə ölkə təsərrüfatına istiqamətlənən vəsaitlərin miqdarı ilə alınmış nəticələr arasındakı qarşılıqlı asılılıq müəyyən edilir. Bu resurslar iqtisadiyyatın tərəqqisinin, maddi-əşya və başqa göstəricilərin tarazlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Ölkə təsərrüfatının ümumi maliyyə situasiyası finans ehtiyatlarının xarakteristikasına aiddir.

Maliyyə vəsaitlərinin hərəkətinə təsir edən amillər:

- Iqtisadiyyatın vəziyyəti;
- GATT / ÜTT-nin iştirakçı ölkələri arasında qarşılıqlı ticarətin liberallaşdırılması;
- Iqtisadiyyatın yenidən qurulması ;
- Ölkələr arasında inflyasiya və faiz dərəcələri səviyyələri arasındakı fərqləri;
- beynəlxalq ödənişlərin tarazsızlıq miqyasının artması;
- mal və xidmətlərin ticarətində ixrac kapitalının inkişafı.

Beynəlxalq maliyyə münasibətlərində dünya maliyyə resurslarının hərəkəti şərti olaraq 2 formaya ayrılır:

- Kapitalın beynəlxalq hərəkəti
- Beynəlxalq valyuta-hesablaşma münasibətləri

Bu formalar yalnız analitik məqsədlər üçün istifadə olunur. Onlar maliyyə (pul) axınları kimi görünərək milli sərhədlərdən keçirlər.

Dünya üzrə maliyyə axınlarının əsas kanalları:

- Valyuta-kredit və hesablaşma münasibətlərində malların (xüsusilə, xüsusi əmtəə - qızıl) və xidmətlərin alışı-satışı;

- Əsasən xarici investisiya və dövriyyə kapitalı;
- qiymətli kağızlarla əməliyyatlar və müxtəlif maliyyə alətləri;
- valyuta əməliyyatları;
- Milli gəlir büdcə vasitəsilə dövlətlərin, beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətinə yardım şəklində inkişaf edir;

Kapitalın beynəlxalq hərəkəti – ilk növbədə özünü genişləndirilmək məqsədi ilə, xarici kapitalın funksiyaları və fəaliyyətini əks etdirir. Xarici layihələrə əcnəbi investisiyaların qoyulmasını investor həyata keçirir (uzunmüddətli investisiyalardan gəlir əldə etmək üçün xarici şirkətlərdə dövlət və ya özəl kapitalın müxtəlif sənaye, sahibkarlıq layihələrinə, sosial-iqtisadi proqramlara, innovativ layihələrə qoyulması).

Beynəlxalq kapital axınlarının təsnifatı bu prosesin müxtəlif aspektlərini özündə əks etdirir. Kapital ixrac, idxal və aşağıdakı formalarda xaricdə fəaliyyət göstərir:

- Dövlət və ya şəxsi kapital növündən asılı olaraq özəl və ya dövlət təşkilatları, şirkətlər tərəfindən buraxılır. Qeyd edək ki, beynəlxalq təşkilatların kapitalının hərəkəti tez-tez müstəqil formada baş verir.

- Pul və əmtəə formaları. Belə ki ixrac kapitalı maşın və avadanlıqlar, patent və nou-haular ola bilər, onlar şirkətin yaradılmış və ya alınmış nizamnamə kapitalının bir töhfəsi kimi xaricə ixrac olunur. Başqa bir misal kimi əmtəə kreditini göstərmək olar.

- Qısamüddətli (adətən bir il) və uzunmüddətli formaları. Banklar və digər maliyyə institutlarından alınacaq məbləğlər ilə hesablara depozitlər bir ildən çox bir müddət üçün yerləşdirilə bilər, baxmayaraq ki, onlar ənənəvi olaraq qısa müddətli sərmayə hesab edilir. Buna da birbaşa və portfel investisiyaları daxildir.

- Ssuda və biznes formaları. Ssuda forması əsasən depozitlər, kreditlər və bu kreditlər üzrə faizlər şəklində onun sahibinə gəlir gətirir. Biznes kapitalı (sahibkarlıq kapitalı) formasına gəlincə, bu əsasən mənfəət (əmtəə və xidmətlərin satqısından əldə edilmiş gəlir, bu məhsulların istehsal və satış xərclərindən artıq olur) üçün təşkil edilib.

Maliyyə resurslarının istifadəsinə dair bir sıra mühüm mülahizələr vardır:

- 1) maliyyə resursları anlayışının əsasını xüsusilə finans şirkətləri sahəsindəki “maliyyə” kateqoriyası təşkil edir;
- 2) əsas kateqoriyaların xarakteri dəyər proseslərini nəzərdə tutur;
- 3) resurslar potensial mövqedə hərəkət edir və obyektiv xarakter daşıyır.

Cədvəl 6. Dünya ölkələrinin mərkəzi pul orqanlarının maliyyə resursları (2016)

Ölkə	Cəmi(milyon ABŞ dolları)	Adambaşına düşən (ABŞ dolları)
Çin	3,092,000,0	2,244
Yaponiya	1,233,000,0	9,701
İsveçrə	602,700,0	72,769
Səudiyyə Ərəbistanı	553,700,0	17,170
Tayvan	456,900,0	19,429
Koreya(Cənubi)	352,700,0	7,059
Rusiya	365,500,0	2,532
Hindistan	359,100,0	283
Braziliya	352,100,0	1,709
Hong-kong	342,700,0	46,647
Sinqapur	249,700,0	44,531
Tayland	181,400,0	2,690
Meksika	176,400,0	1,459
Almaniya	173,700,0	2,126
Fransa	138,200,0	2,143
İran	135,500,0	1,700
İtalya	130,600,0	2,150
Böyük Britaniya və Şimali İrlandia	129,600,0	1,990
ABŞ	117,600,0	366
Algeria	115,000,0	2,847

Mənbə: <http://world.bymap.org/FinancialReserves.html>

Maliyyə resurslarının yığılı bir sıra amillərlə əlaqədardır. Bu amillər içərisində ən önəmlisi finans resurslarının istifadəsinin təşkilidir. Belə ki, resurslardan səmərəli istifadənin həyata keçirilməsi onların çoxalmasına gətirib çıxarmışdır.

Keçmiş iqtisadi sistem çərçivəsində bu resursların istifadə yönələri standart forma almış və il ötdükcə dəyişilməmiş, sabit qalmağa davam etmişdir. Buna baxmayaraq,

müasir bazar təsərrüfatına keçid mərhələsində və bazar münasibətləri dövründə finans resursları bir çox dəyişikliklərə məruz qalmışdır. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə bu yönələr olduqca geniş və səmərəli təşkil edilmişdir. Bu ödənişlərə büdcəyə vergi ödəmələri, kreditlərdən istifadəyə görə banklara ödənilən faizlər, sığorta haqları, öncələr götürülmüş borc kapitalının geri ödənilməsi və s. aid edilir. Vergi ödəmələri və sığorta haqlarının hər il ödənilməsi, bu ödəmələrin illik maliyyə resurslarından istifadədə xüsusi paya sahib olduğunu göstərir. Kreditlər əsasında öz finans resurslarını yaradan şirkətlərdə kreditə görə faiz ödənişləri xeyli miqdarda pul məbləğinə ehtiyac duyur.

Əsaslı sərmayə qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi istehsalatın miqyasının artırılması və texniki əsaslandırma, müasir texnologiyalara keçidlə, "nou-hau" –nün istifadəsi və s. ilə bağlıdır. Bu, resursların istifadəsində ən səmərəli metod və formaldandır. Belə ki investisiyalar istehsalat gücünü yüksəldir və istehsalatı texniki əsaslandırmağa xidmət göstərir:

- Qiymətli kağızlarda olan finans resurslarının maliyyələşdirilməsi. Bu qiymətli kağızlar bazarlardan əldə edilir və onlara başqa şirkətlərin səhm və istiqrazları, dövlətin borc öhdəlikləri və s. aiddir;

- Sosial yönümlü pul fondlarının formalaşmasında istifadə edilən finans resursları;

- Xeyriyyə məqsədlərinə himayədarlıq və s. üçün istifadə edilən maliyyə resursları.

Maliyyə resurslarının miqdarı istehsalat prosesi ilə sıx əlaqədardır. Belə ki istehsalat prosesinin səmərəliliyinin artırılması, onun həcmünün yüksəldilməsi, ÜDM-in, milli gəlirin və nəticədə maliyyə ehtiyatlarının həcmünün çoxaldılmasına gətirib çıxarır. Bu da cəmiyyət nümayəndələrinin tələbatlarının maksimum şəkildə ödənilməsinə imkan yaradır. Eyni zamanda, yaranmış maliyyə vəsaitlərinin düzgün şəkildə, səmərəli istifadə edilməsi, istehsalatın davamlılığının təşkil edilməsini, onun həcmünün artırılmasına, daha məhsuldar, yeni avadanlıqların, texnologiyaların tətbiq

olunması nəticəsində istehsalın səmərəliliyinin çoxaldılmasına, nəticədə finans resurslarının həcmninə getdikcə çoxalmasına səbəb olur.

Maliyyə ehtiyatlarının yığılı bir çox səbəblərlə əlaqədardır. Bu səbəblərdən ən mühümü finans resurslarının istifadəsidir. Resurslardan səmərəli istifadə edilməsi onların çoxalmasına gətirib çıxarır.

Maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsi, əlverişli maliyyə vəziyyətinin yaradılması, ödəmə qabiliyyəti, maliyyə sabitliyi və likvidliyinin təmin edilməsi zəruri hal almışdır. Bu baxımdan, ən mühüm məsələ effektiv metodlar taparaq finans resurslarından istifadənin səmərəliliyini artırılmasıdır. Maliyyə resurslarının istifadəsi və effektiv formalaşması, finans sabitliyini təmin edərək iflasın qarşısını alır.

Səmərəlilik deyildiyi zaman aşağıdakılar əks olunur:

- resursların satışa çıxarıldığı zamandan onların alqısı və təsərrüfat dövriyyəsində istifadə müddətində keçdiyi minimum qısa vaxt.
- resursların ilk sahiblərinin müəyyən etdiyi satış qiyməti ilə son istehlakçıların alış qiymət arasında minimum fərqin olması.

Maliyyə resurslarının həcmninə çoxalmasının mühüm amillərindən biri investisiya qoyuluşu hesab edilir. Digər bir amil kimi istehsalat prosesinin getdikcə güclənməsi səbəbiylə fiziki və hüquqi subyektlərin gəlirlərinin çoxaldılmasıdır ki, bu da dövlətin əsas finans vəsaitləri fondunun gəlir sisteminin artmasına səbəb olur. Nəticədə dövlətin öz funksiyalarını daha etibarlı həyata keçirilməsi tələb olunur.

Bazarda əhalinin və təsərrüfatçılıq subyektlərinin bir sıra finans resursları mövcuddur. Potensial istifadəçilərin (müşətilərin) hər bir təsərrüfat subyektinin, hər bir vətəndaşın vəsaitləri ilə işgüzar əlaqələr yaratması mümkün deyildir. Bu əlaqələrin böyük potensial investirlərə təklif edilməsi, finans resurslarına qənaət edilməsi problemini ortaya çıxardı.

Bu məsələ, maliyyə vasitəçiləri (banklar, investisiya və qarşılıqlı fondlar, investisiya şirkətləri, qənaət birlikləri və s.) tərəfindən həll edilir, ilk növbədə əhalinin müstəqil resursları toplanılır və bu resurslar üçün faizlər ödənilir. Maliyyə vasitəçiləri keyfiyyətli kreditin təqdim edilməsi və ya qiymətli kağızların

yerləşdirilməsi ilə resursları cəlb edir. Onların gəlirləri faizlər arasındakı fərqlərdən, borc resurslarının ödənməsindən və təqdim edilmiş resurslardan alınmış faizlərdən ibarətdir.

Maliyyə konkret təsərrüfat subyektlərinin (şirkətlər, təşkilatlar və institutlar), cəmiyyətin mal və xidmətlərə dair ehtiyaclarını ödəməyə xidmət göstərir. Bir sıra maliyyə şirkətləri milli iqtisadiyyatın geniş bərpaasını həyata keçirir. Finans sisteminin məqsədi bərpa prosesinin rolu ilə müəyyən edilir. Konkret sferanın fəaliyyət mənbələri, maliyyə şirkətlərinə xidmət göstərilməsi, şirkətlərin iqtisadi münasibətlərinin bir sıra obyektiv şərtlərlə təzahür etməsi, yenidən bölüşdürülmə xarakteri, dəyərin ifadə forması və pul ölçüsü təsərrüfat subyektlərinin ehtiyaclarını ödəmək üçün maliyyə resurslarının funksiyalarını nəzərdə tutur.

Maliyyə sisteminin bir neçə həlqəyə ayrılması bu həlqələrin hər birinin məqsədlərinin müxtəlif olması, həmçinin mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş pul fondlarının təşkili və istifadə üsullarının fərqliliyi səbəbindən ortaya çıxır. Dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul ehtiyatları fondları maddi istehsalatda formalaşdırılan milli varidatın bölgüsü və yenidən bölgüsü yolu ilə yaranır.

Maliyyə sisteminin kredit və sığorta dairələri pul fondlarının təşkili və istifadəsinin başqa üsul və formalarına müraciət edirlər. Qeyri-mərkəzləşdirilmiş pul ehtiyat fondları isə müxtəlif mülkiyyətçilik üsulunda olan təsərrüfatla məşğul olan insanların pul gəlirləri və daxilölmaları hesabına formalaşır.

Maliyyə həlqələrinin fəaliyyət sektorlarının formalaşma və istifadə üsullarının müxtəlif olmasına baxmayaraq, respublikamız vahid finans sistemində əsaslanır. Buna səbəb isə bütün maliyyə həlqələrinin ehtiyat mənbələrinin eyni olmasıdır.

Maliyyə sistemi həlqələrinin qarşılıqlı münasibətləri və asılılığı maliyyənin mahiyyətini əks etdirir. Mülkiyyət üsullarının müxtəlifliyindən asılı olaraq təsərrüfatçılıq subyektlərinin finansmanı ölkənin vahid finans sisteminin zəruri şərti olmaqla məcmu daxili məhsulun və milli sərvətin yaranması və bölgüsünə xidmət göstərir. Mərkəzləşdirilmiş pul ehtiyatı fondlarının maliyyə vəsaiti ilə təmini təsərrüfatla məşğul olanların maliyyə situasiyasından asılı olur.

Maliyyə resurslarının istifadəsi xüsusi təyinatlı pul fondlarının köməkliyi ilə baş tutur. Bundan başqa, finans resurslarının qeyri-fond istifadə üsulu da mövcuddur.

Maliyyə ehtiyatlarının istifadəsinin fond üsulu aşağıdakı üstünlüklərlə müşaət olunur;

- Resursların iqtisadiyyatın tərəqqisinin əsas mərhələlərində mərkəzləşdirilməsini təşkil edir;
- İctimai mənafeələr ilə şəxsi mənafeələrin qarşılıqlı əlaqəsi istehsalata fəal təsir göstərmə imkanını yaradır.

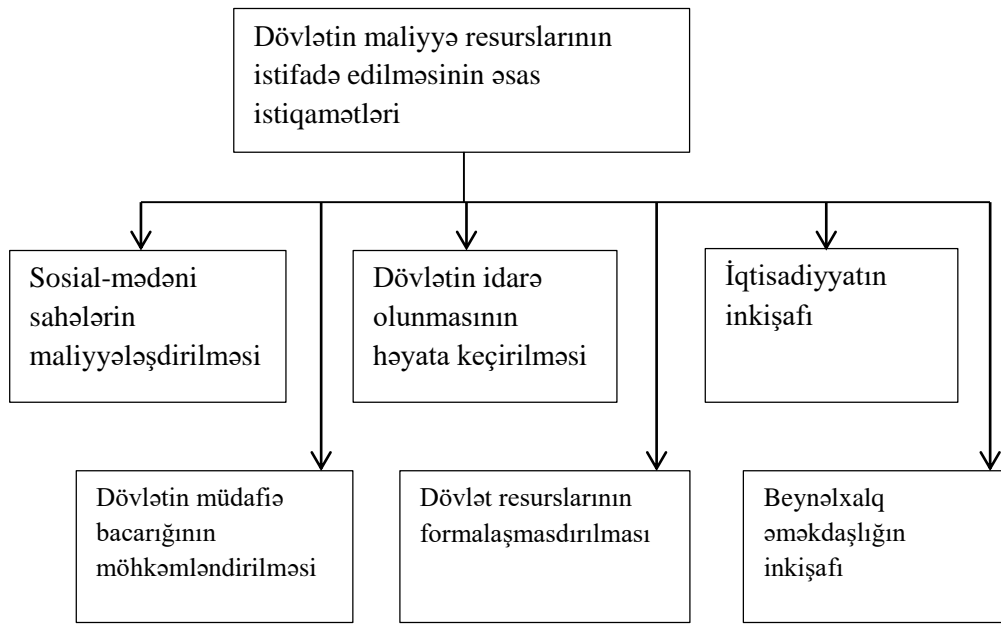
Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə istehsalat və maliyyə sərbəstliyinə malik olan təsərrüfatçılıq subyektlərinin fəaliyyəti kommertiya ödənişi əsasında aparılır. Bu zaman qarşıya qoyulmuş məqsəd qazanc əldə etməkdən ibarət olur. Təsərrüfatla məşğul olanlar sərbəst şəkildə məhsul satqısından qazanılan gəlirin bölgüsünü həyata keçirir. İstehsalat və sosial təyinatlı fondlar yaradılır və istifadə edilir, bu zaman finans bazarının imkanlarından və kredit ehtiyatlarından istifadə edərək məhsul istehsalatının çoxaldılması üçün lazım olan vasitələr aşkarlanır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin tərəqqisi şirkətlərin müstəqilliyini çoxaldır, onları dövlət müdaxiləsindən qurtarır, eyni zamanda işin fəaliyyətinə məsuliyyətin artmasına səbəb olur.

Dövlət və firmaların maliyyə resursları finansın idarə olunmasının, yəni onların əmələ gəlməsinin, istifadəsinin və pul gəlirlərinin hərəkətinin idarə olunmasının spesifik obyektı olaraq fəaliyyət göstərir.

Dövlətin maliyyə resurslarının istifadə edilməsinin əsas istiqamətləri bunlardır;

- Sosial-mədəni sahələrin maliyyələşdirilməsi
- Dövlətin idarə olunmasının həyata keçirilməsi
- İqtisadiyyatın inkişafı
- Dövlətin müdafiə bacarığının möhkəmləndirilməsi
- Dövlət resurslarının formalaşdırılması
- Beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı

Sxem 8. Dövlət maliyyə resurslarının istifadə edilməsinin əsas istiqamətləri.

Dövlətin sosial və iqtisadi sektorlarda fəal rolu finans ehtiyatlarının mühüm payının onun əlində cəmləşməsini zəruriləşdirir. Bu ehtiyatlardan istifadə şəkli ölkənin iqtisadi, siyasi və sosial funksiyalarına əməl edilməsi ehtiyacını həyata keçirən dövlət büdcəsi və büdcədən kənar fondlar hesab edilir. Maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsinin zəruri şərti kimi dövlətin fəal siyasəti çıxış edir.

3.3 Dünya maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsi mexanizmi

Maliyyə - sosial inkişafın ən əhəmiyyətli faktorudur. Məlumdur ki, cəmiyyətin iqtisadi münasibətlərinin önəmli bir qismini maliyyə təşkil edir. Buna baxmayaraq, təcrübədə maliyyənin abstrakt münasibətlərlə deyil, real pul münasibətlərlə əlaqəsi göstərilir. Dəyərin finans vasitəsi ilə bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi pul vəsaitlərinin gəlirlər, mədaxil və yığımlar şəklində hərəkəti ilə müşahidə olunur ki, onların da məcmusu finans resurslarını əmələ gətirir.

Göründüyü kimi maliyyə, pul gəlirlərinin formalaşması, istifadəsi və bölüşdürülməsi münasibətləri ilə bağlıdır. Əmtəə və xidmətlərin satışından qazanılan gəlirin realizasiyası və bölüşdürülməsi əsas gəliri formalaşdırır. İstehsal prosesi adətən fasiləsiz olur, çünki malların realizasiyası mərhələsi vəsaitin bir hissəsinin ayrılması ilə istehsal prosesinin davamlılığını təmin edir. Əsas gəlir geniş əmtəə istehsalı və maliyyə xidməti nəticəsində formalaşır.

Maliyyə münasibətlərinin spesifik xüsusiyyətlərindən biri kimi bölgü kateqoriyası çıxış edir. Bu xarakterik xüsusiyyət özünü milli gəlirin bölüşdürülməsi prosesində biruzə verir. Milli gəlirin bölgüsü və ya yeni yaradılmış dəyərlərin bölüşdürülməsi maliyyə vasitəsi ilə baş tutur və yeni tərkib elementlərinə ayrılır. Nəticədə, yeni yaradılmış dəyərin formalaşmasında iştirak edən ayrı-ayrı şəxslərin, firma və təşkilatların gəlirləri, yığımları əmələ gəlir. Bu da özünü maliyyə resursları kateqoriyasında təzahür etdirir. Finans resursları maliyyə münasibətlərinin özəyi, əsas forması kimi özünü göstərir. Ümumilikdə, maliyyə resursları ÜDM-un, milli gəlirin bölüşdürülməsi, yenidən bölüşdürülməsi prosesində meydana çıxan və ayrı-ayrı təsərrüfatçılıq subyektlərinin, vətəndaşların, dövlətin sərəncamındakı pul gəlirlərinin, onların yığılmasının və ya pul vəsaitləri fondlarının cəmidir.

Bir sıra iqtisadçı alimlər belə düşünürlər ki, maliyyə təkrar istehsalatın ikinci fazası olan ilkin bölüşdürülmə və yenidən bölüşdürülmə mərhələsində formalaşır. Belə ki finansın mahiyyəti ÜDM-un dəyərinin paylanması və yenidən paylanması ilə əlaqədardır. Bir başqa qrup maliyyəçilər isə finansa təkrar istehsalat kateqoriyası

kimi yanaşır. Bu alimlər maliyyənin əsasını mübadilə fazasında ortaya çıxan pul əlaqələri kimi göstərirlər.

Bəzi iqtisadçılar isə hesab edirlər ki, maliyyə, əsasən, üç funksiya yerinə yetirir: pul fondlarını (gəlirlərini) formalaşdırır, onlardan istifadəni gerçəkləşdirir və nəzarətdə saxlayır (D. A. Bağırov, M. X. Həsənli “Maliyyə”). Pul fondlarının formalaşması və istifadəsi müstəqil funksiya kimi deyil, bölüşdürülmə funksiyasını həyata keçirən mexanizm olaraq göstərilir.

Maliyyənin bölgü funksiyası araşdıran iqtisadçılar finansın təkrar istehsalat kateqoriyası olmasına qarşı çıxmırdılar. Bu funksiyada bölgü obyektini olaraq ictimai məhsul və milli gəlir, bölgü subyektini kimi isə dövlət, şirkət, qurumlar, əhali və s. göstərilir. Bölgü prosesi ilkin bölüşdürülmə və yenidən bölüşdürülmə mərhələləri aiddir. İlkin bölüşdürülmə şirkət səviyyəsində əmtəənin istehsalı və satışını nəzərdə tutur. Satışdan əldə edilən gəlirlər müxtəlif istiqamətlərə bölüşdürülür.

Maliyyənin bölgü funksiyası nəzarət funksiyası üçün şərtidir, elə ona görə də maliyyə nəzarəti ümumdövlət nəzarətindən, təsərrüfatdaxili nəzarətdən, ictimai maliyyə nəzarətindən və müstəqil auditor nəzarətindən ibarət olur. (Quliyev N. R. “Beynəlxalq maliyyə münasibətləri”)

Bölüşdürülmə prosesi ancaq maliyyəyə deyil, qiymətə də təsir göstərir. Pul gəlirlərinin həyata keçirilməsi prosesində hər hansı bir sərvət (mallar, xidmətlər və s) xüsusi qiymətlərlə aparılır, bölüşdürülmə prosesinə müstəqil, dinamik təsir göstərir. Daha güclü qiymət dəyişiklikləri (artım və ya azalma) pul gəlirlərini daha güclü silkələyir. Bu dəyişikliklər xüsusilə kəskin inflyasiya şəraitində baş verir.

İlkin bölüşdürülmə zamanı əsas gəlir ümumi daxilolmalar əsasında formalaşır. Pul gəlirlərinin bölüşdürülməsinin ikinci hissəsi bir neçə mərhələdə və müxtəlif xarakterlərdə baş verə bilər. Göründüyü kimi sxematik qeydlər abstrakt istehsal prosesində hər hansı bir istehsal, pul gəlirlərinin əsas bölüşdürülməsi ilə başa çatır ki, bu da iqtisadi inkişaf olmadan mümkün deyildir. Pul gəlirlərinin bölüşdürülməsi maliyyəyə xidmət edir. İstehsalın genişləndirilməsi baxımından maliyyə resursları aşağıdakı formalara ayrılır: cari material xərclərinin ödənilməsi, amortizasiya

ayırmaları, icarə ödənişi, kredit üzrə faizlər, istehsal ilə məşğul olan işçilərin əmək haqqı.

Pul gəlirlərinin ilkin bölüşdürülməsindən sonra yenidən bölüşdürülmə prosesi başlayır və orta gəlir formalaşır. Bu, ilk növbədə vergi, sığorta fondlarına ödənişlər, sosial, mədəni və digər təşkilatların ödənişlərinə aiddir. Gəlirlərin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi prosesinin son mərhələsi – onların həyata keçirilməsidir. Bu son real gəlir adlanır. Son gəlirin bir hissəsi həyata keçirilə bilmir, toplanması və qənaət edilməsi hədəflənir. Buna baxmayaraq, aşağıdakı maliyyə bərabərlikləri vardır ki, bu şərtlər heç bir halda pozulmur:

$$\sum A = \sum B + \sum C$$

-A- ilkin gəlir;

-B- son gəlir;

-C- qənaət və yığılması.

Yenidən bölüşdürülmə prosesində aid olan vəsaitlərə riskləri zərərsizləşdirmək üçün sığorta ödəmələri assosiasiyalardan, konsernlərdən, firmalardan cəlb edilmiş maliyyə resursları bundan əlavə, digər emitentlərin qiymətli kağızlardan əldə etdikləri faiz və dividendləri, büdcə subsidiyaları daxil edilir.

Maliyyə iqtisadi anlayış olaraq bölgü və yenidən bölgü funksiyalarını əhatə edir və nəticədə müxtəlif pul fondları formalaşır. Finans Ümumi Daxili Məhsul və milli gəlirin bir qisminin bölgüsü və yenidən bölgüsü alətidir, pul fondlarının təşkili və istifadəsi prosesinə nəzarəti həyata keçirir. Lakin pul miqdar ölçüsü, tədavül obyekt, tədiyyə vəsaiti, yığım və dünya pulu funksiyalarını əhatə edir.

Milli gəlirin yenidən bölüşdürülmə istiqamətləri aşağıdakılardır:

- Sahələrarası yenidən bölüşdürülmə. Qeyri-istehsalat sektorlarında gəlir formalaşmır və dövlət büdcəsi, şirkətlərin maliyyəsi və kredit vasitəsi ilə istehsalat bölmələrinin pul gəlirləri yığılır və yenidən bölüşdürülərək onun qorunması üçün istifadəyə verilir.

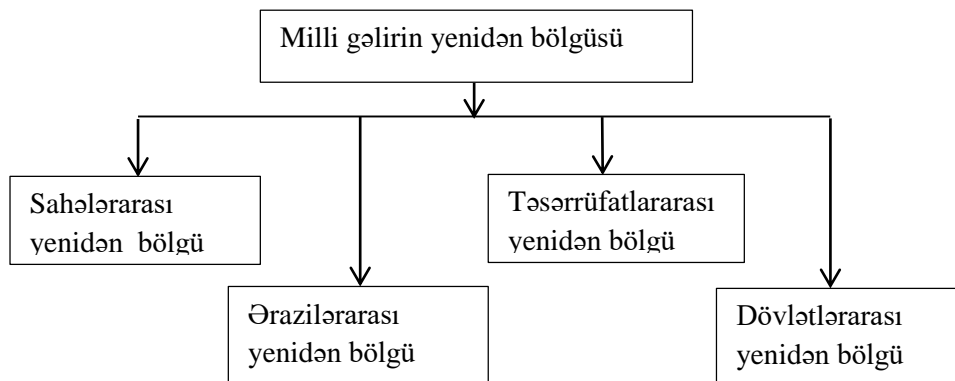
- Ərazilərarası yenidən bölgü. Bu bölgü üsulu regionda finans olaraq müxtəlif ərazilərin sosial-iqtisadi tərəqqi tempinin eyniləşdirilməsi, onların daxili faydalı

resursları və başqa ehtiyatlarının mənimsənilməsi məqsədilə istifadə edilir. Ərazilərarası yenidən bölüşdürülmə öncələr dövlət büdcəsi, biznes maliyyəsi, təsərrüfat sahələrinin finansı, sığorta, kredit və başqa alətlərin köməkliyi ilə baş tutur. Hazırda isə bu münasibətlər müəyyən qədər məhdudlaşdırılır və bu bölgü üsulu əsasən dövlət büdcəsi, sabitləşdirmə fondları, sığorta və kredit ilə təcəssüm olunur.

- Sahələr və təsərrüfatlararası yenidən bölüşdürülmə. Hər hansı bir sektorun və yaxud təsərrüfatın tərəqqisi üçün büdcə və ya başqa finans həlqələri vasitəsi ilə maliyyə resurslarının yenidən bölgüsü baş verir. Məsələn, uzun müddət kənd təsərrüfatının tərəqqisi üçün böyük həcmdə vəsaitlər yenidən bölüşdürülür. Eyni nazirlik nəznində şirkətlər arasında yenidən bölüşdürülmə bir müddət öncə böyük miqyasda tətbiq olunurdu. Öncələr nazirlikdə mərkəzləşmiş fondlar yaranırdı və şirkətlərarası yenidən bölüşdürülmə prosesində nazirliklər böyük paya sahibdir. Hazırda bu bölüşdürülmə forması məhdudiyət təşkil edir. Belə ki nazirliklərdə bu fondların formalaşdırılması qadağan edilmişdir.

- Dövlətlərarası yenidən bölüşdürülmə. Bu bölgü bir dövlətdən başqa dövlətə xidmət göstərilməsi və yaxud digər məqsədlər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu zaman beynəlxalq finans önəmli paya sahibdir.

Sxem 9. Milli gəlirin yenidən bölgü istiqamətləri.

Maliyyə resurslarının meydana gəlməsi xüsusi və cəlb edilmiş resurslara bölünərək, yenidən bölüşdürülmə formasında büdcə təxsisatı şəklində əks olunur. Bu bölüşdürülmə prosesi kapital qoyuluşu ilə əlaqədar daha da mürəkkəbləşir. Kapital bazarında pul vəsaitlərinin cəlb edilməsi borc və pay maliyyələşdirilməsi olaraq iki

formada təzahür edir. Pay maliyyələşdirilməsi fond birjasında səhmlərin buraxılışı və yerləşdirilməsinə səbəb olur.

Cəmiyyətdə formalaşan məcmu daxili məhsulun və milli sərvətin bölüşdürülməsi mühüm məsələlərdən biridir. Məcmu daxili məhsulun dəyərinin paylanmasında mühüm iqtisadi alət olaraq finans göstərilir. Maliyyə vasitəsi ilə məcmu daxili məhsul müxtəlif təsərrüfatçılıq subyektləri arasında məqsədli olaraq paylanır və hər kəsin zəruri finans ehtiyatları ilə təmini həyata keçirilir. Nəticədə, maliyyə iqtisadi anlayış olaraq məcmu daxili məhsulun ilkin bölüşdürülməsinin iştirakçısı olur və beləliklə də bir çox pul fondları formalaşır.

Maliyyənin iştirakı ilə məcmu daxili məhsulun bölgüsü prosesində ondan istehsalatda istehlak edilmiş istehsalat vasitələrinin yəni material məsrəflərinin dəyəri çıxılır və yerdə qalmış digər hissə milli sərvət adlanır ki, o da pul şəklində maliyyə vasitəsi ilə paylanır.

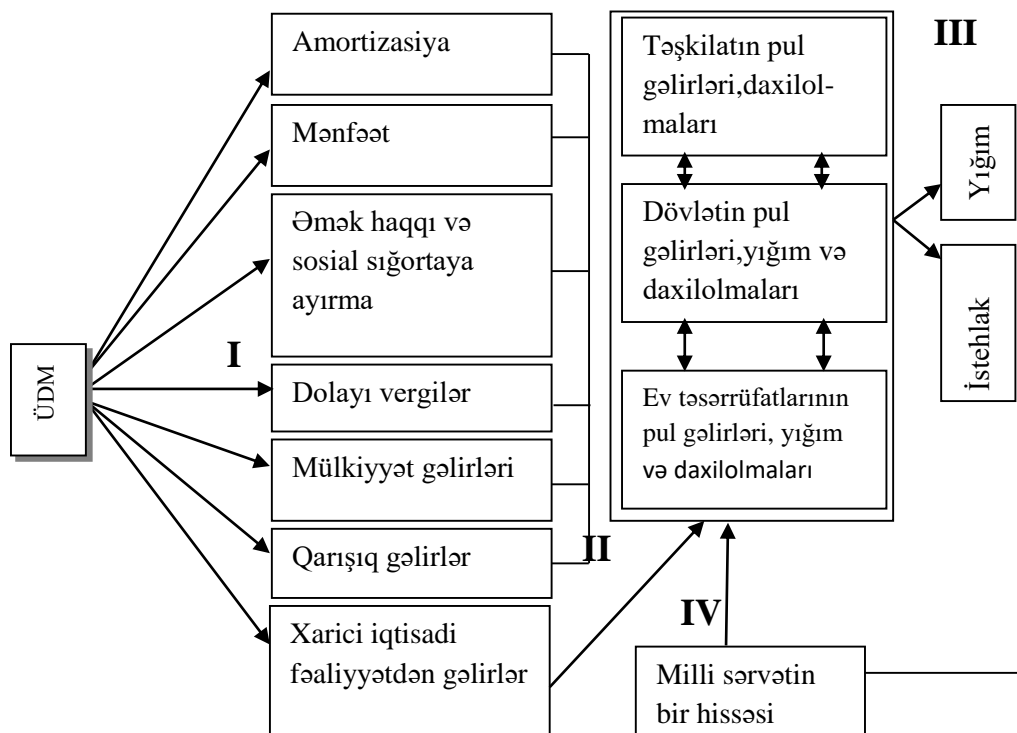
Maliyyənin vasitəsilə həyata keçirilən milli gəlirin və ÜDM-in bölgüsü və yenidən bölgüsünün son məqsədi məhsuldar qüvvələrin inkişafından, dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsindən, geniş əhali kütləsinin yüksək həyat səviyyəsinə nail olmasından ibarətdir. (Novruzov N. "Maliyyə")

Ümumi daxili məhsul və dəyər formasında olan milli sərvətin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi prosesi çox mürəkkəbdir. Bu baxımdan da onların bölüşdürülməsi bütün mərhələlərdə yalnız finans kateqoriyası ilə mümkünsüz olur. Məcmu daxili məhsul və milli sərvətin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsinin mürəkkəbliyi həm finans, həm də iqtisadi kateqoriyaların iştirakı ilə baş tutur. Bu iqtisadi kateqoriyalara qiymət, faiz dərəcələri, dividend, vergi, əmək haqqı və s. aid edilə bilər. Maliyyənin məcmu daxili məhsul və milli sərvətin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsində iştirakı bu iqtisadi kateqoriyalarla qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində baş tutur.

Maliyyə məcmu daxili məhsul və milli sərvətin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi prosesinin iştirakçısıdır. Realizə edilmiş dəyərin ilkin bölüşdürülməsi həyata keçirilir və təsərrüfatçılıq subyektlərinin ilk gəlirləri; qazanc, sosial sığortaya

ayırmalar, əmək haqqı və s kimi məhsulun qiymətini müəyyən edən elementlər araşdırılır.

Sxem 10. Maliyyənin bölüşdürülmə mexanizmi

Mənbə: Bəyali Ataşovun "Maliyyə bazarları" kitabından istifadə edərək qurulmuşdur.

Qiymət vasitəsilə istehsalatla istehlak arasındakı optimal proporsiyalar formalaşır. Qiymət bir iqtisadi anlayış olaraq bölgü funksiyasını həyata keçirir. O gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi prosesinin iştirakçılarında biridir. Qiymət mübadilənin köməkliyi ilə məcmu daxili məhsulun paylanması təmin edir. Buna baxmayaraq mülkiyyətçilik subyektləri arasında qiymətin iştirakı ilə gəlirlərin paylanması qeyri-mümkündür.

Qiymət ümumi daxili məhsulun bölüşdürülməsi prosesində iki cür iştirak edir: bir baxımdan o dəyərin paylanması alətidir, digər aspektdən isə dəyərin gələcək bölüşdürülməsindəki nisbətləri təyin edir.

Məcmu daxili məhsulun ilkin paylanmasında qiymət və maliyyə qarşılıqlı əlaqədə olur. Burada realizə edilmiş mallar qiymətlə ifadə edilir, finans isə qiymətin təsiri ilə formalaşan bölüşdürülmə münasibətlərinin aləti olaraq göstərilir.

Qiymətlə yanaşı, əmək haqqı da bölgü münasibətlərində finans ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Maliyyənin iştirakı ilə məcmu daxili məhsulun ilkin paylanması həyata keçirilir və əmək haqqı fondunun formalaşmasına gətirib çıxarır. Bundan başqa əmək haqqı fondunun müəyyən bir qismi möhkəm passivlər şəklində finans ehtiyatlarının tərkibinə aid olur və dövriyyə vəsaitlərinin təşkili mənbəyi olaraq istifadə edilir.

İqtisadi anlayışlardan biri olan kredit məcmu daxili məhsulun dəyər paylanmasında iştirak edir. Kredit finans kateqoriyasına yaxın olaraq görünsə də, fərqli xüsusiyyətləri də mövcuddur. Məsələn, ssuda fondunun təşkil edilməsi və istifadəsi geri qaytarılma prinsipi üzrə aparılır. Buna baxmayaraq, maliyyə ehtiyatları təsərrüfatla məşğul olan insanların məcmu və xalis gəlirinin finans vasitəsilə paylanması nəticəsində meydana çıxır. Kreditlərdən geri qaytarılma və haqq ödənmə şərti ilə istifadə olunur. Maliyyələşmə məqsədiylə verildiyi zaman kreditlər əvəzsiz ola bilər.

Maliyyənin digər bölüşdürülmə kateqoriyalarından fərqi maliyyə münasibətlərinin finans ehtiyatları şəklində olan pul ayırmaları və yığımları fondunun təşkili ilə əlaqədar olmasıdır. Bu cəhət bütün ictimai-iqtisadi formasiyalar üçün ortaqdır. Lakin bu formasiyaların sosial strukturunun dəyişilməsi ilə əlaqədar maliyyə ehtiyatlarının təşkili və istifadəsinin üsul və formaları təkmilləşir.

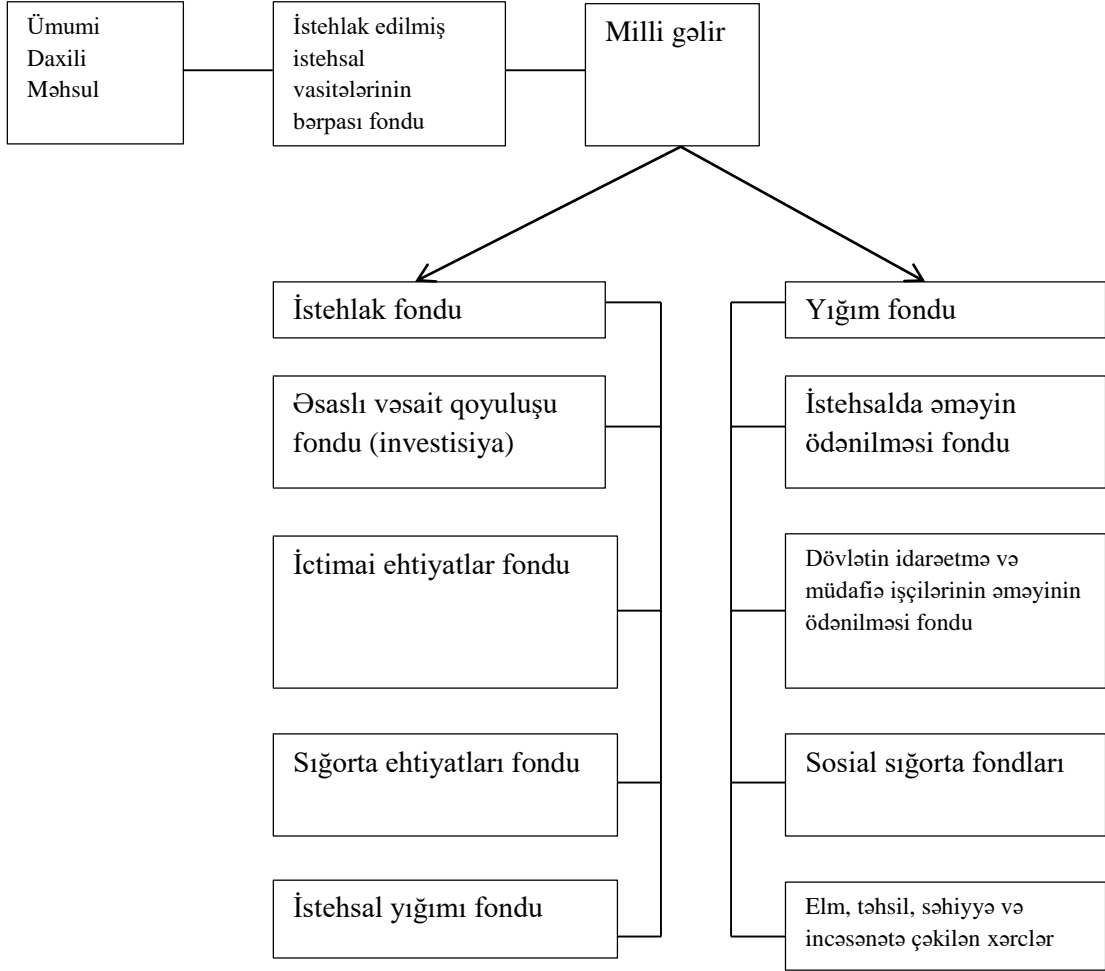
Beləliklə, finans-məcmu ÜDM-un və milli gəlirin bir qisminin təsərrüfatçılıq subyektlərinə və ölkədə pul daxilolmaları fondlarının yaranması, geniş təkrar istehsalatın və cəmiyyətin mütəmadi artan ehtiyacının qarşılınması məqsədilə ilkin bölüşdürülmə və yenidən bölüşdürülmə prosesində ortaya çıxan pul əlaqələr sistemidir.

Maliyyə tənzimlənməsi səbəbiylə finans resurslarının bölgələr, regionlar arasında yenidən bölüşdürülməsi prosesinin həyata keçirilməsi ilə iqtisadiyyatda baş verə biləcək dəyişikliklərin öncədən qarşısının alınması baş tutur. Buna baxmayaraq, dövlətin qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün bu tənzimləməni yol verilən həddə həyata keçirməsi lazımdır.

Dövlət büdcəsi ümumdövlət maliyyəsinin əsas faktoru hesab edilir. Ölkədə formalaşan ictimai məhsul və milli varidatın geniş payının dövlət büdcəsi hesabına

bölgüsü və yenidən bölgüsü həyata keçirilir. Bu nisbət bütün ölkələrdə fərqli olur ki, bu da təsərrüfatın inkişaf tempindən dövlətin yerinə yetirdiyi vəzifələrin miqyasından asılı olur.

Sxem 11. Azərbaycan Respublikasında ÜDM və milli gəlirin bölgüsü

Mənbə: Novruzov N. "Maliyyə" kitabı əsasında qurulmuşdur

Dünya iqtisadiyyatında müxtəlif ölkələrin təkrar istehsalat prosesində yaranmış pul kapitalı fasiləsiz olaraq hərəkətdədir. Dünya finans axınları malların, xidmətlərin və kapitalın hərəkətini nəzərdə tutur. Bazar münasibətlərinin xüsusi forması kimi valyuta bazarı, kredit bazarı, maliyyə bazarı və qızıl bazarı çıxış edir. Bu münasibətlər istehsalatın daimiliyi və səmərəliliyi üçün dünya maliyyə resurslarının cəmlənməsi və yenidən bölüşdürülməsini təşkil edir. Dünya finans resurslarının hərəkəti banklar, ixtisaslaşmış maliyyə-kredit təşkilatları və fond birjalari vasitəsilə aparılır.

Dünya maliyyə resursları ölkələr arasında qeyri-bərabər bölüşdürülür. Bu resurslar əsasən İnkişaf Etmiş Ölkələrdə cəmlənmişdir, lakin bütün ölkələrin bu resurslara ehtiyacı vardır. Dünya finans bazarı maliyyə-kredit təşkilatlarının maddi resurslarını satıcılar və alıcılar, kreditorlar və borcalanlar arasında bölüşdürür. Dünyanın maliyyə resursları beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin müxtəlif iştirakçıları arasında yenidən bölüşdürülərək hərəkət edir. Maliyyə resursları fasiləsiz olaraq hərəkət halında olur yalnız kommersiya banklarının hesablarında və şirkətlərin kassasında vəsaitlərin qalığı formasında pul şəklində özünü biruzə verir. Təcrübədə, maliyyə resurslarının hərəkəti milli sərhədlər boyunca maliyyə axınlarının hərəkətini nəzərdə tutur.

Maliyyə ehtiyatlarının qeyri-bərabər bölüşdürülməsi maliyyə bazarlarının formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Maliyyə bazarlarının məqsədi olaraq pul gəlirlərinin əlverişli şəkildə toplanmasını və onların maddi ehtiyatlara ehtiyacı olanlara satışını həyata keçirmək göstərilir.

Maliyyə bazarı vasitəsilə maliyyə resurslarının bölüşdürülməsində müəyyən vaxt məhdudiyyətləri problemi ortaya çıxmışdır. Burada ödəniş şərtləri əsasən tələbat və təklif əsasında həyata keçirilir, öz növbəsində rəqabət maliyyə bazarının, həmçinin müxtəlif təsərrüfat subyektlərinin maliyyə resurslarının mobilizasiyası və bölüşdürülməsinə təsir göstərir. Maliyyə bazarı maddi resurslarının bölüşdürülməsi prosesini finans sisteminin hər hansı bir komponenti uyğun gəlməyə yerinə yetirə bilmir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dissertasiya işində maliyyə resurslarının kompleks təhlili, səmərəli istifadəsi və yenidən bölüşdürülmə mexanizminin qiymətləndirilməsi əsasında aşağıdakı nəticə və təkliflər əldə edilmişdir:

1. Maliyyənin qarşısında duran problemləri həll etmək üçün finans resurslarının və onu təşkil edən əsas prinsiplərin məzmununa, məqsəd və istifadə aspektlərinə sistemli yanaşmanı təmin etmək mühüm rol oynayır. Müasir finans sisteminə sistemli yanaşmanın təmin edilməsi iqtisadi inkişaf qanunauyğunluqlarının əsas şərti hesab edilir.
2. Maliyyə resursları hər zaman geniş təkrar istehsalat məqsədlərinə, sosial tələbatlara, işçilərə maddi stimulun verilməsinə və digər tələbatların ödənilməsinə xidmət edir. Maliyyə ehtiyatları dedikdə, təsərrüfat subyektlərinin, dövlət orqanlarının mülkiyyətində və ya sərəncamında olan, onlar tərəfindən təkrar istehsalat məqsədlərinə, sosial tələbatlara, işçilərə maddi stimulun verilməsinə və digər tələbatların təmin edilməsinə yönləndirilən pul gəlirləri, yığımlar və daxilolmalar anlaşılır.
3. Maliyyə ehtiyatları faktiki olaraq istehsal prosesində yaranır və bölgü prosesi vasitəsi ilə öz əksini tapır. Buna səbəb kimi işçinin dəzgah arxasında finans resursları deyil, əmtəə istehsal etdiyi fikrini irəli sürmək olar. Həmin əmtəə satışa çıxarıldıqdan sonra dəyəri bölgü prosesində tərkib hissələrə bölünür və maliyyə resurslarının meydana gəlməsinə səbəb olur. Məsələn, mənfəət istehsalat prosesində əmələ gələ bilər, lakin o bölüşdürmə prosesində öz həqiqi ifadəsini tapır.

Maliyyə ehtiyatları geniş təkrar istehsalatı və dövlət ehtiyaclarını təmin etmək üçün istiqamətlənən ÜDM-in əsasən pul şəklində xalis gəlirin dəyərinin bir qisminin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi prosesində təşkil olunmuş və dövlətin təsərrüfatla məşğul olan şəxslərin və əhalinin sərəncamındakı pul vəsaitləri fondunu əks etdirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, uzun müddət finansın bölüşdürülmə funksiyasının yerinə yetirilməsində bir sıra mənfi cəhətlərə rastlanmış, ilkin bölüşdürülmə və yenidən bölüşdürülmə prosesi ümumi qanunauyğunluqlarla deyil, müxtəlif subyektlərin, nazirliklərin, regionların mənafeyinə uyğun şəkildə həyata keçirilmişdir. Yaxşı işçilərlə pis işçilər, şirkətlər, regionlar arasında heç bir fərq yoxdur. Bərabərlik prinsipi toplumu sosial bəla olaraq çürütməyə başlamışdır.

4. Maliyyə resurslarının düzgün və səmərəli istifadəsi nəticəsində milli təsərrüfatda bazarın tələbatlarını qarşılayan strukturun yaradılmasına, onun inkişaf etdirilməsinə və nəticədə möhkəm bazalı büdcə, finans, kredit, bank sisteminin formalaşdırılmasına nail oluna bilər.
5. Maliyyə münasibətlərinin maddi daşıyıcısı kimi maliyyə resursları bərpa prosesinin bütün mərhələlərində ictimai tələblərin istehsalə nisbətində əhəmiyyətli təsir göstərir. Onların səmərəli formalaşması və istifadəsi nəticəsində ölkənin iqtisadi artım tempində yüksəlişə səbəb olur. Maliyyə pul gəlirlərinin hərəkətinə səbəb olduğundan, onların qanunauyğunluqları finansa təsir edir.
6. Müasir dövrdə ölkə təsərrüfatının daha geniş əhatəli təşəkkülü üçün finans resursları ilə zənginliyi olduqca vacibdir. Təsərrüfatçılıq sektorlarının proporsional tərəqqisi isə finans mənbələrinin çox olması ilə əlaqələndirilir ki, bu da özünü ölkənin finans imkanlarında biruzə verir. Bundan başqa qeyd etmək lazımdır ki, milli iqtisadiyyatın hərtərəfli tərəqqisi üçün zəngin maliyyə resurslarına malik olmaqla yanaşı, buradakı çatışmazlıqları aradan qaldıran digər finans mexanizmlərinə də ehtiyac duyulur.
7. Maliyyə bazarlarının formalaşmasının mühüm amillərindən biri kimi iqtisadiyyatda maliyyə ehtiyatlarının qeyri-bərabər bölüşdürülməsi çıxış edir. Belə ki, bu bölüşdürülmə prosesi zamanı firmaların bəzilərinə maliyyə ehtiyatlarının artıqlığı, digərlərində isə finans resurslarının yetərsizliyi müşahidə olunur. Bu da maliyyə ehtiyatlarının bir firmadan digərinə doğru ötürülməsinin əsas forması kimi maliyyə bazarının çıxış etməsinə gətirib

çıxarır. Deməli, bu bazarlar pul vəsaitlərinin səmərəli toplanması və onların sahiblərindən ehtiyacı olanlara ötürülməsində vasitəçi kimi fəaliyyət göstərir.

8. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə normal fəaliyyətin təşkili üçün maliyyə resurslarının zəruri amillərdən biri olduğu nəticəsinə gələ bilərik. Belə ki bu resursların ölkə təsərrüfatına daimi olaraq cəlb edilməsi mühüm aspektlərdən sayılır. Burada daxili və əcnəbi ehtiyatların iqtisadi tərəqqiyə istiqamətlənməsini təmin edən finans bazarları zərurət halını almışdır. Müasir dövrdə bu bazarlar makroiqtisadi və mikroiqtisadi səviyyədə finans ehtiyatlarının təminində aparıcı paya sahibdir. Buradan da belə anlaşılır ki, ölkə təsərrüfatı finans bazarının mövcudluğu ilə birbaşa əlaqədardır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası. Bakı, 1995.
2. Azərbaycan Respublikasının statistik göstəriciləri, Bakı 2016-cı il.
3. Beynəlxalq Maliyyə-Kredit İnstitutları və İnkişaf Agentlikləri Haqqında Məlumat Toplusu Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının Beynəlxalq Əlaqələr Departamenti tərəfindən hazırlanmışdır.
4. Ataşov Bəyalı Xanəli oğlu “Maliyyə bazarları”: Ali məktəblər üçün dərslik - Bakı: Kooperasiya, 2016.
5. Quliyev N. R. “Beynəlxalq maliyyə münasibətləri”, 2011.
6. Məmmədov Zahid “Dünya ölkələrinin pul-kredit sistemi və beynəlxalq valyuta-kredit və maliyyə qurumları”,1999.
7. D. A. Bağırov, M. X. Həsəni “ Maliyyə” dərslik Bakı 2011
8. Nurpaşa Novruzov, Xanoğlu Hüseyinov. “Maliyyə” ali məktəblər üçün dərslik, 2007.
9. Vəliyev Dünyamalı Əmir oğlu. “Beynəlxalq maliyyə”, 2000.
10. V. A. Xankişiyev, M. M. Mirzəyev. «Dövlət maliyyəsi» Bakı 1998.
11. S. M. Məmmədov «Maliyyə» Bakı 1997.
12. Fərrux Zahid. “Maliyyə, pul tədavülü, kredit” , 2007
13. Maliyyə bazarları terminlərinin izahlı lüğəti. Bakı «nurlar» nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzi, 2010.
14. Mamedov Z.F. , Zeynalov V. “Maliyyə və kredit”. Bakı, 2007.
15. Zeynalov V. “Beynəlxalq maliyyə”. Bakı, 2010.
16. H. Seyidoğlu.“Uluslararası finans”. İstanbul, 1997.
17. S. S. Nərkeviç, P. V. Trunin “Ehtiyat valyutaları: təşəkkül amilləri və dünya iqtisadiyyatındakı rolu”, 2012
18. Дж. Мэнвил Херрис “Международные финансы”. М., 1996.
19. Котелкин С.А. “Международно-финансовая система”.М.: Экономист, 2004
20. Рубцов Б.Б. Современные фондовые рынки. М., 2007.
21. Рудий К.В. Международные валютные, кредитные и

финансовые отношения. М., « Новое знание», 2007.

22. Семенов К. А. Международные валютные и финансовые отношения. М., ТЕИС, 1999.

23. Федакина Л. Н. Международные финансы. СПб.: Питер, 2005.

24. А. С. Булатов “Мировая экономика”

25. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin rəsmi internet səhifəsi – www.taxes.gov.az

26. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin rəsmi internet səhifəsi - www.maliyye.gov.az

27. www.stat.gov.az

28. www.gold.org

29. www.imf.org

30. www.worldbank.org

31. <http://world.bymap.org>

32. www.bis.org

33. www.finance-montreal.com

РЕЗЮМЕ

Чтоб решить проблемы стоящие перед финансом, главную роль играет обеспечение систематического использования содержание цели организовавшие его основные принципы финансовых ресурсов. Главным условием современной финансовой системы считается системный подход обеспеченной закономерностью.

Правильным и плодотворным результатом финансами ресурсами, рыночными потребностями устоновленной структурой и его развития национальном хозяйстве можно достичь устойчивый базовый бюджет, финансовый кредит и формирование банковской системы.

Насители фискальных отношений на всех этапах процесса восстановления, как финансовые ресурсы, имеет значительное влияние на социальных требования производства. И их эффективное использование экономического формирования темпы роста страны и причины поднятия. Движение финансовых денежных средств стали причиной влияния на их финансовую законность.

SUMMARY

In order to sort out the problems that are reflected on finance, it plays a great role to provide the attitudes for the aspects of use and the statement of financial resources and the main principles. This is considered the primary term for economic development of objective laws.

The financial resources serve the aims of reproduction, social needs, giving pecuniary motivations to employees and managing other requirements. Financial resources express financial means for the aims of reproduction, social needs, giving support to employees and managing other necessary requirements which are possessed by the entities and the state agencies.

Actually, financial resources are made in the process of production and with the help of distribution process. As a reason of it, we can show not the resources of employees but the production of commodities. The quantity is shared in the process of distribution and it causes the financial resources to occur as well. For instance, profits can be made during the process of production, but it finds real itself in the process of distribution.

In a contemporary world in order to increase an economic development of a country the abundance of financial resources are really important. The proportional progress of economic sectors is because of the huge number of financial sources. On the other hand it proves itself in the financial conditions of a country. Besides, having the enriched financial resources, the financial mechanisms are needed as well in order to fix any other shortcomings.

REFERAT

İqtisadi mənbələrdə resurs dedikdə, pul vəsaitləri, qiymətli metallar, ehtiyatlar, daxilolmalar, qiymətli kağızlar və s. nəzərdə tutulur. Daha geniş mənada resurs deyildikdə, tələbatların qarşılınması və fondların formalaşması məqsədi ilə istifadə edilən vəsaitlər başa düşülür. Buraya valyuta, kredit, bank, finans, büdcə və depozit resursları aiddir.

Maliyyə ehtiyatları dedikdə isə təsərrüfat subyektlərinin, dövlət orqanlarının mülkiyyətində və ya sərəncamında olan, onlar tərəfindən təkrar istehsalat məqsədlərinə, sosial ehtiyaclara, işçilərə maddi stimulun verilməsinə və digər tələbatların təmin edilməsinə yönləndirilən pul gəlirləri, yığımlar və daxilolmalar anlaşılır. Maliyyə resursları hər zaman geniş təkrar istehsalat məqsədlərinə, sosial ehtiyaclara, işçilərə maddi stimulun verilməsinə və digər tələbatların ödənilməsinə xidmət edir.

Məlumdur ki, maliyyə resurslarının formalaşması sferasında mövcud olan problemlərin böyük bir hissəsi obyektiv xarakter daşıyır və bu sfera üzrə elmi biliklərin azlıq təşkil etməsi, qabaqcıl dünya təcrübəsinin ölkəmizə tətbiq edilməsi mexanizmlərinin sonadək yaradılmaması, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin fəaliyyət praktikasının yetersizliyi ilə izah edilir. Lakin yeni iqtisadi sistemin inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi çərçivəsində finans potensialının formalaşmasında yaranan çətinliklər üzrə nəzəri araşdırmaların getdikcə çoxaldılması, elmi faktorlarla əsaslandırılmış təcrübi tövsiyələrin irəli sürülməsi keçid mərhələsinin makroiqtisadi vəzifəsini olduqca aktuallaşdırır.

Tədqiqat işinin adından da bəlli olduğu kimi, maliyyə resurslarının formalaşdırılması, onların strukturu, istifadə imkanları və yenidən bölüşdürülmə mexanizmi ilə bağlı bir sıra sahələrin təhlili həyata keçirilmişdir. Məlum olduğu kimi, tədqiqat predmeti kimi maliyyə resursları, tədqiqat obyektinə olaraq isə onunla əlaqəli birinci dərəcəli sahələr çıxış edir.

Maliyyə resurslarının düzgün idarə olunmasına, onların istifadəsi zamanı tarazlığa, zərurilik və əsaslılığa diqqət yetirilməsə digər sahələrin də inkişafına problem yarada bilər.

Tədqiqatın əsas məqsədi finans ehtiyatlarının nəzəri-metodik aspektləri və konseptual əsasının tədqiqində maliyyə potensialının müəyyən edilməsi, istifadəsi və qiymətləndirilməsi üçün sistemli metodikanın hazırlanması, bölüşdürülmə və yenidən bölüşdürülmə mexanizminin araşdırılmasıdır. Dissertasiya işinin məqsədinə uyğun olaraq tədqiqatın konkret vəzifələrinin yerinə yetirilməsində aşağıdakı məsələlərin həlli zəruridir:

- Dünya maliyyə resurslarının nəzəri və metodoloji əsasları;
- Finans resurslarının formalaşma mənbələri və onun konseptual əsasının tədqiqi;
- Dünya maliyyə resurslarının tərkibi, quruluşu və onun təşkilinin əsas prinsipləri;
- Maliyyə yardımı, onun əsas forma və istiqamətləri;
- Maliyyə bazarlarının məzmunu, funksiyaları və strukturu;
- Dünyanın qızıl valyuta ehtiyatları, onun bölgüsü və istifadəsi;
- Beynəlxalq finans mərkəzlərinin maliyyə ehtiyatlarının istifadə mexanizmləri;
- Dünya maliyyə resurslarının bölüşdürülmə və yenidən bölüşdürülmə mexanizmi.

Bütün bunlar nəzərə alınaraq qeyd edilməlidir ki, tədqiqat işinin əsas məqsədi finans resurslarının, onların formalaşması, istifadə imkanları, Ümumi Daxili Məhsul və Milli Gəlirin yenidən bölgü prosesində meydana çıxan

məsələlər, onların tənzimlənməsi barədə araşdırmalar aparmaq, təhlil və tədqiqatlar həyata keçirməkdir.

Tədqiqatın informasiya bazası AR Statistika komitəsinin illik hesabatları, AR Maliyyə Nazirliyi və AR Vergilər Nazirliyinin məlumatları, qanunvericilik materialları, yerli və əcnəbi ədəbiyyat və dərslik, internet şəbəkəsində mövzuya uyğun olan mövcud informasiyalardan ibarətdir.

Qeyd edilməlidir ki, bu sahədə elmi araşdırmalar, məqalələr, təhlil və tədqiqatların miqyası olduqca azdır. Tədqiqat işini yazan zaman, dərslik və ədəbiyyatlardan istifadə edilmiş, eləcə də, hesabatlarda dərc edilən rəqəmlərə əsaslanaraq qrafik, diaqram və cədvəllər qurulmuşdur.

Ümumiləşdirilmiş şəkildə qeyd edilməlidir ki, dissertasiya işində elmi yenilik kimi finansın qarşısında duran problemlərin doğru şəkildə həlli üçün maliyyə resurslarının və onun elementlərinin məzmunu, məqsədi və istifadə edilməsi, həmçinin yenidən bölüşdürülmə funksiyasına sistemli yanaşmanın zəruri olduğu şəraitdə əcnəbi ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsinin mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi çıxış edir. Müasir finans sistemində elmi yanaşma iqtisadi tərəqqi qanunauyğunluqlarının əsas obyektidir.

- Maliyyə ehtiyatlarının nəzəri- metodoloji aspektləri, onun mahiyyəti və tərkibi müəyyən edilmiş, bu ehtiyatların idarə edilməsi və ondan səmərəli istifadə üsulları ümumi şəkildə tədqiq olunmuşdur;
- maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və onun sosial-iqtisadi tərəqqiyə təsiri imkanlarının mahiyyəti, məzmunu və prinsipləri müəyyən edilmişdir;
- maliyyə resurslarının strukturu və təşkili üzrə mütərəqqi dünya təcrübəsi öyrənilmişdir;

- dövlət, eləcə də, şirkətlər səviyyəsində fondların formalaşması, bölgüsü və yenidən bölgüsü prosesində meydana çıxan iqtisadi münasibətlər aşkarlanmışdır.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, işi yazan zaman aparılmış tədqiqat, təhlil, müqayisə və araşdırmalar finans resursları anlayışının nə dərəcədə geniş, başqa sferalarla əlaqəli və həmin sferalar üçün bazis rolunu oynadığı anlaşıldı. Aparılmış tədqiqatlar, qurulmuş diaqram, qrafik və cədvəl blokları bakalavr pilləsində təhsil alan tələbələr üçün yararlı və faydalı mənbə sayıla bilər.

